

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

TRABZON VİLAYETİ'NDE KOLERA (1892-1895)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Enver ARSLAN

MAYIS - 2015

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

TRABZON VİLAYETİ'NDE KOLERA (1892-1895)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Enver ARSLAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Melek ÖKSÜZ

MAYIS - 2015

TRABZON

ONAY

Enver ARSLAN tarafından hazırlanan “*Trabzon Vilayeti’nde Kolera (1892-1895)*” adlı bu çalışma ..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda ..... (*oybirliği/oyçokluğu*) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....imza

Unvanı Adı ve Soyadı (Başkan)

.....imza

Unvanı Adı ve Soyadı (Danışman)

.....imza

Unvanı Adı ve Soyadı

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.../.../...

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Enver ARSLAN

21.05.2015

ÖNSÖZ

İnsanlığı tehdit eden salgın hastalıklar ve bunlara karşı alınan önlemler, tarihin en eski devirlerinden beri toplumları ilgilendiren önemli bir konu olmuştur. Bu salgınlara kolera, veba, tifo, grip gibi birçok hastalığı örnek olarak sayabiliriz. 19. yüzyılda sanayinin gelişmeye başlaması, ulaşım imkânlarının artması gibi yaşam kalitesini artıran olanaklar, kırsal kesimlerden şehirlere göç edilmesine neden olmuştur. Zaman içerisinde kalabalıklaşan şehirler yaşam standartlarını da düşürmüştü. Tabi ki bu ortamlar, hastalıkların yayılmasına da oldukça uygun ortamlar hazırlıyordu.

19. yüzyılda karşımıza çıkan hastalıklardan birisi de kolera olmuştur. Araştırmalarımız sonucunda koleranın 19. yüzyılın en belalı salgınlarından olduğunu söyleyebiliriz. Pollitzer'in ortaya koyduğu pandemi dönemleri dünyada genel kabul görmüş izlenimi vermektedir. Ona göre, dünyada 19. ve 20. yüzyıllarda toplamda altı dönem kolera pandemisi görülmüştü. Yine Pollitzer koleranın, ilk kez Hindistan'ın Bengal Körfezi'nden, 1817 tarihi başlangıç olmak üzere dünyaya yayıldığını aktarır. Bu konuda diğer bilim adamlarının da hemfikir olduğunu görmekteyiz. Buna göre konumuzu teşkil eden pandemi dönemi, 19. yüzyılın son çeyreğinde görülen beşinci kolera pandemisidir.

Çalışmamız genel olarak Osmanlı Devleti'ni, ayrıntılı olarak da, Trabzon Vilayeti'ni aktarmaktadır. Ayrıca Trabzon Vilayeti'ne komşu vilayetlere de, konu bütünlüğünü bozmadan, temas edilmiştir.

Kolera pandemilerinin Osmanlı Devleti'ne olan etkisini genel çerçevede ele alan eserler mevcuttur. Bunlardan Mesut Ayar'ın "*Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892-1895)*" isimli çalışmasını anmak gerekir. Daha birçok bilim adamı da konuyu çeşitli yönleriyle ele alan makale ve eserler yayınlamışlardır. Ancak bu konuda, Trabzon Vilayeti'ni içeren bir çalışma olmaması bu bölgeye eğilmemizi sağladı.

Araştırmamızın kaynağını arşiv belgeleri oluşturmuştur. Bunu, döneme ait Sabah Gazetesi takip etmiş, diğer tetkik eserlerden de faydalanılmıştır. Sabah Gazetesinin 1892, 1894 ve 1895 yıllarına ait nüshalarına ulaşılmış, fakat 1893 yılına ait nüshasına

ulaşılamamıştır. *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü Kütüphanesi*'nde bulunan bu yıla ait nüshalara, ilk ziyarette tamire alınmış olmaları gerekçesiyle, ikinci ziyarette ise bina tadilata alındığından ulaşılamamıştır. Ancak çalışmamız, bu döneme ait sayısız arşiv belgesiyle desteklenerek eksikliğe mahal bırakmamaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, konunun ehemmiyetine dikkat çekmek ve kolera pandemisinin dünyada yaptığı tahribatı göz önüne sermek maksadıyla ilgili ülkelerin çalışmaları da kısaca ele alınmıştır. İkinci bölümde kolera salgınına karşı Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler işlenmiştir. Üçüncü ve son bölüm çalışmamızın merkezini oluşturan Trabzon Vilayeti'nde kolera ve koleraya karşı alınan tedbirler irdelenmiş olup, komşu vilayetler de konu bütünlüğü çerçevesinde ele alınmıştır.

Bu konuda beni çalışmaya teşvik eden, çalışmamın her safhasında yardım ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam *Doç. Dr. Melek Ökstüz*'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca değerli hocam, *Prof. Dr. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya*'ya da teşekkür ederim. Bu iki bilim insanı olmasaydı bu çalışma kesinlikle olmazdı. Arşiv çalışmam esnasında, yardım ve desteklerini anmadan geçemeyeceğim saygıdeğer büyüğüm *Sayın Refik Türkölmez Bey*'e de teşekkür ederim. Burada adını anamadığım emeği geçen herkese ayrıca şükranlarımı sunarım.

Trabzon, Mayıs 2015

Enver ARSLAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV-V
İÇİNDEKİLER.....	VI-VIII
ÖZET.....	IX
ABSTRACT.....	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII-XIII
GİRİŞ.....	1-11

BİRİNCİ BÖLÜM

1-19. YÜZYILDA KOLERA.....	12-27
1.1. Avrupa Kıtası.....	12
1.1.1. Almanya.....	12
1.1.2. Avusturya.....	14
1.1.3. Belçika.....	15
1.1.4. Bulgaristan.....	16
1.1.5. Fransa.....	16
1.1.6. Hollanda.....	17
1.1.7. İngiltere.....	17
1.1.8. İsviçre.....	17
1.1.9. İtalya.....	17
1.1.10. Portekiz.....	18
1.1.11. Romanya.....	18
1.1.12. Rusya.....	18
1.2. Kuzey Amerika.....	22
1.2.1. Amerika Birleşik Devletleri.....	22
1.3. Ortadoğu.....	22
1.3.1. İran.....	22
1.3.2. Musul, Akka ve Beyrut.....	24
1.3.3. Hicaz Bölgesi.....	25
1.3.4. Mekke-i Mükerrerme Tabipliği ve Cidde Karantina Müfettişliği.....	27
1.4. Kızıldeniz Havzası.....	27
1.4.1. Mısır, Somali, Yemen, Habeşistan ve Cibuti.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1892-1895 TRABZON VİLAYETİ'NDE KOLERA.....	28-63
2.1. Trabzon Merkez Sancağında Durum.....	28
2.1.1. Tahaffuzhaneler.....	28
2.1.1.1. Polathane (Akçaabat) Tahaffuzhanesi.....	28
2.1.1.2. Hamsiköy Tahaffuzhanesi.....	34
2.1.2. Trabzon Vilayeti'nde Görevlendirilen Sıhhiye Müfettişi ve Doktorlar..	34
2.1.2.1. Vitalis Efendi.....	34
2.1.2.2. Charles Bonkowski (1841-1905).....	37
2.1.2.3. Trabzon'da Görevlendirilen Diğer Doktorlar.....	40
2.1.2.4. Bazı Doktorların Trabzon'u Terk Etmeleri Meselesi.....	41
2.2. Canik Sancağı'nda Kolera.....	42
2.2.1. Samsun Kadıköy'de Kolera Vakaları.....	45
2.2.2. <i>Francisko Turanba</i> 'nin Faaliyetleri.....	46
2.2.3. Üçanlar Tahaffuzhanesi.....	47
2.2.4. Bir İsyân Telgrafı.....	47
2.3. Lazistan Sancağı'nda Kolera.....	49
2.3.1. Hopa Tahaffuzhanesi.....	49
2.4. Gümüşhane Sancağı'nda Kolera.....	50
2.4.1. Gümüşhane Belediye Tabibinin Karıştığı Bir Olay.....	50
2.5. Trabzon Vilayeti'ne Komşu Vilayetlerde Kolera.....	52
2.5.1. Kastamonu Vilayeti.....	52
2.5.1.1. Sinop Tahaffuzhanesi.....	52
2.5.1.2. "Nan-ı Aziz" ve "Paşamezarlığı Tahaffuzhanesi" Tabirleri.....	57
2.6. Erzurum Vilayeti'nde Kolera.....	57
2.7. Sivas Vilayeti'nde Kolera.....	62
2.8. Van Vilayeti'nde Kolera.....	63
2.9. Bağdat Vilayeti'nde Kolera.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN KOLERAYA KARŞI ALDIĞI TEDBİRLER VE TRABZON VİLAYETİ.....	64-100
3.1.1. Meclisi Umurı Sıhhiye.....	65
3.1.2. Tahaffuzhane (Karantinahane) Uygulamaları.....	71
3.1.3. Kordon Uygulamaları.....	74
3.1.4. Dezenfeksiyon İşlemleri.....	78
3.1.5. Belge Uygulamaları.....	82
3.1.5.1. Mürur Tezkiresi ve Nüfus Tezkiresi Uygulaması.....	82
3.1.5.2. Pratika Uygulamaları.....	83
3.1.6. Ticari Faaliyetlerin Düzenlenmesi.....	86
3.1.7. Kaçakçılığı Önleme Faaliyetleri.....	87
3.1.8. Liman Reislerinin Uyarılmaları.....	88

3.1.9. Bazı Reislerin Devlet Hizmetine Alınmaları.....	89
3.1.10. Posta Hizmetlerindeki Aksamalar.....	90
3.1.10.1. Trabzon Posta Çantası.....	90
3.1.10.2. Posta Vapurları.....	91
3.1.11. Dördüncü Orduyu Hümayunun Korunması.....	92
3.1.12. Mal Sandıkları.....	93
3.1.12.1. Garibanın Defni Meselesi.....	93
3.1.12.2. Çadır Tedarikinin Sağlanması.....	94
3.1.13. Belediye Tabipliği ve Trabzon Belediyesi.....	95
3.1.14. Reddetme Uygulaması.....	96
3.1.15. Bulaşık İlan Etme Uygulamaları.....	97
3.1.16. Halkı Aydınlatma Çalışmaları.....	97
3.1.16.1. Tanzifat Tebhirat ve Sular Bahsi.....	97
3.1.17. Tersane-i Amire Fabrikasında Tebhir / Etüv Makinesi Üretimi	100
SONUÇ	101-105
KAYNAKLAR	106-110
EKLER	111-124
ÖZGEÇMİŞ	125

ÖZET

19. yüzyılda kolera pandemileri dünyanın en önemli sorunlarından biri olmuştur. Bu sorundan etkilenen özellikle batı ülkeleri, sağlık alanında uluslararası işbirliğine gitmek zorunda kalmışlardır.

Konumuzu oluşturan 1892–1895 kolera salgını, 19. Yüzyılda dünyada görülen beşinci büyük pandemi olarak kayıtlara geçmiştir. Osmanlı Devleti, sınırlarında görülen bu beşinci büyük salgın esnasında aldığı önlemler ve uluslararası işbirliği çalışmalarına verdiği destekle dikkat çekmiştir.

Özellikle Osmanlı Devleti'nin önemli bir parçası olan Trabzon Vilayeti'nde kolera ve alınan önlemler çalışmamızda ayrıntısıyla ele alındı. Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde konunun önemine dikkat çekilmek ve kolera pandemisinin dünyada yaptığı tahribat ve ilgili ülkelerin çalışmaları kısaca ele alınmıştır. İkinci bölümde kolera salgınına karşı Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Üçüncü ve son bölümde, çalışmamızın merkezini oluşturan Trabzon Vilayeti'nde kolera ve koleraya karşı alınan tedbirler irdelenmiştir. Bu bölümde Polathane, Canik ve Sinop Tahaffuzhaneleri ele alınmıştır. Trabzon Vilayeti'ne komşu vilayetler de konu bütünlüğü içerisinde ele alınarak çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Kolera, Trabzon Vilayeti, Tahaffuzhane.

ABSTRACT

Cholera pandemics in the 19th century has been one of the most important problems in the world. This is especially affected by the problem in western countries have been forced to go to the international cooperation in the health field.

1892-1895 cholera epidemic which we deal with the 19th century is recorded as the fifth largest pandemic in the world. We have seen in the Ottoman Empire tried to show his support to border measures and international cooperation initiatives taken during the fifth largest epidemic.

Cholera and measures taken in Trabzon province, which is a particularly important part of the Ottoman Empire were discussed in detail. The study was divided into three sections. The first part to draw attention to the importance of the subject and the devastation of cholera pandemics in the world and is discussed briefly for the work of the countries concerned. Measures against cholera in the second part of the Ottoman Empire received are treated in detail. The third and final part of our study constitutes the center of Trabzon province received the measures against cholera and cholera were examined. In this chapter Polathane, Canik and Sinop Tahaffuzhane are discussed. Trabzon province in the neighboring province, also were taken into consideration in terms of integrity issues.

Keywords: Ottoman Empire, Cholera, Trabzon province, Quarantine.

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	1892-93 yıllarındaki Kolera Salgınından Etkilenen Ülkeler ve Ölü Sayıları.....	6
2	Araştırmacılara Göre Kolera Pandemileri (1817-1923/5)	7
3	Sabah Gazetesi'ne göre İstanbul'da Kolera Pandemileri	7
4	Uluslararası Sıhhiye Konferansları.....	10
5	Hamburg'ta Kolera Vakaları ve Ölümlemler.....	13
6	Kafkas Şehirlerinde Koleraya Vakaları ve Ölümlemler	19
7	1-7 Eylül 1892 Döneminde Kafkasya Şehirlerinde Kolera.....	20
8	26 Temmuz 1892' da Rus Hükümetinin Resmî Raporu.....	20
9	26 Ağustos'ta Karadeniz'in Kuzeyinde Kolera Vukuatları.....	21
10	İran'daki Kolera Ölümlemler, 24 Temmuz- 2 Ağustos 1892.....	24
11	Tahran Sıhhiye Tabipliğine Göre İran'da Kolera Vakaları ve Ölümlemler	25
12	25 – 29 Eylül 1892 tarihleri arası Erzurum, Artvin, Batum ve Poti'de Kolera Vakaları ve Ölümlemler	66
13	8 – 18 Ekim 1892 tarihleri arası <i>Erzurum Vilayetinde</i> kolera vukuatları.....	66

KISALTMALAR LİSTESİ

A.AMD	Sadaret Amedi Kalemı
A.MKT	Sadaret Mektubi Kalemı
A.MKT.MHM	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemı
A.MKT.UM	Sadaret Mektubi Kalemı Umum Vilayat
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
A.M.	Sadaret Mütferrik Evrakı
B	Receb
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Ca	Cemaziyelevvel
c.	Cilt
C	Cemaziyelahir
DH.İD	Dahiliye Nezareti İrade Kısmı
DH.MKT	Dahiliye Mektubi Kalemı
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan

HR.MKT	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
İ.HUS.	İradei Hususi
İ.DH	İrade Dahiliye
KTÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
L	Şevval
M	Muharrem
N	Ramazan
No, no:	Numara
R	Rabiülahir
Ra	Rabiyülevvel
S	Safer
s.	Sayfa
Say.	Sayı
Ş	Şaban
ŞD	Şura-yı Devlet
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
TVİKM	Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları
Y.A.HUS	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK	Yıldız Parakende
Y.PRK.ASK	Yıldız Parakende Askeri
Y.PRK.BŞK	Yıldız Parakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK.SH	Yıldız Tasnifi Parakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı

Z

Zilhicce

Za

Zilkade

GİRİŞ

Kolera Etimolojisi

Kolera teriminin etimolojik olarak nereden kaynaklandığı konusunda bir uzlaşısı yoktur. Bu terimin, ilk olarak Hipokrat'ın çalışmalarında, Grekçe "*chole*" ile "*rein*" kelimelerinden türetilerek kullanıldığına inanılmaktadır.¹

Hindistan'da, Sanskritçe "*visuchika*" denilen, belirtileri koleraya benzeyen bir hastalık, M.Ö. 500-400 arasında "*Sushruta Samhita*" isimli tıp kitabında *Buda*²'nın yaşadığı dönemlerde bu isimle anılmıştı. Hindistan'ın farklı bölge ve dillerinde bu özellikleri gösteren farklı kelimeler de kullanılmaktaydı. Bengal'de "*ula*" ve "*utha*" kelimelerinin birleşmesiyle "*ulautha*" kelimesiyle karşılanmış, erken dönem Portekizli yazarlarda "*Mordeshim*" ve "*Mordezin*" kelimelerini kullanmışlardı. M.S. 9. yüzyılda, Bağdat'ta ünlü İslam bilgini Razi³, hastalık için "*haida*" (heyda) kelimesini kullanmıştır. Bu kelime seyrek de olsa bazı insanlar tarafından halen kullanılmaktadır. Ayrıca günümüzde Çin'de "*hualuan*" kelimesi kullanılmakta iken, eski Çin kroniklerinde de bu kelimeye rastlanmakta ve gastroenterolojik hastalıkları anlattığı açıkça görülmektedir.⁴ Ondan bir yüzyıl sonra 10. Yüzyılda, Avicenna yani İbn-i Sina⁵, bir eserinde kolera teriminin "*chali-ra*"dan geldiği, İbrani lisanında "*marbus melus*" manasında kullanıldığı aktarırken, Çinlilerde ise bu hastalığa "*hau-luan*", Araplarda da "*Duha*" adı verildiği görülmektedir. Yine aynı eserde, tarihi kayıtlara göre çok eskiden

---

¹ Dhiman Barau, William B.Greenough, **Current Topics in Infectious Disease Cholera**, New York: Plenum Medical Book Company, , 1992, s. 5.

² Buda, Gotama Buda, MÖ 563-483 arasında Hindistan'da yaşadığı tahmin edilen ruhani öğretmen ve Budizm'in kurucusu; http://tr.wikipedia.org/wiki/Gotama_Buda (15.02.2015).

³ Razi, İslam âleminin en büyük tabiplerinden birisi sayılır. Tıp alanında yazdığı eserler Latinceye tercüme edilmiş ve 17.yüzyıla kadar Avrupa üniversitelerinde okutulmuştur; "Razi", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir,1997, C.9,s. 642.

⁴ Barau, B.Greenough, a.g.e, s. 5-7.

⁵ İbn Sina, Ortaçağ âlim ve düşünürleri tarafından kendisine verilen "eş-şeyhü'r-reis" ünvanı ile de bilinir. Ayrıca "hüccetü'l-hak, şerifü'l mülk, ed-düstur" gibi vasıflarla da anılmıştır. Batı'da genellikle "Avicenna" olarak bilinmekte ve "filozofların prensi" diye nitelenmektedir; Ömer Mahir Alper, "İbn Sina", **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, C. 20, s. 319-322.

bilinen zaman zaman "*Taun*" ismini alan salgınlarla dünyada geniş tahribat ve pandemiler⁶ yapan bir hastalık olduğu da belirtilmekteydi.

*MacNamara*⁷, M.Ö. 500 ila 400 yılları arasında Hintçe yazılmış "*Sushruta Samhita*" isimli tıp kitabını İngilizceye çevirmiştir. Bu eser çok daha önceleri 8.yüzyılda Arapça'ya "*Kitab-ı Susrud*" ismiyle çevrilmişti. Yine Hintlilere ait bir diğer tıp kitabı da "*Charaka Samhita*"dır. Tıp tarihinde çok önemli bir yere sahip olan bu iki kitapta da koleradan bahsedilmekteydi. *MacNamara*, *Sushruta Samhita*'da koleradan "*visuchika*" olarak bahsedildiğini aktarmaktadır.⁸

Kolera kelimesi 19. yüzyıldan sonra Avrupa'da yaygınlaşmıştır. Gene Avrupa'da Latince, hastalık manasına gelen *marbus* kelimesiyle "*cholera marbus*" dendiği gibi, Araplarda "*Maraz-ı esved*", Osmanlı ülkesinde "*karasarılık*" mütakiben daha sonra 19. yüzyılda "*maraz-ı cedit*" veya "*cholera faudroyant*" karşılığı olarak "*Çarık Çıkartmaz*" dendiği bilinmektedir.⁹

Koleranın kaynağının, Hindistan'ın *Ganj Nehri* deltası ve özellikle *Kalkuta* şehri ve çevresi olduğunu anlaşılmaktadır. Hastalık buralardan altı kere Afrika, Avrupa ve Amerika'ya geçerek salgın halinde hüküm sürmüştür. Ayrıca, *MacPerson*'in¹⁰ araştırmalarında Hindistan'a ilk gelen Avrupalıların Portekizliler olduğunu, bu hastalığın yerel olduğu gibi bazen de salgın halini aldığını gördüklerini belirtir. Hatta 1543 tarihinde *Gavoa (Java)* şehrinde oldukça büyük kolera salgını görülmüştür. *MacNamara* koleranın daha eski olduğunu şu şekilde ifade eder:

Kolera herhalde Avrupalıların tarihinde Hz. İsa'dan pek çok zaman evvel malum bir hastalık idi. Meşhur Hint Hakimi Çaraka, tıp ilminin, Hinduların itikadınca bizzat ilahlarından Dahanu Entari'den, tedris eden ve bunun talebesi olan Suveseruv ki o, Hz. İsa'dan yüzlerce

---

⁶ Muhtelif türleri bulunan salgın hastalıkların ortaya çıktıkları yerden çıkıp bir başka yerde görülmesine *endemi*, belli bir bölgede veya birkaç ülkede normalinden fazla görülüp etkili olmasına *epidemi* ve kıtalararası yayılma özelliği taşımasına *pandemi* adı verilmektedir. Bkz. Ahmet Köksal, "Akçaabat'ta Salgın Hastalıklarla Mücadele (1890-1914)", **Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013**, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s. 183; Ö. Fethi Tezok, **Koleraya Genel Bir Bakış**, M.S.B. Gülhane Askeri Tıp Akademisi Yayınları, Nr. 32, Ankara, 1971; Numan, a.g.e., s. 5.

⁷ *Mac Namara*, Hindistan Tıp Servisinde çalışmıştır. Kolera konusunda birçok esere imza atmıştır. Kolera ve kolera etimolojisi konularında önemli bilgiler aktarır. İngiltere'nin kolera araştırmaları alanında önde gelen otoritelerinden biri olarak kabul edilmektedir. *Robert Koch* ile bilimsel çalışmalarda bulunmuştur. Bu görevi esnasında edindiği bilgiler ışığında yazdığı eserlerle, özellikle kolera alanında otorite olarak kabul edilmektedir; Barau, B. Greenough, a.g.e., s. 2.

⁸ Barau, B.Greenough, a.g.e., s. 8.

⁹ Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri", **İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası**, C.17, s.2, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1954, s. 282-283.

¹⁰*MacPerson*, Kolera terminolojisi konusunda araştırmaları olan İngiliz bilim adamı; Barau, B.Greenough, a.g.e., s. 1.

sene evvel Hindistan'ın kuzeybatı vilayetlerinde bulunmuş ve vazifelerini yerine getirmişler, eserlerinde çeşitli hastalıklardan bahsetmelerinden hareketle kolerayı da şüphesiz tarif eylemişlerdir, demektir.

Ayrıca yazar eserinde, *Robert Koch'un*¹¹ konuyla alakalı fikrinde sunarak *Koch'un* koleranın bu kadar eskiliğine inanmadığını ve koleranın Hindistan'da 1817 tarihinde ortaya çıkan eski (mukaddem) yerel bir hastalık olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber gerek *Madras* ve gerekse *Kalküta* şehirlerinde alınacak kuvvetli bir tedbir ile kolerayı Hindistan'da, evvela *hapis* ve *tahdit* ederek tamamen bertaraf edilebileceğini söylemektedir ki biz de, eskilik meselesi hariç, aynı düşüncedeyiz, demektir.¹²

MacNamara, "*Suveseruta*" isimli bir yazara ait olduğunu aktardığı ve M.S. 6.- 8. yüzyıl arasında yazıldığını belirttiği "*Hint Kanun-ı Tıbbı*" isimli tıp kitabından da bahs ederek, bu kitapta koleradan "*vişuçika*" ismiyle bahsedildiğini belirtmektedir. Ayrıca, hastalık hakkında *Suveseruta*'nın eserinden *Dr.Yuvesti* isimli bir yazarın bizzat ettiği tercümeden de bahsedilmekte, bu tercüme eser okunduğunda da "*kolerayı hatırlamamak mümkün değildir*" demek suretiyle kolera tarihinin eskiliğine işaret etmektedir.¹³

19. Yüzyılda Kolera Pandemileri

Tarih boyunca çeşitli salgın hastalıklar insanların korkulu rüyası olmuş, milyonlarca insan salgınlarda hayatını kaybetmiştir. Veba, kolera, tifüs, tifo, çiçek ve grip gibi bulaşıcı hastalıklar tarihte korkunç salgınlara yol açmışlardır.¹⁴

19. yüzyılda sanayileşmenin başlaması kırsal kesimde yaşayanların kentlere göç etmesine sebep olmuştur. Birdenbire nüfusu artan kentlerde yaşam koşulları kötüleşmiş, trenin yaygın kullanımı ile şehirler ve ülkeler arasındaki ulaşım hızlanmıştır. Bütün bunlar, ilk kez 1817'de, Bengal'de baş gösteren koleranın yayılması için uygun ortamı hazırlamıştı. 19. yüzyılın en belalı hastalığı olan kolera artık ölüm ile eş anlamlı olmuştur.¹⁵ 19. yüzyılın başından itibaren Hindistan'dan tüm dünyaya yayılan kolera, takriben on beş yılda bir hükmünü tüm şiddetiyle icra eden salgınlar şeklinde görülmüştür. Kolera salgınları, 19. yüzyılda vebadan daha fazla tahribat yapan hastalık olmuştur.¹⁶ Kolera ilk çağlardan beri

¹¹ Robert Koch, 1883 de kolera basilini bulan bilim adamı; Mesut Ayar, **Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)**, İstanbul, 2007, s. 4.

¹² Süleyman Numan, **Kolera**, İstanbul 1326, Matbaa-i Ebuzziya, s. 5.

¹³ Numan, a.g.e., s. 5.

¹⁴ Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Belleten**, LVIII (222), 1994, s. 329.

¹⁵ Nuran Yıldırım, "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", **Tarih ve Toplum**, 150, İstanbul, 1996, s. 51.

¹⁶ Gülden Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1996, s. 1.

Hindistan'da yerleşik bulaşıcı bir hastalıktır.¹⁷ "*Asiatik Cholera*" denilen Hindistan kaynaklı koleranın yanı sıra koleranın tüm belirtilerini göstermesine rağmen "*Asya Kolerası*" kadar şiddetli telefata yol açmayarak ondan ayrılan, "*Cholera Europea*" adı ile anılan ve Avrupa'da görülen kolera adeta bir nevi mevsim hastalığı hükmünde olup, daha ziyade yaz ve sonbahar aylarında Avrupa'yı büyük ölçüde etkilemiştir.¹⁸

Asya kolerası *Bombay*'dan *Güney Çin*'e kadar çok geniş bir sahada oldukça sık rastlanan bulaşıcı "*yerel*" bir hastalıktır. Neşet ettiği yer *British İndia* olup yayılma noktası *Aşağı Bengal*'dir. Büyük nehirlerin ağızlarındaki alüvyonlu topraklar ve özellikle *Ganj Nehri*'nin deltası hastalığın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Tabii sınırları aşarak bütün dünyaya yayılabilen kolera başlıca iki yoldan Batı'ya ulaşmıştır:

Birincisi karayolu: Hindistan'ın kuzeyi, *Afganistan, İran, Orta Asya, Rusya.*

İkincisi denizyolu: Kızıldeniz kıyıları, Mısır, Akdeniz ayrıca *Basra Körfezi* de kolera hastalığının Batı'ya girebildiği kapılardan birisidir.¹⁹

Kolera 19. yüzyılda ilk kez 1817 yılında Bengal'de *Jossere* mntıkasında şiddetli bir şekilde kendisini göstererek, hekimlerin dikkatini çekmiştir. 1819 yılında Kuzey *Nepal, Birmanya* ve *Siyam*'da görülen kolera, 1821'de Çin, 1822'de Japonya'ya ulaşırken aynı zamanda Hint Okyanusundan Batı'ya geçerek *Maskat* ve *Basra Körfezi*'nde de etkili olmuştur. 1821 yılında İran, 1822 yılında da *Hazar Denizi, Kafkasya* ve *Astrahan*'a ulaşmış; Basra, Bağdat üzerinden Anadolu ve Akdeniz sahillerine sirayet etmiştir. 1823-1830 yılına kadar kolera sönmüş gibi gözükmemektedir. 1830 senesi sonlarında *Hazar Denizi* boyunca *İran* ve *Avrupa Rusya*'sında yeniden görülmüş, büyük çapta ölümlere sebep olarak Avrupa'yı harap etmiştir. 1831 yılında *İngiltere*'de görülen hastalık *İran, İtalya, Fransa*'da ve *İspanya*'yı aşarak *Amerika*'ya kadar ulaşmıştır. Aynı zamanda *Anadolu, Mısır, Arabistan* bölgelerinde de hâkim olmuştur. 1837' de yakın doğuda görülen koleranın belirtileri hafif olarak 1838-39 ve 1849 yıllarında, hac mevsimlerinde *Hicaz Bölgesinde* hissedilmiştir. 1841 yılında başka bir salgın *Hindistan* ve *Çin*'i istila etmiş, çok geniş bir alanı kuşatarak *Avrupa ve Amerika*'da hükmünü sürdürmüştür. 1846 yılında *İran*'da büyük telefata yol açan kolera, oradan *Mekke ve Medine*'ye geçerek on beş bin hacının ölümüne sebep olmuştur. 1848 senesinde Rusya, Anadolu, Doğu Akdeniz ve Balkanlarda etkili olmuştur. *Kolera, Kırım Savaşı*'nda orduları tahrip ederken, 1858 senesinde Doğu'da zuhur eden diğer bir salgın, *Avrupa*'da iki yıl içinde oldukça tahrip edici olmuştur. Önemli kolera dalgalarından birisi de 1865 yılında ortaya çıkmıştır. Bu tarihte kolera hastalığı *Bombay*'da deniz yolu ile *Mekke*'ye taşınmıştır. 1865-73

¹⁷ "İstanbul", *Meydan Larousse*, 1972, C. 7, s. 391.

¹⁸ Sarıyıldız, a.g.e., s. 1.

¹⁹ Sarıyıldız, a.g.e., s. 1.

yılları arasında *Kızıldeniz*'den *Akdeniz* ve *Karadeniz*'e sirayet eden hastalıkla kalmamış, *Amerika*'ya da bulaşmıştır. 1869-74 yılları arasında hüküm süren kolera dalgaları *Yukarı Ganj* üzerinden *Hart Wart*'da hacı kalabalığının toplanmasıyla meydana gelmiştir. 1883-87 salgını Akdeniz üzerinden yayılmış, *Mısır*'da yirmi beş bin kişinin ölümüne yol açmıştır. Ölümler Avrupa'da özellikle İspanya'da çok fazla olmuştur. 1887 yılında salgının bedeli *Avrupa*'da iki yüz elli bin, *Amerika*'da beş yüz bin ölüm olmuştur.²⁰

1892-95 salgınında kolera, Kuzey-Batı Hint eyaletlerinden *Petersburg*'a sıçramıştır. Ardından da Avrupa ve Amerika'ya geçmiştir. Bu sırada kolera *Hindistan*'da çok şiddetli hüküm sürmüştür ki, ölenlerin sayısı altı yüz bini aşmıştır. Bu sayı 1877 yılından beri görülen en yüksek ölüm olarak karşımıza çıkar. Kolera 1892 yılında Hindu hacılarının dağılmasından bir veya iki gün sonra *Hart Wart* panayırında patlak vermiştir. Hastalık nisan'da *Kabil*, mayıs'ta *Meşhet* ve *Herat*'a ulaşmış, hızla yayılarak *Tahran*'a, *Semerkant* ve *Hazar Denizi*'ne sirayet etmiştir. *Bakü*, *Astarhan*, *Petersburg* ve *Moskova*'yı da istila eden salgın ağustos ayında *Hamburg*, ardından *New York*'a geçmiştir.²¹ Diğer bölgelerde de genişlemesini sürdüren kolera dalgası *Arabistan* ve *Afrika*'nın Somali kıyılarını da kuşatmıştır. 1892 yılında *Hindistan* dışında koleradan hayatını kaybedenlerin sayısı üç yüz seksen bin civarında olmuştur. Üstelik ölümlerin çoğu altı ay içerisinde meydana gelmiştir.²² 1892 yılı aralık ayında tüm dünyada koleradan ölenlerin sayısı beş yüz bine ulaşmıştı.²³

1892-93 kışı sırasında kolera sönmüş gibi görünmesine rağmen tamamen yok olmamıştır. Sıcak havaların gelmesiyle tekrar canlanarak fevkalade şiddetli bir şekilde hükmünü sürdürmüştür. Bu salgından etkilenen ülkeler ve ölüm vakaları ile ilgili istatistiki bilgi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁴

---

²⁰ Saryıldız, a.g.e., s. 3.

²¹ Saryıldız, a.g.e., s. 2-3.

²² Saryıldız, a.g.e., s. 3-4.

²³ **Sabah**, no: 1197, 19 Aralık 1892; **Sabah Gazetesi**, 1894 öncesi Papadopulos'un, daha sonra Miran Efendi'nin yönettiği **Sabah Gazetesi**, 1895 yılında yayınlanan en önemli gazetelerden birisidir. "İstanbul", **Yurt Ansiklopedisi**, İstanbul, 1982, C. 6, s. 4169, (Sabah Gazetesinde konuyla ilgili çıkan haber örnekleri için Bkz. EK-1).

²⁴ Saryıldız, a.g.e., s. 4.

Tablo 1: 1892-93 Yıllarındaki Kolera Salgınından Etkilenen Ülkeler ve Ölü sayıları.

ÜLKELER	ÖLÜ SAYISI
Rusya	41.047
Avusturya-Macaristan	4.669
Fransa	4.000
İtalya	3.036
Türkiye	1.500
Almanya	298
Hollanda	376
Belçika	372
İngiltere	139

Kaynak: Gülden Sarıyıldız, Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914), s. 4.

Pandemilerin sınıflandırılmasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Nitekim 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar görülen salgınlar, birçok bilim adamınca farklı zaman dilimlerinde belirtmişlerdir. Bu farklılıklar hastalığın farklı şartlarda, farklı seyirler, farklı yollar izlemesinden kaynaklanmaktadır. Bu bilim adamlarının kolera pandemilerini verdiği tablo aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2: Araştırmacılara Göre Kolera Pandemileri (1817-1923/5)²⁵

Pandemiler	Haesser (1882)	Hirsch (1883)	Sticker (1912)	Kolle ve Priggs (1928)	Pollitzer (1959)	Wilson ve Miles (1975)
1	(a)1816-1823 (b)1826-1837	1817-1823 -	1817-1838 -	- -	1817-1823 -	1817-1823 -
2	1840-1850	1826-1837	1840-1864	-	1829-1851	1826-1837
3	1852-1860	-	1863-1875	-	1852-1859	1846-1862
4	1863-1873	1865-1875	1881-1896	-	1863-1879	1864-1875
5	-	-	1899	1883-1896	1881-1896	1883-1896
6	-	-	-	1902-1923	1899-1923/5	1899-1923

Kaynak: Barau, B. Greenough, a.g.e., s. 5.

19. ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar görülen kolera pandemileri konusunda uluslararası alanda birçok araştırmacı, çeşitli sınıflandırmalar yapmıştır. Bunlardan *Pollitzer*'in sınıflandırması diğerlerine göre daha ziyade kabul görmüştür. Nitekim pandemi

²⁵ Barau, B. Greenough, a.g.e., s. 5.

dönemleri onun ayırımına göre ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'ni konu alan kolera araştırmacılarında da bu tip farklılıklar göze çarpmaktadır. Çünkü hastalık farklı yollar ve şartlarla, farklı zamanlarda görülme eğilimi göstermiştir. İklim açısından farklılıkları da hatırlatmakta fayda vardır. Misal vermek gerekirse dönemin Sabah Gazetesi'ndeki bir makalede, İstanbul'da görülen kolera salgınlarını beş dönem olarak aktarmaktadır:

Tablo 3: Sabah Gazetesi'ne göre İstanbul'da Kolera Pandemileri.²⁶

Sayı	Görüldüğü Seneler
I	1831-1832
II	1846-1847
III	1865-1866
IV	1871-1872
V	1892-1895

Kaynak: Sabah, no: 1057, 30 Temmuz 1892.

“Fethi Tezok” eserinde kolera pandemilerini altı dönem olarak belirtmiştir.²⁷ Bu dönemler sırasıyla, 1817-1823, 1826-1836, 1846-1862, 1863-1875, 1879-1884 ve 1892-1903'tür.

Bütün bu pandemiler koleranın belli dönemlerle seyrettiğini bize gösteriyor. Bunun haricinde koleranın zaman zaman endemik fokalardan çevreye yayılarak ufak salgınları meydana getirdiğini görüyoruz. Bu salgınlarda sosyo-ekonomik ve sağlık şartlarının büyük rolü olsa gerek. Nitekim Amerika'da 1873 salgınından sonra kolera görülmeyişi buna en güzel bir misal teşkil eder. Doğu ve Ortadoğu ülkelerinde hastalığın devamlı tehlike teşkil etmesinin en önemli sebebi budur. İkinci mihrakı teşkil eden Hicaz ve Mekke'den oluşan salgınların 27 defa Ortadoğu memleketleri kanalı ile Avrupa'ya ulaşmış olduğuna WHO²⁸ neşriyatında rastlamaktayız.²⁹

Dr. Süleyman Numan'ın eserinde bahsettiği kolera salgınları hakkında verdiği bilgi dikkat çekicidir. Nitekim Numan, koleranın dünyada altı büyük salgın yaptığını belirtir. Numan'a göre dünyada kolera pandemileri sırasıyla, 1817 (Mukaddem Asya Kolerası), 1826, 1841-42, 1863, 1883 ve 1892 yıllarında gerçekleşmiştir.

²⁶ Sabah, no: 1057, 30 Temmuz 1892.

²⁷ Ö. Fethi Tezok, **Koleraya Genel Bir Bakış**, Ankara: M.S.B. Gülhane Tıp Akademisi İntaniye Kliniği Yayınları, No: 32, 1971, s. 7; Numan, a.g.e., s. 205.

²⁸ WHO: World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü).

²⁹ Tezok, a.g.e., s. 7.

Numan, İstanbul'da görülen kolera salgınlarını ise yedi dönem halinde incelemektedir³⁰:

I. 1841 Salgını: Bu salgın hakkında malumatı Maruyani Paşa'nın Bab-ı Seraskeri Mektebi Tıbbiye-i Asakiriye'de yapmış olduğu konferansları cem ile "Koleray-ı Tedbiyat" namıyla neşrelediği mühim eserden öğreniyoruz.

II. 1847-1848 Salgını: "Fuvesin" isimli İdare-i Umur-u Sıhhiye'de Fransız delegesi olan bu kişinin hükümetine gönderdiği rapor en mühim malumatı verir.

III. 1854-1855 Salgını: Kırım Muharebesine iştirak edecek Fransız ordusu Marsilya'dan kolera'yı birlikte getirmişlerdi.

IV. 1863 Salgını

V. 1871 Salgını

VI. 1893 Salgını

VII. 1907 Salgın dönemleri olarak aktarmaktadır.

VIII. 1910-1911 salgını

Süleyman Numan eserinde İstanbul'da başka bir salgından daha bahsetmektedir. Bu salgın dönemini de eklersek İstanbul'da sekiz salgın döneminin yaşandığını söyleyebiliriz. Bu sekizinci salgında resmi açıklamaya göre, 1414 kişi hastalığa yakalanmış, 784 kişi vefat etmişti.³¹

Uluslararası İşbirliğine Gidilmesi ve Sıhhiye Konferansları

19. yüzyılın karakteristik hastalığı olarak ortaya çıkan ve arka arkaya gelen kolera dalgaları, sağlık teşkilatlarının kurulmasında ve bulaşıcı hastalıklara karşı milletlerarası işbirliğine gidilmesinde başlıca rol oynamıştır. Sıhhi teşkilatlanma ve tıptaki yeni gelişmelerin yanı sıra, ilk kez 1851 yılında bulaşıcı hastalıklarla ilgili olarak milletlerarası Birinci Paris Sıhhiye Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans sonunda kabul edilen "Paris Sıhhiye Mukavelenamesi" ile o zamana kadar aynı hastalığa her devlet tarafından farklı tatbik edilen karantina müddeti standart bir hale getirilerek, farklı uygulamalara son verilmek istenmiştir.³² Sağlık alanında uluslararası sıhhiye konferansları 1851 yılı başlangıç olmak üzere çeşitli aralıklarla toplanmıştır. Bu konferanslar toplamda on iki kez toplanmış ve konferanslarda çeşitli kararlar alınmıştır.

---

³⁰ Numan, a.g.e., s. 235.

³¹ Numan, a.g.e., s. 245.

³² Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, s. 4.

Tablo 4: Uluslararası Sıhhiye Konferansları.

1	1851	Birinci Paris Sıhhiye Konferansı
2	1859	İkinci Paris Sıhhiye Konferansı
3	1866	İstanbul Sıhhiye Konferansı
4	1874	Viyana Konferansı
5	1881	Washington Konferansı
6	1885	Roma Konferansı
7	1892	Venedik Konferansı
8	1893	Dresden Konferansı
9	1894	Üçüncü Paris Konferansı
10	1897	Venedik Konferansı
11	1903	Dördüncü Paris Konferansı
12	1912	Beşinci Paris Konferansı

Kaynak: Süleyman Numan, a.g.e., s. 245.

Osmanlı İmparatorluğu’da bütün uluslararası sağlık çalışmalarına iştirak etmiş hatta çok kere oldukça faal bir rol oynamıştır.³³1866 yılında bu alanda üçüncü toplantının İstanbul’da yapılmış olması buna örnek gösterilebilir. İstanbul’da düzenlenen ve on yedi ülkenin temsilcilerinin katıldığı sağlık konferansında, bilimsel karantinanın esasları tespit edilmiştir.³⁴ 1885’te Roma’da toplanan sıhhiye konferansı sırasında ticari çıkarların ön planda tutulması bazı kararların reddedilmesine sebep olmuştur. Sonuçta alınan bazı kararlar da koleranın yayılmasını engellemeye yetmemiş ve bu hastalık da Avrupa’da hükmünü icra etmeye devam etmiştir.³⁵ 1892 senesinde uluslararası yedinci konferans Venedik’te toplanmıştır. Osmanlı Devleti’nin de temsil edildiği bu konferansta alınan kararlar taraf ülkelerce uygulamaya konmuştur. Fakat Osmanlı Devleti temsilcilerinin almış oldukları karar metninde Türkçe’ye (Osmanlıca) tercümede hatalar sebebiyle uygulamada özellikle Avrupa devletleriyle sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. 22 Mayıs 1892 tarihli bir belgede bu hataların ilgili sefaretlerle irtibata geçilerek gerekli çalışmanın yapılmasıyla tasdik olunacak metnin yeniden hazırlanması istenmiştir.³⁶

³³ Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 289-290.

³⁴ Mesut Ayar, **Osmanlı Devleti’nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)**, İstanbul: Kitabevi, 2007, s.376-379.

³⁵ **Sabah**, no: 849, 15 Aralık 1891; Bkz. EK-2.

³⁶ **BOA, İ. HUS**, 6/1310, 19 Aralık 1892; Bkz. EK-3.

1894 yılından sonra, geçmiş yirmi beş yılda topladıkları konferanslardan istenen sonucu alamayan Avrupa devletleri, Venedik'te yeni bir konferans toplamayı uygun görmüşler ve vazifesi sadece halk sağlığı (sıhhati umumiye)'na ait ve koruyucu tedbirlerin müzakeresinden ibaret olması lazım gelen bu konferansa gönderecekleri temsilcileri siyasetçilerden değil de tıbbiyeden tayin etme kararı vermişlerdi.³⁷ Sarıyıldız eserinde, "*Venedik'te toplanması kararlaştırılan sıhhiye konferansı toplanması gecikmiş, yine aynı amaçla 1894 yılında Paris'te bir konferans toplandıktan sonra ancak 1897 yılında Venedik'te sıhhiye konferansı toplanabilmişti*"³⁸ demektedir.

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Tıbbi Gelişmeler

1850'li yıllarda karantina ve kordonlara rağmen koleranın yayıldığı tespit edilince salgınların önlenmesinde sadece tedbirlerin yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Bulaşıcı hastalıkların etkenleri üzerinde yoğunlaşan araştırmalar, mikroorganizmaların daha önce sanıldığı gibi kendiliğinden üremediğini, havada bulunan ve kokuşmaya neden olan mikropların temas ettiğinde bozulduğunu ispat etti. Ancak bu gelişmelerden sonra mikrobiyologlar, mikroorganizmaların insan vücuduna fayda ve zararlarını tespit etmek, çoğalmalarını önlemek amacıyla yoğun araştırmalara başladılar. Bu çalışmalar sonunda, bulaşıcı hastalıkların hava, su, yiyecek ve eşyalar vasıtasıyla yayıldığı, bunların dezenfekte edilmesi ile hastalığın çıktığı yerde yok edilebileceği yani salgınların önlenebileceği anlaşıldı.³⁹ *Robert Koch*, 1882'de tüberküloz (verem) basilini, 1883'te, virgül biçimli (comma-shaped) basili buldu ve onu koma basili olarak tanımladı. Daha sonra birçok hastalık tanımlandı ve önemli bakteriyolojik buluşlar yapıldı.⁴⁰

Salgınları önlemek amacıyla, kimyasal dezenfektanlar yanında yeni dezenfeksiyon araçları geliştirildi. Yapılan deneyler sonunda mikroorganizmaların 110 °C de basınçlı su buharında tam olarak yok olduğu ortaya çıktı ve etüv isimli makinelerin üretimine geçildi. Dezenfeksiyon evleri (*tebhirhaneler*) kurularak, hastalık görülen yerlerden getirilen her türlü bulaşık eşya buralara yerleştirilen büyük etüv makinelerinden geçirilmeye ve hastalık görülen mekânlara gönderilen ekiplerle kimyasal dezenfeksiyon uygulanmaya başlandı.⁴¹

³⁷ *Sabah*, no: 849, 15 Aralık 1891.

³⁸ Sarıyıldız, a.g.e., s. 102.

³⁹ Yıldırım, a.g.m., s. 51.

⁴⁰ Barau, Greenough, a.g.e., s. 242; Numan, a.g.e., s. 5.

⁴¹ Yıldırım, a.g.m., s. 51.

Görüldüğü gibi dünya milletlerini büyük ölçüde tehdit eden kolera salgınları, devletleri bir takım tedbirler almaya mecbur bırakmıştır. Özellikle 19. yüzyılda tıp ilminin gelişmeye başlaması ve bu alanda bazı yeni buluşların yapılması koleraya karşı tıp âlemini harekete geçirmiştir. İlk iş koleraya karşı milletlerarası konferanslar toplanması olmuştur. Osmanlı Devleti de kolera salgınlarına karşı çok ciddi önlemler almış, uluslararası iş birliğine önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nde ise özellikle koleranın Osmanlı ülkesine giriş noktalarına dikkat edilmiş, Hicaz Bölgesi'ne çok önem verilmiş, tedbirler alınmış, tahaffuzhaneler açılmış, tebhir (etüv) makineleri satın alınmış hatta imal etme yoluna gidilmiştir.⁴²

---

⁴² Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın (1832-1903) girişimiyle 10 Eylül 1891 tarihinde tebhir/etüv makinesi yapmak için Babıali'den iki ihtira beratı alınır. Bahriye Merkez Hastanesi operatörlerinden Dr. Ancela Acciate (öl. Kasım 1907) ile Çarkçı Solkolağası Mehmet Ali, Geneste ve Herscher etüvlerini model alarak bir etüv yaparlar. 4 Mayıs 1892 tarihli Servet-i Fünun'da "*Tersane-i Amire ma'mulatından nev-icad alet yani etüv*" alt yazısıyla fotoğrafı yayınlanarak imal edildiği duyurulur. Bahriye Nazırı makineyi Padişahın huzurunda denemek için izin ister. Padişah huzurunda yapılan deney başarıyla sonuçlanır. Gördüklerinden çok memnun olan II. Abdülhamid görevlileri kutlar ve Bahriye Nazırına başka etüv makineleri yapımı için gerekli emri verir. Böylece Tersane-i Amire Fabrikasında etüv üretimi başlar(1892). Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuran Yıldırım, "*Tersane-i Amire Fabrikalarında Tebhir Makinesi/ Etüv Üretimi ve Kullanımı*," **Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri**, (22-23 Mayıs 2003),Editör, S. F. Göncüoğlu, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 421-431.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 19. YÜZYILDA KOLERA

Trabzon Vilayeti'ndeki⁴³ kolera salgınına incelediğimiz 1892-1895 tarihine denk düşen dönemde, dünyada belli başlı ülkelerdeki koleranın yayılma durumunu ve etkilerini inceleyerek bunun Trabzon'daki kolera salgını ile benzer yanlarını, genel özelliklerini ve bunun gibi durumlarını ortaya koymanın mevzunun anlaşılması noktasında kolaylık sağlayacağı kanısındayız.

1.1. Avrupa Kıtası

Salgının Avrupa'ya birkaç yolla sirayet ettiği anlaşılmaktadır. 1892 yılında, İran'dan deniz yoluyla Fransa ile diğer Batı Avrupa ülkelerine ulaşmış ve yine İran'dan Kafkasya ve Rusya üzerinden Doğu Avrupa'ya kadar sıçramıştır. Bunun dışında, Karadeniz üzerinden yapılan deniz ticareti vasıtasıyla da mikrobun Batı Avrupa'ya bulaşmış olma ihtimali vardır. 1892 Temmuz'undan itibaren, her ne kadar Fransız Hükümeti konuyu gizli tutma hevesinde olsa da Paris'ten kolera zuhuruna dair ilk haberler gelmeye başlamıştır. Diğer taraftan, temmuz ayı ortasında, Rusya'ya karşı Avusturya ve Almanya'nın, kara kordonları tesis ettirdiği görülmektedir.⁴⁴

1.1.1. Almanya

Bu büyük kolera salgını Almanya'da da kendini göstermiştir. Özellikle Hamburg'un liman ve ticaret merkezi olması sebebiyle ilk kez burada ortaya çıkmıştır. Almanya'da görülen koleranın *Asya Kolerası* olduğu yapılan araştırmalarla anlaşılmıştır.⁴⁵ Ortaya çıkan koleranın yayılmaması için *Alman Hükümeti* çeşitli önlemler almıştır. Önlemlerden ilki, her yıl toplanan meşhur "*Labpesik Panayırı'nın*" yasaklanması olmuştur.⁴⁶ Rusya'da koleranın artması üzerine de Baltık ve Kuzey Denizleri ile hastalığın doğu sınırından ülkeye

---

⁴³ Bkz. EK-4.

⁴⁴ Ayar, a.g.e., s. 39.

⁴⁵ *Sabah*, no: 1085, 29 Ağustos 1892.

⁴⁶ *Sabah*, no: 1098, 11 Eylül 1892.

girebileceğinden şiddetli tedbirler uygulamaya koyulmuştur.⁴⁷ Berlin ve Hamburg'da koleranın artması üzerine de birçok tedbirler alınmış, şehirdeki tüm hamamlar kapatılırken, şehre giriş çıkışlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.⁴⁸

Hamburg'da kolera öncelikle limanda görülmüş, ardından liman civarındaki mahallelere de sirayet ederek buradan tüm şehre yayılmıştır. Şehir halkı, *Elbe Nehri*'nin suyunu kaynatmadan ya da süzmeden içtiğinden hastalık daha çabuk yayılmıştır.⁴⁹ Okulların tümü kapanmış ve ticari hayat tamamen durmuştur.⁵⁰ Sabah Gazetesi'nde 26 Ağustos- 4 Eylül 1892 Hamburg'daki kolera vukuatları hakkında aktarılan tablo aşağıda verilmiştir.⁵¹

Tablo 5: Hamburg'da Kolera Vakaları ve Ölüm.

Tarih	Vaka	Ölüm
26 Ağustos 1892	1028	358
27 Ağustos 1892	128	55
28 Ağustos 1892	457	202
29 Ağustos 1892	766	268
3 Eylül 1892	528	379
4 Eylül 1892	501	158
Toplam	5.623	2.518

Kaynak: Sabah, no: 1095, 8 Eylül 1892

8 Eylül 1892 tarihine kadar Hamburg'da toplam 5.623 kişi koleraya tutulmuş 2.518 kişi ölmüştür.⁵²

Hamburg'da koleraya tutulan hastalar seyyar hastane arabaları (bir nevi ambulans) ile hastanelere taşınırken, koleradan ölen kişiler ise dezenfekte edilerek defin işlemi gerçekleştirilmiştir. Halkın koleradan korunması için nasıl hareket edilmesi gerektiği ilanlarla duyurulmuş,⁵³ ayrıca *Hamburg Senato Meclisinin*, şehirde kolerayı engellemek için aldığı önlemleri Alman Hükümeti yetersiz görerek, tüm ülkeyi kapsayacak yeni Sıhhiye Kanununun hazırlanmasına başlamıştır. Hükümet ilk olarak baloları yasaklamıştır.⁵⁴ Hamburg'da Senato tarafından talep edilen 1 milyon markın, ihtiyaç sahipleri için değil, koleraya karşı

⁴⁷ Sabah, no: 1058, 31 Temmuz 1892.

⁴⁸ Sabah, no: 1095, 8 Eylül 1892.

⁴⁹ Sabah, no: 1090, 3 Eylül 1892.

⁵⁰ Sabah, no: 1086, 30 Ağustos 1892.

⁵¹ Sabah, no: 1095, 8 Eylül 1892.

⁵² Sabah, no: 1090, 3 Eylül 1892.

⁵³ Sabah, no: 1085, 29 Ağustos 1892.

⁵⁴ Sabah, no: 1090, 3 Eylül 1892.

uygulanacak tedbirlerde harcanması için karar alınmıştır.⁵⁵ Polis ve Sıhhiye Dairesi de koleranın Hamburg'dan dışarı yayılmaması için gerekli önlemleri almıştır.⁵⁶

Almanya'da yayınlanan “*Standart Gazetesi*” Hamburg'da kolera zuhur ettiği halde buradan bir kısım Rusyalı Musevi muhacirin İngiltere'ye gitmekte olduklarından bahsederek memleketin koleradan korunması için tedbirlerin acilen alınıp uygulanması gerektiğini bildirerek, uygulamalara eleştirel bir gözle bakmıştır.⁵⁷

Danimarka'nın meşhur doktorlarından olup hükümeti tarafından Hamburg'daki kolera'yı incelemek için Almanya'ya gönderilen “*Prof. Valter*” memleketine giderken kolera'ya tutularak ölmüştür.⁵⁸ Bu gelişmeler koleranın özellikle *Hamburg*'da oldukça etkili olduğunu ve pek çok kişinin bu hastalıktan hayatını kaybettiğini göstermektedir.

1.1.2. Avusturya

Avusturya, Avrupa'da merkezi bir konuma sahip olmasından dolayı öne çıkarken özellikle *kuzey-güney* ile *doğu-batı* ulaşımında konumu bakımından da önemlidir. 1892 yılındaki salgına karşı Avusturyalı yetkililer kolera'ya karşı ciddi tedbirler almışlardır. Özellikle Avusturya İmparatoru *Fransuva Jozef* ülkesinde bir seyahate çıkma arzusundayken, kendisini görmek üzere halkın seyahat güzergâhına yığılacağı, bu nedenle halkın *Sıhhat-i Umumiyesi'nin* zedeleneceği endişesiyle bu seyahati iptal ettirmişti.⁵⁹ Avusturya Hükümeti kolera hastalığına karşı bir tedbir almak üzere İstanbul demiryolu hattında doğrudan doğruya sefer yapan trenlerin gediş gelişini yasaklarken⁶⁰, Rusya'dan gelecek trenlere de yollarını kapatmıştır. Viyana'dan Varşova'ya giden Avusturya trenleri de, Rusya sınırına kadar gidip geri döneceklerdir.⁶¹ Aynı şekilde Almanya'dan gelen trenlerin de gediş gelişini yasaklanırken Paris'ten Viyana'ya gelecek trenlerin Alman sınırlarından geçmemesi gerektiği ilgili yerlere bildirilmişti.⁶²

Kuşkusuz her türlü ticareti sekteye uğratan kolera salgını, Rusya'dan Macaristan'a yapılan meyve, sebze, hayvanat, davar (koyun-keçi) ve mal (öküz- inek) ithalini de olumsuz etkilemişti. Çünkü koleranın şiddetle yayılma eğilimi gösterdiği sıralarda Avusturya ve

⁵⁵ **Sabah**, no: 1104, 17 Eylül 1892.

⁵⁶ **Sabah**, no: 1083, 29 Ağustos 1892.

⁵⁷ **Sabah**, no: 1085, 29 Ağustos 1892.

⁵⁸ **Sabah**, no: 1092, 5 Eylül 1892.

⁵⁹ **Sabah**, no: 1092, 5 Eylül 1892.

⁶⁰ **Sabah**, no: 1066, 8 Ağustos 1892.

⁶¹ **Sabah**, no: 1065, 7 Ağustos 1892.

⁶² **Sabah**, no: 1092, 5 Eylül 1892.

Macaristan Hükümeti bu alışverişi koleranın yayılmasını engelleme adına yasaklama kararı almıştı.⁶³

Avusturya'da koleraya karşı alınan tedbirleri İmparator *Fransuva Jozef* yakından takip etmiş ve yönlendirmiştir. Örneğin İmparator *Fransuva, Viyana Belediye Reisi Dr.Berikis*'i makamına çağırıp, koleraya karşı alınan tedbirler hakkında sunulan raporu inceleyerek gerekli emirleri vermiştir.⁶⁴ Bu doğrultuda koleranın yayılmasını engellemek için *Peşte Belediye Başkanı*, şüpheli memleketlerden gelen her şeyin imha edileceğini, bunların kıymet ve değerinin dikkate alınmayacağını ve mal sahiplerine tazminat ödenmeyeceğini bildirmiştir.⁶⁵ Öte yandan Rusya sınırında bulunan *Lumberg* ve *Çemoviç* gibi Avusturya şehirlerindeki işçilerin Prusya tarafına kaçmaları veya Hıristiyan din adamlarını ziyaret için Rusya'ya gitmeleri Avusturya Hükümeti'nce yasaklanmıştır. Ayrıca hükümet aldığı bir kararla, *Galiçya* ve *Bukovina*'da bulunan Yahudi Hahambaşı'nı ziyaret için devamlı surette Rusya'dan gelen Musevi kabilelerinin 1892'de Avusturya'ya girmelerini yasaklamıştır.⁶⁶ Yine salgını önlemek amacıyla kolera zuhur eden bölgelerden Avusturya ve Macaristan toprağına geçmesi muhtemel kedi ve köpeklerin derhal telef edilip, gömülmesi için *Avusturya Dâhiliye Nezareti* tarafından gerekli yerlere emir verildiği de anlaşılmaktadır.⁶⁷

1.1.3. Belçika

Belçika Sıhhiye Komisyonu koleraya karşı koruyucu tedbirlerin uygulanmasını ve gemilerin kontrollerinin gece gündüz titizlikle yapılmasını emretmiştir. Anvers Limanı'nda demirli bir geminin sahibesi olan bir kadın koleradan ölürken, dört yaşındaki kız çocuğu da koleraya yakalanmış ve derhal hastaneye nakledilmiştir. Belçika'nın Şarliva Kasabası'nda da kolera zuhur etmiş, kasaba hastanesinde üç hasta tedavi altına alınmıştır.⁶⁸

Brüksel Sıhhiye Meclisi üyelerinden *Dr.Janis* koleranın şehre bulaşabileceği düşüncesi ile gerekli tedbirlerin alındığını ve henüz şehirde koleraya rastlanmadığını bildirmiştir. İngiliz Hükümeti ticari ilişkiler içinde bulunduğu Belçika'nın Brüksel şehrindeki sağlık durumuna dair tıbbi bir rapor düzenlemek üzere *Dr. Adolf*'ü Brüksel'e yollamıştır.⁶⁹

⁶³ **Sabah**, no: 1070, 12 Eylül 1892.

⁶⁴ **Sabah**, no: 1092, 5 Eylül 1892.

⁶⁵ **Sabah**, no: 1104, 17 Eylül 1892.

⁶⁶ **Sabah**, no: 1058, 31 Temmuz 1892.

⁶⁷ **Sabah**, no: 1092, 5 Eylül 1892.

⁶⁸ **Sabah**, no: 1083, 27 Ağustos 1892.

⁶⁹ **Sabah**, no: 1085, 29 Ağustos 1892.

1.1.4. Bulgaristan

Bulgar Hükümeti Avrupa'dan gelecek yolculara on gün karantina uygulaması koymuş ve bu esnada ülkeye yeni gelen Avusturya Sefiri de ailesiyle beraber karantina altına alınmıştır.⁷⁰

Bulgar Sıhhiye Meclisinin aldığı kararlar doğrultusunda ülkeye trenle gidiş gelişler yasaklanmış ve Avusturya'dan gelen *ispirto vagonlarıyla*, Batum'dan gelen *gaz tenekelerinin* dahi bir süre bekletilerek ülkeye sokulabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca *sucuk, jambon, kursak, İtalyan sucuğu, havyar, peynir, tereyağı, süttten mamül me'külat*⁷¹ nereden gelirse gelsin kabul olunmayacağı, *bulaşık*⁷² mahallelerden gelen posta çantalarının da, geri gönderileceği kararlaştırılmıştır.⁷³

1.1.5. Fransa

29 Temmuz'da Paris'te bir kişinin koleradan ölmesi üzerine *Doktor Dormberg* “*Tan Gazetesi'ndeki*” bir yazısında Paris varoşlarına sirayet eden hastalığın *Hindistan Kolerası (Asya Kolerası)* olduğunu, fakat yayılmaya meyletmediğini, bilakis hastalığın azaldığını ifade etmekteydi.⁷⁴ Yine Fransa'nın *Havre* kentinde bulunan Amerikan konsolosu *Mösyö Williams*'ın Hükümetine bildirdiğine göre *Havre*'de Asya Kolerası zuhur etmişti.⁷⁵

Fransa Hükümeti koleraya karşı çeşitli tedbirler almıştır. Bunlar arasında, ülkeye gelen yolcuların gümrüklerde doktor kontrolünden geçirilmesi, şüpheli olanların tahaffuzhanelerde kontrol alınması gibi tedbirler vardı. Ayrıca koleranın ortaya çıkmasından sonra seyyahlara sıhhiye idarelerinden pasaport verilmezken, yolcuların çanta, çamaşır ve eşyaları da koleraya karşı ilaçlanmaktaydı.⁷⁶

Fransa Hükümeti, Bakanlar Kurulunu toplayarak aldığı bir kararla, *Rusya*'da şiddetini artıran koleradan etkilenen halk yararına *2 milyon franklık* bir piyango tertip ederek toplanacak parayı *Rusya*'ya gönderecekti. *Fransa'da Bunval Darülacezesi'nde* bulunan kolera hastaları için bir tepe üzerinde yeniden inşa edilen tahaffuzhanelerde tedaviye başlanmış ve

⁷⁰ *Sabah*, no: 1100, 13 Eylül 1892.

⁷¹ Me'külat: Yiyecekler. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, 11. Baskı, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 1993, s. 607.

⁷² Bulaşık kelimesi, kolera hastalığının yoğun olarak görüldüğü yerleri ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. Bu konu *Koleraya karşı alınan tedbirler* başlığı altında ele alınmıştır.

⁷³ *Sabah*, no: 1111, 24 Eylül 1892.

⁷⁴ *Sabah*, no: 1058, 31 Temmuz 1892.

⁷⁵ *Sabah*, no: 1085, 29 Ağustos 1892.

⁷⁶ *Sabah*, no: 1091, 4 Eylül 1892.

bir tütsüleme makinesiyle hastalar ttslenmişlerdir.⁷⁷*Bordo*'ya *Havre*'den gelen bir Fransız vapurunun seferi sırasında şüpheli bir vefat vuku bulması üzerine vapur karantina altına alınmıştır.⁷⁸

Fransa Hıfzısıhha Umumiye Encümeni'nin bildirdiğine göre; Fransa'da alınan tedbirler sonucunda kolera hastalığının önüne geçilmeye çalışılmış ve başarılı sonuçlar alınmıştır.⁷⁹

1.1.6. Hollanda

Amsterdam Limanı'nda demirli olan bir Alman yelkenlisinde bir tayfanın koleradan ölmesi üzerine yelkenli karantinaya alınmıştır.⁸⁰

1.1.7. İngiltere

İngiltere'ye 29 Ağustos'ta *Lumberg*'ten gelmiş olan muhacirlerden ikisi koleraya tutulmuş ve hastaneye kaldırılmışlar, geri kalanlar ise karantina altına alınmışlardır.⁸¹

1.1.8. İsviçre

Rusya, Almanya, Belçika ve Fransa'da kolera görüldüğünden dolayı, *İsviçre Hükümeti de* bu ülkelerden gelen *balık, istiridye, istakoz, havyar ve benzeri deniz ürünlerinin* ithalini yasaklamıştır.⁸²

1.1.9. İtalya:

Adriyatik Körfezi'nde bulunan *Trieste* şehrinden gelen bir haberde, *Piyemonte Eyaleti*'nin *Rukafort Kasabası*'nda ishale benzeyen bir hastalık görülmüş ve bu hastalığa yakalanan 23 kişiden 7'si ölmüş, yapılan incelemede hastalığın kolera olduğu anlaşılmıştır.⁸³

İtalya Hükümeti de tıpkı İsviçre gibi Fransa ve Almanya'dan gelen her türlü malın ithalini yasaklamıştır.⁸⁴

---

⁷⁷ **Sabah**, no: 1058, 31 Temmuz 1892.

⁷⁸ **Sabah**, no: 1084, 28 Ağustos 1892.

⁷⁹ **Sabah**, no: 1058, 31 Temmuz 1892.

⁸⁰ **Sabah**, no: 1085, 29 Ağustos 1892.

⁸¹ **Sabah**, no: 1087, 31 Ağustos 1892.

⁸² **Sabah**, no: 1092, 5 Eylül 1892.

⁸³ **Sabah**, no: 1070, 12 Ağustos 1892.

Öte yandan İtalya’da kolera artması üzerine çeşitli ülkelerden katolikler, kararlaştırdıkları papa ziyaretlerini de tehir etmişlerdir.⁸⁵

1.1.10. Portekiz

Portekiz Hükümeti Fransa’da kolera görülmesi üzerine bu bölgeden “*Buenos Aires’e*” gitmek için kendi limanlarına gelen “*Kongo*” adlı vapuru karantinaya almıştır.⁸⁶

1.1.11. Romanya

Kara yoluyla Romanya’ya gelecek tüm yolcuların sekiz gün, deniz yoluyla geleceklerin ise on bir gün karantinada beklemeleri Romanya Hükümeti’nce kararlaştırılmıştır. Ayrıca Rusya’dan gelen gemi ve yolculara uygulanan on bir günlük karantina kuralının, istisnasız olarak Osmanlı sınırından itibaren Romanya sınırına kadar olan Rus limanlarından gelecekler için de uygulanmasına karar verilmiştir. Romanya Hükümeti bir ara kapattığı Köstence Limanı’na sadece İstanbul ve Çanakkale Boğazları’nı kullanarak Akdeniz’den transit gelecek özel şirket vapurlarının İstanbul’da karantina müddetini doldurduklarını ispatlarsa tekrar karantinaya alınmak şartıyla girmelerine izin vermiştir.⁸⁷

1.1.12. Rusya

1892-1895 kolera salgınından en çok etkilenen ülkelerden biri de Rusya olmuştur. Öyle ki günde sekiz bin kişinin yakalandığı bu hastalıktan, günde dört bini, ölmekteydi.⁸⁸ Kolera’nın Rusya’daki başlangıç noktaları Kafkasya taraflarıdır. Rus doktor *Zaharin*, 1848 tarihinden itibaren Rusya’da görülen kolera hakkında o güne kadar yapılan çalışmaları, tedavileri ve onların üzerine inşa ettiği düşüncelerini *Moskova Gazetesi’nde* yayınlamıştır. *Dr. Zaharin* yazısında o dönemde Rusya’da görülen kolera’nın yayılma nedenini, havaların sıcak olması ve sağlık kurallarına gereği gibi uyulmaması olarak göstermekteydi.⁸⁹

Rusya’ya bağlı Kafkasya’nın 8-9 hükümeti dâhilinde seksen bin kişi koleradan ölmüş ve bu sayının genel nüfusa oranı %3 nispetinde olmuştur.⁹⁰ Öyle ki kolera yüzünden Bakü’de

---

⁸⁴ **Sabah**, no: 1086, 30 Ağustos 1892.

⁸⁵ **Sabah**, no: 1112, 25 Eylül 1892.

⁸⁶ **Sabah**, no: 1059, 29 Temmuz 1892.

⁸⁷ **Sabah**, no: 1057, 30 Temmuz 1892.

⁸⁸ **Sabah**, no: 1078, 22 Ağustos 1892.

⁸⁹ **Sabah**, no: 1068, 10 Ağustos 1892.

⁹⁰ **Sabah**, no: 1197, 19 Ağustos 1892.

hayat durmuş hatta gaz fabrikaları kapanmıştır.⁹¹ Şehirde bulunan *Fransa Konsolos Vekili Mösyö Humber* de koleradan ölmüştür. Kafkaslarda 4-5 Ağustos günlerindeki kolera salgınının bilançosu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁹²

Tablo 6: Kafkas Şehirlerinde Koleraya Vakaları ve Ölüm.

Şehir	Tarih	Ölü sayısı
Tiflis	4-5 Ağustos	123
Bakü	"	57
Elizabetpol	"	246
Dağıstan	"	36
Erivan	"	598
Istavrapol	"	448
Poti	"	41
Zagatal	"	40
	Toplam	1.589

Kaynak: Sabah, no: 1077, 21 Ağustos 1892

*Tiflis ve Kars Şehbenderliklerinden*⁹³ gönderilen rakamlara göre, 1-7 Eylül tarihleri arasında 8 eyalette 1.226 kişi koleradan hayatını kaybederken Kars'ta 10 ile 13 Eylül tarihlerinde 22 kişi daha hayatını kaybetmiş ve toplam rakam 1.248'e ulaşmıştır.⁹⁴

Tablo 7: 1-7 Eylül 1892 Döneminde Kafkasya Şehirlerinde Kolera.

Şehir	Tarih	Ölü Sayısı
Istavrapol Eyaleti	1-7 Eylül 1892	421
Elizabetpol Eyaleti	"	260
Dağıstan Eyaleti	"	227
Tiflis Eyaleti	"	144
Erivan Eyaleti	"	87
Kars Eyaleti	"	52
Zagatal Eyaleti	"	19
Kuta'iyes Eyalet	"	16
Kars ⁹⁵	10-13 Eylül 1892	22
	Toplam	1.248 kişi.

Kaynak: Sabah, no: 1114, 26 Eylül 1892

⁹¹ Sabah, no: 1065, 7 Ağustos 1892.

⁹² Sabah, no: 1077, 21 Ağustos 1892.

⁹³Şehbender: Konsolos karşılığı olarak yabancı memleketlerde devlet ve memleket tebasına ticari menfaatlerini korumak vazifeleri ile mükellef tutulan memurlara verilen addır. Bkz. Mehmet Z. Pakalın, "Şehbender", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, İstanbul: MEB Yayınları, 1993,s. 316.

⁹⁴ Sabah, no: 1114, 26 Eylül 1892.

⁹⁵ Bahsi geçen dönemde Kars şehri Rusya'ya bağlıdır.

Tablo 8: 26 Temmuz 1892’ da Rus Hükümetinin Resmi Raporu.

Şehirler	Tarih	Hasta	Ölü sayısı.
Samarra	26 Temmuz	120	74
Saratof	"	91	61
Simberski	"	68	38
Rostof	"	106	69
Tigan	"	5	4
Harkuf	"	15	3
Çariçi	"	25	7
Kazan	"	9	7
Ejderhan	"	49	42
Toplam		488 Hasta	263 Kişi.

Kaynak: Sabah, no: 1114, 26 Eylül 1892

Sivastopol Şehbenderliği’nden verilen habere göre *Tuituzi Tahahffuzhanesi’nde* Temmuz’un 26’sına kadar 15 kişi koleraya yakalanmıştır.⁹⁶ *Odesa*’da yayınlanan “*Levant Herald Gazetesine*” göre koleranın Rusya’daki başlangıç noktaları olan Kafkas taraflarında ölenlerin sayısı günden güne azaldığı halde, Volga nehri havalisinde hastalık şiddetli bir şekilde devam etmektedir.⁹⁷ Gazete, Kerç’teki Tahaffuzhane’de bulunan yirmi dört hastadan on dördü iyileşirken sekizinin vefat ettiğini, ikisinin hastalığının da devam ettiğini bildirmekteydi.⁹⁸ Ayrıca *Harkov* ve *Poltava* dâhilinde resmi rakamlara göre 30 kişi koleradan vefat etmiştir.⁹⁹ Ayrıca aşağıdaki tabloda görülen vakalar görülmüştür.¹⁰⁰

Tablo 9: 26 Ağustos’ta Karadeniz’in Kuzeyinde Kolera Vukuatları.

Şehir	Tarih	Hasta	Ölü
Lublinda	26 Ağustos	14	7
Samarra	"	1120	521
Saratofda	"	333	121
Divino’da	"	815	555
Toplam		2.282	1.204

Kaynak: Sabah, no: 1087, 31 Ağustos 1892

Rus Hükümeti koleraya karşı çeşitli önlemler almıştır. Varşova, Kiev, Valhini ve Pudoli Eyaletlerine, başkent Petersburg’dan gönderilen emirlerde koleraya karşı lazım olan

⁹⁶ **Sabah**, no: 1058, 31 Temmuz 1892.

⁹⁷ **Sabah**, no: 1068, 10 Ağustos 1892.

⁹⁸ **Sabah**, no: 1062, 4 Ağustos 1892.

⁹⁹ **Sabah**, no: 1058, 31 Temmuz 1892.

¹⁰⁰ **Sabah**, no: 1087, 31 Ağustos 1892.

bütün tedbirlerin alınması bildirilmiştir.¹⁰¹ Ayrıca ülke genelinde sağlık tedbirlerinin uygulanması konusunda ihmali görülen memurların görevden alınacakları da bildirilmiştir. Hatta ihmali tespit edilen Bakü Mutasarrıfı görevden alınmıştır.¹⁰²

Petersburg'da kolera hastalığının görülmesi üzerine zabıta tarafından yayınlanan bir ilanla tıbbi önlemlere riayet edilmesi tembih olunurken, halk sükûnete davet edilmiştir.¹⁰³ Çar'ın başkanlığını yaptığı “*Muhtaçlara Yardım Komisyonu*” koleranın görüldüğü bölge ahalisi için yeniden tahsisat göndermiştir.¹⁰⁴

Azak Deniz'i limanlarında koleranın şiddetlenmesi üzerine bu limanlara eşya ve ticari mal sevk eden vapur ve gemilerin yükleri Odesa'ya çıkarılıp gidecekleri yerlere karadan ulaşmaları kararlaştırılmıştır. Volga Nehri'nde sefer yapan vapurlardaki yolculardan kolera yakalananlar derhal karaya çıkarıldığından hastanın tedavisi için Rusya Hükümeti nehir sahilinde gerekli yerlere barakalar inşa ettirmiştir.¹⁰⁵

Moskova Belediye Başkanı, koleranın kendi bölgesinde de ortaya çıktığını ve beş kişinin bu hastalığa yakalandığını, üçünün vefat ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Moskova Merkez Hapishanesi'nde yirmi iki kişinin hastalanıp sekizinin vefat etmesi üzerine tıbbi tedbirler arttırılmıştır.¹⁰⁶ Bu tedbirlere uymayan evlere ve dükkânlara 300 ila 500 Ruble para cezası uygulanacağı bildirilmiştir.¹⁰⁷

O dönemde *Nijninovgorot*'ta tertiplenmesi düşünülen panayırı düzenleyen encümen, aldığı bir kararla, panayır meydanının koleraya karşı fiçılarla taşınacak temiz sularla temizlenmesine karar vermiştir.¹⁰⁸ Alınan tedbirlerden sonra *Nijninovgorot*'ta koleranın azalması üzerine önceden inşa edilen iki tahaffuzhane ihtiyaç kalmadığından *Sihhiye Meclisi* tarafından kapatılmışlardır.¹⁰⁹

---

¹⁰¹ **Sabah**, no: 1059, 31 Ağustos 1892.

¹⁰² **Sabah**, no: 1072, 14 Ağustos 1892.

¹⁰³ **Sabah**, no: 1071, 13 Ağustos 1892.

¹⁰⁴ **Sabah**, no: 1067, 9 Ağustos 1892.

¹⁰⁵ **Sabah**, no: 1059, 1 Ağustos 1892.

¹⁰⁶ **Sabah**, no: 1068, 10 Ağustos 1892.

¹⁰⁷ **Sabah**, no: 1098, 11 Eylül 1892.

¹⁰⁸ **Sabah**, no: 1065, 7 Ağustos 1892.

¹⁰⁹ **Sabah**, no: 1077, 21 Ağustos 1892.

1.2. Kuzey Amerika

1.2.1. Amerika Birleşik Devletleri

1892-1895 kolera pandemisi Avrupa kıtası dışında da etkili olmuş, deniz yoluyla Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar sirayet etmiştir. Bunun üzerine Amerika Hükümeti Fransa'da kolera ortaya çıkmasından sonra oradan gelen malların ithalini yasaklamıştı.¹¹⁰ ABD'nin limanlarına Fransa'nın Havre Limanı'ndan gelerek hastalık taşıyan gemilere karantina uygulamaya başlaması üzerine, ticari bakımdan zarara uğrayan Fransa Hükümeti de Amerika'ya gidecek gemilerin Havre'den değil Şerburg Limanı'ndan hareket ettirilmesine karar vererek, bu uygulamayla ABD limanlarındaki karantinanın önüne geçmek istemiştir.

New York'ta kolera ortaya çıkması üzerine, limanlardaki önlemler artırılmış ve Avrupa'dan muhacir getiren gemilerin yirmi gün karantinada kalmaları kararlaştırılmıştır.¹¹¹ Fransa'nın Havre şehrinde bulunan Amerika Konsolosu *Mösyö Williams* Havre'de Asya Kolerası'ndan birkaç kişinin öldüğünü Amerika hükümetine bildirmiştir.¹¹² Havre şehrine kolerayı bulaştıran Alman vapuru bu kez de New York'a gidişinde yirmi üç kişinin koleradan ölmesi üzerine gemi emniyetli bir yere çekilerek içindeki altı yüz muhacirin hastalığı Amerika'ya yaymasını önlemek amacıyla karantinaya alınmıştır.¹¹³

1.3. Ortadoğu

1.3.1. İran

1892 Mayıs'ında İran'da az da olsa görülen kolera, bu bölgede aynı yılın aralık ayından itibaren şiddetini arttırmıştır. Çünkü bölge koleranın kaynağı Hindistan ile Avrupa arasında bir geçiş güzergâhıydı.

İran'da kolera hastalığı mayıs ayından Kasım 1892 sonuna kadar kuzeybatı yönünden yayılarak *Mazandaran*, *Basra* sahillerinde, *Hazez* ve *Sicistan*'da şiddetini arttırmıştır. Hastalığın en şiddetli görüldüğü bölgeler ise *Kirmanşah*, *Lüristan*, *Şiras*, *Halic-i Fars* ve *Banderabas* bölgeleri olmuştur. Gazetedeki resmi rakamlar 1892 yılı Kasım-Aralık ayında koleradan 2400 kişinin öldüğünü belirtirken, başka bir haber aynı dönemde sayıyı 4-5 bin

¹¹⁰ **Sabah**, no: 1059, 1 Ağustos 1892.

¹¹¹ **Sabah**, no: 1092, 5 Eylül 1892.

¹¹² **Sabah**, no: 1085, 29 Ağustos 1892.

¹¹³ **Sabah**, no: 1098, 11 Eylül 1892.

civarında göstermektedir.¹¹⁴ 1892-1895 yılları arasında kolera salgınında İran'da koleradan vefat edenlerin toplam sayısının ise 70.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵

İran'ın önemli merkezlerinden olan Tahran ve Tebriz de koleradan etkilenen şehirlerarasındaydı. Öyle ki İstanbul'dan Avrupa gazetelerine gönderilen bir yazıda kolera'nın Tahran'da çok şiddetli bir şekilde devam ettiği, hastalığa tutulanların sokaklarda düşerek öldükleri bildirilirken, İran hükümeti de Avrupa'dan gelecek olan doktorların bir an önce Tahran'a gelmelerini istemektedir.¹¹⁶

Tahran Sıhhiye Tabipliği kendisine bağlı olan Tahran, Tebriz ve İsfahan'daki tabipliklerinde kolera vakalarını takip ederek, İstanbul'daki Daire-i Sıhhiye'ye bildirilmekteydi.¹¹⁷ 1 Mayıs'tan Kasım 1892 sonuna kadar altı ay zarfında Acemistan'da koleradan ölenlerin sayısının 53 bin kişiye ulaştığı Tahran'da bulunan sıhhiye tabibi *Dr.Kapuzan Piyero* tarafından bildirilmekle beraber, mütehassısların bu miktarı 80 bine kadar çıkardıkları¹¹⁸ Sabah Gazetesi'nin verdiği haberlerden anlaşılmaktadır.

Hastalığın bu denli şiddetini arttırmasındaki ana sebeplerden biri de şüphesiz bölge ikliminin sıcak olmasıydı. Nitekim 22 Ağustos 1892 tarihli Sabah Gazetesi Tahran'da sıcaklığın gölgede 38-40 derece arasında iken, güneşte 60 derece ölçüldüğünü bildirmekte idi.¹¹⁹

Tablo 10: İran'daki Kolera Ölümleri, 24 Temmuz- 2 Ağustos 1892¹²⁰

Şehirler	Ölü sayısı
Meşhet	7
Sebzular	2
Damağan	2
Semnan	10
Reşit	73
Lahinciat	36
Anjeli	31
Menceli	10
Toplam	171

Kaynak: Sabah, no: 1078, 22 Ağustos 1892

¹¹⁴ Sabah, no: 1197, 19 Aralık 1892.

¹¹⁵ Sarıyıldız, a.g.e., s. 4.

¹¹⁶ Sabah, no: 1078, 22 Aralık 1892.

¹¹⁷ Sabah, no: 1100, 13 Aralık 1892.

¹¹⁸ Sabah, no: 1197, 19 Aralık 1892.

¹¹⁹ Sabah, no: 1078, 22 Ağustos 1892.

¹²⁰ Sabah, no: 1062, 04 Ağustos 1892.

Koleradan her gün Tahran'da 75 kişi vefat ederken, Tebriz'de ise günde 100 kişi bu hastalığa yakalanmaktaydı.¹²¹ Tebriz'de 20-26 Ağustos tarihleri arasında koleradan 300 kişi vefat etmişti. Aynı dönemde Tahran'daki vefat sayısı 900 kişiye ulaşmıştı.¹²² Ayrıca Tahran'dan 29 Ağustos 1892 tarihinde alınan bir telgrafta, Ağustos'un 24'ünden 29'una kadar Tahran'da koleradan 2.400 hastadan 1.500'ünün öldüğü, Tebriz'de ise aynı şekilde 1.200 hastadan 750'sinin vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹²³

Tablo 11: Tahran Sıhhiye Tabipliğine Göre İran'da Kolera Vakaları ve Ölümmler.¹²⁴

Mahalli	Tarih	Hasta	Ölü sayısı
Veramin	4 ile 14 Eylül 1892	1.000	300
Tebriz	7 ile 14 Eylül 1892	30	10
Tahran	7 ile 14 Eylül 1892	60	25
Hemedan	7 ile 14 Eylül 1892	400	150
Goraz	10 ile 14 Eylül 1892	150	80
Burucet	13 ile 14 Eylül 1892	400	200
Tebriz	13 ile 20 Eylül 1892	20	5
Tahran	13 ile 20 Eylül 1892	25	10
Garoz	13 ile 20 Eylül 1892	180	40
Hemedan	13 ile 20 Eylül 1892	150	60
İsfahan	19 Eylül Günü	80	20
	Toplam	2.895	900

Kaynak: Sabah, no: 1114, 26 Eylül 1892; Sabah, no: 1122, 5 Ekim 1892

1.3.2. Musul, Akka ve Beyrut

Musul Vilayeti 'ne bağlı *Zor Sancağı* dâhilinde bulunan *Ranya Kazası* 'nda görülen koleraya karşı tedbir mahiyetinde yeterince doktor ve lazımı kadar araç-gereç gönderilmişti. Alınan bu tedbirler yeterli olmuş ve hastalığın görüldüğü mahalden çevreye yayılması engellenmiştir.¹²⁵

Akka'daki kolera hastalığı ise İstanbul'un direktifleri doğrultusunda alınan tedbirler sonucunda gerilemiş, sadece Akka'ya bağlı bir kasaba ile sınırlı kalmıştır. Hastalığın çevreye yayılmayacağını doktorlar tarafından onaylanmasıyla birlikte uygulanan kordonların iptali kararlaştırılmıştır.

¹²¹ **Sabah**, no: 1071, 13 Ağustos 1892.

¹²² **Sabah**, no: 1087, 26 Ağustos 1892.

¹²³ **Sabah**, no: 1086, 30 Ağustos 1892.

¹²⁴ **Sabah**, no: 1114, 26 Eylül 1892; **Sabah**, no: 1122, 5 Ekim 1892.

¹²⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, no: 3233, 22 Ağustos 1890.

Beyrut Belediye Tabipliği'nden İstanbul'a gönderilen raporlara göre; 1892 Temmuz'unda Beyrut şehrinde kolera zuhur etmiş ve bazı önlemler alınmıştır. Ancak belirtileri koleraya benzeyen ve bir mevsim hastalığı olduğu anlaşılan başka bir salgın daha vardır ki bu hastalığın ishal olduğu anlaşılmıştır. İshale yakalanan hastaların bir kaç günlük tedavi ile iyileştiği de bildirilmiştir.¹²⁶

1.3.3. Hicaz Bölgesi

İstanbul Sıhhiye Konferansı (1866), koleranın kaynağının Hindistan olduğu ve hastalığın hacılar vasıtasıyla Hicaz'a taşındığını, oradan da Mısır ve Kızıldeniz üzerinden Avrupa'ya geçtiğini teyit ederek “*Emraz-ı Cenubiye*” ye karşı Avrupa'nın savunmasını Osmanlı Devleti'ne bırakmıştır. *Kızıldeniz*'in kapısı durumunda olan *Babülmendep* Boğazında, güneyden *Kızıldeniz*'e giriş yapacak hacıların ve gemilerin muayeneleri için büyük bir tahaffuzhanenin inşasına ve Hicaz sahillerinde karantina bölgeleri oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu suretle, ilk defa hacıların ve Hicaz bölgesinin sıhhi durumları devletlerarası siyaset sahnesine taşınmıştır.¹²⁷ Hicaz bölgesinde özellikle hac mercilerinde kolera hastalığının hacıların arasında şiddetli tahribat yapması Avrupa devletlerini de yakından ilgilendiren bir konu olmuş ve Hicaz'ın sıhhi işlerine müdahalede dahi bulunmuşlardır. Bu arada durumun nazikliğini dikkate alan Osmanlı Devleti, *Hicaz Sıhhiye Teşkilatı*'nı bir an önce kurmaya gayret etmiştir. Nitekim hac mevsimlerinde kutsal topraklarda birkaç ay vazife yapacak şekilde İstanbul'dan sağlık komisyonları gönderme biçiminde başlayan teşkilatlanma, ancak birkaç aşamadan geçtikten sonra gerçekleşebilmiştir.¹²⁸ Hacıların sağlık durumları ve Hicaz'ın sıhhi ahvalini düzenlemek maksadı ile milletlerarası konferanslarda alınmak istenen önlemler, Hicaz'a doğrudan müdahale edebilme arzusunun bir temayülü olarak ortaya çıkmış ve bütün girişimlerde hareket noktasını teşkil etmiştir. 1894 Paris ve 1897 Venedik Sıhhiye Konferansları'nın tertiplenmesiyle doruk noktaya ulaşan bu teşebbüsler, Osmanlı Devleti'nin önce Mekke Sıhhiye İdaresi'ni, ardından da Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak Hicaz Sıhhiye Meclisi'ni kurmasına neden olmuştur.¹²⁹

Kolera Hicaz'da 1893 yılında hac mevsiminde ortaya çıkmıştı. Hacıların olağanüstü kalabalık olmaları nedeni ile ölüm oranı oldukça yüksek olmuştu. Bu salgında Mekke Şerifi'nin ölü sayısını yaklaşık 50.000 civarında tahmin ettiği ileri sürülmüştür. Buna karşılık

¹²⁶ **Sabah**, no: 1086, 30 Ağustos 1892.

¹²⁷ Sarıyıldız, a.g.e., s. 145.

¹²⁸ Sarıyıldız, a.g.e., s. 13.

¹²⁹ Sarıyıldız, a.g.e., s. 146.

Mekke Sıhhiye Tabibi'nin verdiği bilgilere göre; *Mekke, Mina ve Arafat'ta* kayıtlı bulunan ölü sayısı 8.087, kayıtsız (tahmini olarak) ise 5.340 idi. Mekke civarındaki ölü sayısı toplamda 13.436 buluyordu. 1893 yılı sonunda ise resmi bilgilere göre genel toplamda 30.336 kişinin koleradan öldüğü bildirilmiştir.¹³⁰

1893-1894 yılları arasında Hicaz'daki kolera salgınında hacıların dörtte biri vefat etmiştir. Avrupalı devletler haklı olarak giderek artan şikâyetlerde bulunmaktaydılar. Bu şikâyetin kaynağı hacıların salgın hastalıkları, özellikle de kolerayı yaydıkları düşüncesiydi. 1831 ile 1916 arasındaki 85 yılda 22 kez, her dört yılda bir Hicaz'da kolera salgını ortaya çıktığı görülmektedir.¹³¹ 1893 yılında Mekke'de, Hicaz tarihinin en büyük kolera salgınının yaşanması üzerine Avrupa devletleri, Mekke'de hac esnasında genel sağlık kurallarının muhafazası ve Basra Körfezi'nde sıhhi tedbirlerin uygulanması amacıyla 1894 yılında, Paris'te milletlerarası bir sağlık konferansı düzenlemişlerdir. Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İngiltere, İspanya, Amerika, Yunanistan, İtalya, Flemenk, İran, Portekiz ve Rusya hükümetleri hac ifa edilirken Mekke'de ve Basra Körfezi'nde sıhhi tedbirlerin alınması için aralarında müzakereye karar vermişler ve bunun için de delegeler tayin etmişlerdir. Osmanlı Hükümeti de bu konferansa davetlidir. Konferansta Osmanlı Devleti'ni Madrid Sefiri Tarhan Bey'in başkanlığında bir heyet temsil etmiştir.¹³²

Hac ibadetinin müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı sağlayabileceği ve II. Abdülhamit'in tatbik ettiği İslam birliği politikasının başarıya ulaştırabileceği de büyük güçler tarafından göz ardı edilmemiştir. 1870'lerden sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçen ve imparatorluğu parçalamaya yönelik bir siyaset uygulamaya başlayan İngiltere, özellikle İslam birliği politikasını başarısız kılabilmek için Hindistan'daki fakir ve aciz müslümanlar ile dilencilerin Hicaz'a gitmelerini zaman zaman teşvik etmiştir. Her türlü imkânları kullanarak akın akın onları Hicaz'a göndermiştir. Böylece fakir hacılar ve dilencilerin Hicaz'da sebep oldukları çirkin manzarayı ve sefaleti Osmanlı Devleti ile hilafet aleyhinde propaganda unsuru olarak kullanılmıştır. Büyük Devletler kimi zaman da salgını bahane ederek veya salgın ihtimali var diyerek tebaaları olan müslümanların hac için Hicaz'a gitmelerini yasaklamışlardır. Bazı hallerde de bir takım kısıtlamalar getirerek dolaylı yoldan Hicaz'a gidilmesini engellemişlerdir.¹³³

---

¹³⁰ Sarıyıldız, a.g.e., s. 4.

¹³¹ Orhan Koloğlu, "Hicaz Demiryolu (1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu", **Çağın Yakalayan Osmanlı**, İstanbul: *IRCICA*, 1995, s. 293.

¹³² Sarıyıldız, a.g.e., s. 102.

¹³³ Sarıyıldız, a.g.e., s. 146.

1.3.4. Mekke-i Mükerrerme Tabipliği ve Cidde Karantina Müfettişliği

1894 Paris ve 1897 Venedik Sıhhiye Konferansları'nda alınan kararlar doğrultusunda Osmanlı Devleti Mekke Sıhhiye İdaresi'ni kurmuştur.¹³⁴ Mekke-i Mükerrerme'de kolera görülmesi üzerine gerekli önlemler almak için Tabip Kolağası Mehmet Ferait Efendi başkanlığında 4 tebhir¹³⁵ memuru buraya gönderilmiştir.¹³⁶

Cidde Karantinası Tabibi Halil Halit Bey hastahanenin işleyişini organize etmektedir. Bu sırada başka hastalıklara yakalanan yirmi beş askeri hava değişimi için izne göndermiştir.¹³⁷ Ayrıca kolera tedavisi gören dört kişi tedaviye cevap vermeyerek 8 Ağustos 1890'da vefat etmişlerdir.¹³⁸

1.4. Kızıldeniz Havzası

1.4.1. Mısır, Somali, Yemen, Habeşistan ve Cibuti:

Mısır Sıhhiye Dairesi'nden alınan bilgiye göre 1892 yaz aylarında, Nil Nehri kenarındaki camilerin avlularında sıhhi olmayan koşullara rastlandığı, bunların giderilip çevrenin ıslahı için cami vakıflarının çalışmalarına başladığı bildirilmiştir.¹³⁹

Somali'den alınan bilgilere göre de, Somali'de, Habeşistan ve çevre bölgelerde koleranın şiddetle devam ettiği anlaşılmaktadır. Habeşistan'dan sahile gelen kervanların kolerayı *Cibuti*'ye de bulaştırdıkları kesin bir dille ifade edilmiştir.¹⁴⁰

Yemen bölgesinde de koleraya karşı mücadele etmek amacı ile Hudeybiye'de bir tabiplik kurulmuş ve çalışmalara başlanmıştır. Bu tabiplik ayrıca burada gerçekleşen olayları İstanbul'a rapor halinde bildirmektedir.¹⁴¹

---

¹³⁴ Sarıyıldız, a.g.e., s. 146.

¹³⁵ Tebhir: Buğu haline getirme, tütsüleme, etüvden geçirme; Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s. 1048.

¹³⁶ **Sabah**, no: 2060, 2 Mayıs 1895; **Sabah**, no: 2065, 7 Mayıs 1895.

¹³⁷ **Sabah**, no: 1109, 22 Eylül 1892.

¹³⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, no: 3235, 25 Ağustos 1890.

¹³⁹ **Sabah**, no: 1056, 29 Temmuz 1892.

¹⁴⁰ **Sabah**, no: 1058, 31 Temmuz 1892.

¹⁴¹ **Sabah**, no: 1114, 26 Eylül 1892.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1892-1895 TRABZON VİLAYETİ'NDE KOLERA

2.1. Trabzon Merkez Sancağında Durum

2.1.1. Tahaffuzhaneler

2.1.1.1. Polathane (Akçaabat) Tahaffuzhanesi

Polathane, günümüzde yaygın ismiyle Akçaabat, Trabzon şehrinin batısında bulunan birkaç km mesafede orta büyüklükte bir ilçedir. Bahse konu olan 1890'lı yıllarda da Trabzon Vilayet merkezinin kapısı olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki 1890'lı yıllarda dünya çapında görülen kolera pandemisi Osmanlı Devleti'ne de doğal olarak sirayet etmişti. Osmanlı Devleti, kolera konusunda komşularıyla işbirliğini her fırsatta tercih etmiştir. Rusya ile koleraya karşı ortak bir politika izleme amacıyla karşılıklı müzakereler sonucunda bir mutabakata da varılmıştı. Osmanlı tarafında tesis edilen Hopa ve Polathane tahaffuzhanelerinin kuruluş amaçlarından birisi de karşılıklı varılan bu mutabakat olmalıydı.¹⁴² Rusya'dan gelen deniz vasıtalarının yoğunluğu da hem bu işbirliğini hem de Trabzon Vilayeti'nin deniz yönünden koleraya karşı korunmasını gerektiriyordu. Önceki yıllarda da faaliyet göstermiş olan Polathane Tahaffuzhanesi Rusya cihetinden gelecek deniz taşıtlarının karantina müddetlerini geçirmeleri için kullanılmaya başlandı.¹⁴³ Tahaffuzhanenin inşası konusunda; "...üç yüz sekiz (308~1892) senesinde Trabzon'da zuhur eden kolera hasebiyle inşa olunan Tahaffuzhane (Polathane)..."¹⁴⁴ şeklindeki bilginin yer aldığı belgeye göre, Polathane Tahaffuzhanesi bölgede kolera zuhur edince, 1892 senesinin başlarında kurulmuş ve faaliyete geçmişti. Aynı belgede verilen bilgiler hayli ilgi çekicidir. Tahaffuzhane kurulan arazinin sahibi olan, Akçaabat kazasında *Özturkiya Karyesi* ahalisinden *İsmail* isimli şahsın tarlasında tahaffuzhane inşa olunduğundan dolayı, mahrum kaldığı ziraattan 560 kuruş civarındaki zararının ilgili şahsa ödenmesi için Maliye Nezareti'nden

---

¹⁴² Ayar, a.g.e., s. 65.

¹⁴³ Ayar, a.g.e., s. 62.

¹⁴⁴ BOA, DH. MKT, 412/47, 15 Ağustos 1895.

gerekli emrin verildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁵ Bu belge, Polathane Tahaffuzhanesi'nin kurulduğu tarih ve yeri kesin olarak bildirmektedir. Buna göre bu tahaffuzhane 1892 yılında, Akçaabat Kazası'nın, *Özturkiya Karyesinde* İsmail isimli bir şahsın tarlasında kurulmuştur. Ayrıca Akçaabat Limanı'na yakın olmalı ki deniz vasıtalarına da yıllarca hizmet vermiş olabilsin.

...Devlet gerek salgın esnasında gerekse sonrasında ahalinin zararını tazmin yoluna gitmeye çalışmıştır. Nitekim 10 Şubat 1893 tarihli bir yazıda, Trabzon'da karantina uygulaması ve kordon çekilmesinden dolayı kayıkcılık ve balıkçılık gibi işlerde çalışan birçok ailenin zarara uğradığı, zarara uğrayanlara yardım yapılması gerektiği ifade edilmekteydi. Kadri Paşa durumu Babıali'ye bildirince yardım amacıyla 100 lira gönderilmiş ve ahalinin mağduriyeti bir nebze giderilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁶

Kadri Bey'in İstanbul'a çektiği bir başka telgrafta Polathane'yi teftiş edip Trabzon'a döndükten sonra Polathane kasabasında bir kadının koleraya tutularak birkaç saat içinde vefat etmesi ve üç kişinin daha koleraya yakalandığı haberi gelmişti. Bunun üzerine karantina tabibiyle müzakere ederek Trabzon ve civarıyla Polathane'nin irtibatının kesilmesi kararı alınıp derhal uygulamaya konmuştu. Mevcut kordonlar ile yeni yapılacak kordonların, zaptiyeler eliyle güvenliğinin sağlanamayacağı da aşikârdı. Trabzon'da bulunan taburda mevcut da kalmadığından oradan asker tedarik edilemeyeceği anlaşılmıştı. Kordonların güvenliğinde görevlendirilmek üzere *Dördüncü Ordu-yu Hümayun'dan* acilen bir tabur (300-1.300 kişi) asker istenmişti.¹⁴⁷ Bu tip bir isteğin normal olmadığını Mehmet Kadri Bey de biliyor olmalıdır. Bize göre bu tip bir istekle Mehmet Kadri Bey İstanbul'un dikkatini bu yöne çekmeyi amaçlamıştır. Bu istek için bazı önerilerin yapılıp tartışıldığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Trabzon'un asker ihtiyacını mücavir bulunan Erzurum ve Sivas Vilayetlerindeki zaptiye nezaretlerinden veya bu şehirlerdeki nizamiye neferlerinden karşılanması fikri ortaya atıldı.¹⁴⁸ Komşu *vilayetlerden* asker-i zaptiye mevcutlarından, yirmi beşer, otuzar neferin hemen Trabzon'a sevkiyle mezkûr kordonların muhafazası sağlanabilirdi. Ancak, Erzurum ve Sivas vilayetleri olarak buralardan zaptiye neferlerinin tertibi, Trabzon'a sevki vakte muhtaç olduğu gibi diğer bir mahalden bir nizamiye taburu toplanması ve sevki dahi zamana ihtiyaç duyuyordu.¹⁴⁹ İkinci olarak derhal Trabzon Redif-i Mukaddem taburunun dört yüz mevcut ile toplanması ve mezkûr kordonlara görevlendirilmesinden başka, seri bir tedbir¹⁵⁰ görünmüyordu. Ancak *Seraskeriye* imzalı bir belgede duruma açıklık getirilmiş ve mezkûr

¹⁴⁵ BOA, DH. MKT, 412/47, 15 Ağustos 1895.

¹⁴⁶ Köksal, a.g.m., s. 187.

¹⁴⁷ BOA, BEO, 45/3346, 6 Ağustos 1892.

¹⁴⁸ BOA, Y. PRK. ASK, 84/28, 8 Ağustos 1892.

¹⁴⁹ BOA, Y. MTV, 65/50, 7 Ağustos 1892.

¹⁵⁰ BOA, Y. PRK. ASK, 84/28-1, 8 Ağustos 1892.

redif taburunun silahaltına alınmasına lüzum olmadığı ve zaten iktiza ettiği kadar zaptiyenin görevlendirilerek kordonların muhafaza altına alındığından ve Trabzon'da bulunan nizamiye taburunun mevcut iki bölüğünden elli altmış neferin hemen mezkûr kordonlara gönderildiğinden ve durumun *Dördüncü Ordu*'ya bildirildiğinden bahsediliyordu. Böylece Mehmet Kadri Bey'in bir tabur asker isteği yine Trabzon Redif-i Mukaddem Taburundaki iki bölükten elli askerle karşılanmıştı.¹⁵¹ Polathane Tahaffuzhanesi'nin güvenliği için bu tip yazışmalar devam etmiştir. Bunlardan birinde Polathane Tahaffuzhanesi'nde bulunan yolcuların miktarının bin kişiyi aşkın olduğu bildiriliyordu. Günden güne bu sayı artmaktaydı. Mevcut iki asker-i inzibatın takdir edilir ki güvenliği sağlamakta yetersiz kalacaktı. Vilayetten gösterilen aciliyet ve ehemmiyet üzerine mahalli mezkûre bir manga (8-13 asker) asker gönderilmişti. Bundan başka merkez vilayetindeki jandarma efradından da birkaç askerin Polathane'ye gönderildiğini görüyoruz. Vilayet Hastanesinin muhafazası için de bir zabıt ile yirmi nefer askerin görevlendirildiği de *Dördüncü Ordu*'dan, Trabzon kumandanlığına bildirilmişti.¹⁵²

Bunca askerin görevlendirildiği bu tip uygulamalarda *Erkan-ı Harbiye Dairesi* yazdığı yazılarla askerlerinin de güvenliğine ve özellikle sağlık durumlarına çok dikkat edilmesi uyarısında bulunuyordu. 30 Eylül 1892 tarihli bir telgrafname ile *Erkân-ı Harbiye Dairesi*, Polathane Tahaffuzhanesi'ndeki *Asakir-i Şahane Taburunun* havaların sıcak ve nemli olmasından asakir-i şahanenin çadır altında bulunmalarından dolayı sıhhatlerinin bozulmasından ciddi korkulduğu beyan edilmişti.¹⁵³ *Erkân-ı Harbiyenin* askerin sağlığına ihtimam göstermesi tabii ki istenen ve olması gereken bir tutumdur. Ancak evveliyatına baktığımızda belgede görev yapan birçok askerin hastalığa yakalanarak vefat ettiği anlaşılmaktadır. Polathane Karantinası'nda mevcut olan on dokuz hastanın ikisi ile kordon muhafazasındaki bir neferin vefat ettiği¹⁵⁴, Polathane'ye bir buçuk saat mesafedeki Hamsiköy Tahaffuzhanesi'nde de görevli bir neferin vefat ettiğini öğreniyoruz.¹⁵⁵ Polathanede görevli efrad-ı nizamiyeden iki kişinin daha koleraya tutulup birinin vefat ettiği¹⁵⁶ ve kordon muhafazasında bulunan askerlerden bir neferin hastalandığı¹⁵⁷ da gelen haberler arasındaydı. Hiç şüphesiz bu vukuatlar bizim tespit edebildiklerimizdir. Bu bilgiler ışığında askerlerin sağlığına gösterilen ilgi, onların sıcak, nem ve çadır altında kolayca hastalandıkları

¹⁵¹ BOA, Y. PRK. ASK, 84/28-2, 8 Ağustos 1892.

¹⁵² BOA, Y. PRK. ASK, 84/12, 29 Temmuz 1892.

¹⁵³ BOA, BEO, 88/6568, 15 Ekim 1892.

¹⁵⁴ BOA, DH. MKT, 1987/78, 16 Ağustos 1892.

¹⁵⁵ BOA, BEO, 50/3696, 13 Ağustos 1892.

¹⁵⁶ BOA, BEO, 61/4510, 1 Eylül 1892.

¹⁵⁷ BOA, DH. MKT, 1987/49, 15 Ağustos 1892.

bilgisinden kaynaklanıyordu. Çünkü kolera mikrobu sıcak ve nemli ortamları seviyordu. Trabzon ve Polathane'de hastalığın gerilemeye başladığı zamanlarda Sıhhiye Nezareti'nden gelen yazılarla, askerlerin çadır altında bulundurulmalarından dolayı ileride hastalığın tekrar ortaya çıkmasına meydan verilmemesi için kara kordonlarının kaldırılması gerektiği¹⁵⁸ bildirilerek, askerlerin kışlarına dönmelerinin uygun olacağı belirtilmişti.¹⁵⁹

28 Temmuz 1892 tarihinde *Polathane'de* beş gün evvel *Batum'dan* gelmiş olan bir gemide birden bire kolera zuhur ederek birkaç saat içinde dört kişi vefat etmiş ve birkaç kişi de hastalığa tutulmuştu. Tahaffuzhaneye daha evvel dâhil olup onlardan ayrı mahalde bulunan, sağlıkları yerinde ve müşahede altında olan hastaların diğer hastalar ile ve halktan kimselerle aynı ortamda bulunmalarını, görüşmelerini tamamen men etmek gerekiyordu. Bu durumun sağlıkları yerinde olan ve müşahede altında bulunan hastalar için kasabanın sahilinde bulunan rüştiye (ortaokul) mektebine nakil edildikleri bilgisi Trabzon Karantina Tabibi'nin İstanbul'a gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır.¹⁶⁰ Polathane'de görülen kolera vukuatları ve vefatlar bir nevi erken uyarı sistemi olmuştu. *Romanya'dan Bulgaristan'a* kadar Balkanlardan gelecek veya gideceklere karşı tedbirlerin artırılması öngörülmüştü. *İstanbul Boğazı'nın* Karadeniz yönünde bulunan *Kavak Tahaffuzhanesi* bu anlamda teyakkuz durumuna geçirilmişti. Böylece sahillerin korunması için önceden iki römorkör tahsis edildiği de hatırlatılarak, Kavak'taki istimbolun¹⁶¹ yeterlilik durumunun da ilgili makam ve kişilerce konuşulduğu anlaşılmaktadır. Gerek *Şirket-i Hayriye*¹⁶² idaresinin ve gerekse *İdare-i Mahsusa'nın* bu işte kullanılmaya elverişli vapurlarının kolera görülen ya da tehlike arz eden vapurların sahile çıkmasının engellenmesi maksadıyla kullanılmak üzere birer vapurla destek olmaları da istenmiştir. Ayrıca Kavak Tahaffuzhanesini teftiş için bir müfettiş de gönderilmişti. Sinop ve Klazamen Tahaffuzhaneleri¹⁶³ de bu teyakkuz durumundan nasiplerini almış ve işlerini dikkatlice yapmaları konusunda ilgililer bilgilendirilmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ BOA, BEO, 88/6598, 15 Ekim 1892.

¹⁵⁹ BOA, BEO, 88,/6598-1, 15 Ekim 1892.

¹⁶⁰ BOA, BEO, 40/2935, 28 Temmuz 1892.

¹⁶¹ "Steamboat" kelimesinden Türkçe'ye geçmiş, filika büyüklüğünde buhar gücüyle çalışan bir deniz vasıtasıdır.

¹⁶² Şirket-i Hayriye: 1854'ten 1945'e kadar Boğaziçi'nde yolcu ve yük taşımacılığı yapan vapurculuk anonim şirketi ; http://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eirket-i_Hayriye ,(18.01.2015).

¹⁶³ Klazamen (Urla) Tahaffuzhanesi, Bu dönemde birçok alanda olduğu gibi karantina sistemlerinde de dünya standartlarının üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Dünya tarihinde ilk kez bir ada tam teşekküllü karantina sistemleri ile donatılıyor ve bir karantina adası haline getiriliyordu. Klazamen (Urla) Tahaffuzhanesi 1865'te Urla Karantina Adası'nda inşa edilmişti. Ticari gemiler, yolcu gemileri ve özellikle kuzey hac yolu için yani Anadolu, Rumeli, Bosna ve Rusya'dan Hicaz bölgesine gidip gelen hacılar için düşünülmüş 1952 yılına kadar işlerini aynen sürdürmüştür günümüzde Sağlık Bakanlığı'nın Kültür Bakanlığı'na başvurusu ile (02.08.2011) müze haline getirilme çalışmaları devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Talha Uğurluel ve B. Muammer Karatekin, **Tarih Tıbbi Konuşturdu**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 38.

¹⁶⁴ BOA, BEO, 41/3002, 29 Temmuz 1892.

Polathane’de koleradan vefatların duyulmasından bir gün sonra Meclis-i Umur-ı Sıhhiye kararıyla Trabzon’un sıhhi durumuna nezaret etmek üzere Sıhhiye Müfettişi *Vitalis Efendi* bir yardımcı ile Trabzon’a gönderilmişti.¹⁶⁵ Bu yazı Trabzon’a ulaştırılmış ve *Vitalis Efendi’nin* Trabzon’a vardığında, yerel imkânlarla istihdam edilmiş dört doktorun yanına verilmesi de yerel yetkililerden istenmişti. Ancak yerel imkânlarla bulunamayacağı anlaşılan bu dört doktor da bir süre sonra İstanbul’dan *Vitalis Efendi’ye* yardım için gönderilecekti.¹⁶⁶

Polathane Tahaffuzhanesi’nde karantina bekleyenler arasında vefatlar vuku buluyordu. Bundan dolayı Polathane bulaşık kabul edilerek oranın çevresinin ikinci bir karantinaya tabi tutulması ve bu karantina müddetini dahi bekleyecek yolcuların Kavak Tahaffuzhanesince doktorlar tarafından mükemmel bir şekilde muayene edilerek lazım gelen tedbirler tamamen icra olunduktan sonra ellerine “*temiz pratikası*” verilmesine Sıhhiye Nezareti’yle haberleşilerek karar verilmişti.¹⁶⁷

8 Ağustos 1894 tarihinde Polathane’den alınan bilgilere göre yirmi iki kişi hastalığa yakalanmış ve dokuz kişi vefat etmişti.¹⁶⁸ Bu dönemde Polathane Tahaffuzhanesi’nde sekiz yüz civarında yolcu olduğu ifade edilerek bu durumun kordon dâhilinde bulunanların sıhhatlerini ihlal eylediğine dikkat çekilmişti. Bu kalabalığın sebep olabileceği olumsuz sonuçlar ön görülerek kordon dâhilinde olan kabilelerin dip dibe olmamasına dikkat edilecek, kabileler arasında en az iki yüz elli metre ila beş yüz metre mesafe konması yetkililerden istenmişti.¹⁶⁹ Polathane’de karantina bekleyecekler için ayrı ayrı barakalar inşa edilmesinin faydalı olacağı, bir dülger (marangoz) bulunamaz ise İstanbul’dan gönderilebileceği de beyan edilmişti.¹⁷⁰

Alınan tüm önlemlere rağmen hastalıktan ölenler Kireçhane’deki Kâhyakızı Bahçesi ile Ahanda ve Kozikiya mevkilerinde açılan mezarlıklara defn edilerek mezarlarına kireç döküldüğü, bu hastalıktan bu dönemde, ölenlerin sayısının üç yüzü geçtiği o dönemde yaşayanların ifade ettiğini Muzaffer Lermioğlu’ndan öğreniyoruz.¹⁷¹

Polathane Tahaffuzhanesi, Osmanlı Devleti bilim adamlarının hastalığa karşı geliştirmeye çalıştıkları ilaçları da deneme imkânı buldukları bir laboratuvar gibi çalışmıştı.

¹⁶⁵ BOA, BEO, 41/3002-1, 29 Temmuz 1892.

¹⁶⁶ BOA, BEO, 42/3087, 1 Ağustos 1892.

¹⁶⁷ BOA, İ. HUS, 1/1310 M-8, 30 Temmuz 1892.

¹⁶⁸ BOA, DH. MKT, 1984/49, 9 Ağustos 1892.

¹⁶⁹ BOA, BEO, 48/3547, 11 Ağustos 1892.

¹⁷⁰ BOA, BEO, 50/3696, 13 Ağustos 1892.

¹⁷¹ Aksoy, a.g.t., s. 235; Muzaffer Lermioğlu, **Akçaabat - Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş – Hicret Hatıraları**, İstanbul: Kardeşler Basımevi, 1949, s. 141-142.

Mabeyn-i Hümayun doktorlarından, *Miralay Yusuf Zeki Bey*¹⁷² ile *Binbaşı Hilmi Bey* tarafından tertip olunan ilaçtan¹⁷³ beş yüz şişenin masrafları karşılanarak yine *Mabeyni Hümayun* cerrahlarından *Binbaşı Mustafa Efendi*'nin de "...âli bir gaye..." tabiriyle övdüğü bu ilacı, *Dâhiliye Nezaretince* istihdam edilen üç doktorun tecrübe etmek maksadıyla *Polathane Tahaffuzhanesine* göndermişti.¹⁷⁴

1894 yılı Eylül'ünde Polathane'de vukuatların arkası kesilince Trabzon'daki sağlık müfettişliği üç hafta daha kolera zuhur etmediği takdirde karantinanın devamı yanında, kasaba etrafındaki kordonların kaldırılmasına, lüzum kalmayan memurların eski görevlerine dönmelerine izin verilmesini *Sıhhiye Nezareti'nden* istendi. Ancak, 12 Eylül'de Trabzon şehrinde ve birkaç gün sonra da *Rize'de* yeni kolera vakaları görülmeye başlandı. Neyse ki bu son vakalar sadece on gün sürdükten sonra arkası kesildi. Bu arada *Polathane Tahaffuzhanesi'nde* bir aydır vukuat olmuyordu. Bölgedeki salgın bitti gibi görünürken ve uzun bir müddet vukuatsız geçilirken, ekim sonlarına doğru *Trabzon'da* yeniden kolera görüldü. Salgın kaybolma derecesine gelmişken tekrar canlanmasının sebebi, bize göre ya *Trabzon'da* yeterli doktor bulunmaması ya da vakaların seyrekleşmesinden sonra görevlilerin vazifelerine gerekli ihtimamı göstermemesiydi. *Daire-i Sıhhiye ile Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'nin* bu konudaki düşüncesi ve icraatını gösteren *11 Kasım 1892* tarihli tezkirede, hasta ahaliyi tedavi hizmetinde bulunmak için gereği kadar doktor gönderilmek üzere, Trabzon Vilayeti ile telgrafla haberleşme lüzumu görülmüştü. Trabzon Vilayeti'nden alınan telgrafta, Trabzon kışla ve kalesiyle askeri hastanesinde birçok doktor olduğu gibi, şehirde yerli ve askeri altı doktor bulunduğu bildirilmiştir. Bununla beraber, fakirler için açılan hastanede *Tabip Kaymakam Haya Bey*'in görev yaptığı ifade edilmiştir. Aynı telgrafta, hastalığın tekrar ortaya çıkmasından dolayı ahalinin bir kısmı çevre köylere çekildiği için, yerli doktorların bazılarının da köylere gittikleri belirtiliyordu. Ancak bu doktorlara, nöbetleşe şehre gelip yardım etmeleri bildirildiği ifade edilmişti. Buna rağmen o günlerde pek de ihtiyaç olmamakla beraber, ihtiyaten bir doktor gönderilmesi *Dâhiliye Nezareti'nden* de istenmiştir. Bundan dolayı, Trabzon'da yeterli sayıda doktor bulunduğu ve salgının ihmalden dolayı devam edegeldiği sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.¹⁷⁵

¹⁷² BOA, DH, MKT, 1984/77, 9 Ağustos 1892.

¹⁷³ BOA, DH, MKT, 1998/25, 7 Eylül 1892.

¹⁷⁴ BOA, BEO, 58/4315, 29 Ağustos 1892.

¹⁷⁵ Ayar, a.g.e., s. 66.

2.1.1.2. Hamsiköy Tahaffuzhanesi

Hakkında çok az şey bildiğimiz bu tahaffuzhane 22 Kasım'da açıldı¹⁷⁶ (1891 yada 1892 olmalı). Kolera hastalığının yoğun olarak görülmeye başlandığı 1893 senesi yaz aylarında güney yönünden Polathane Tahaffuzhanesi'nin yükünü hafifletmek ve özellikle kara yönünden Trabzon şehrini muhafazası amacıyla Polathane'nin arkalarında en mühim geçitte bir ikinci kordon tesisi istenmişti.¹⁷⁷ Bu istek büyük ihtimalle Hamsiköy Tahaffuzhanesi'nin önemini arttırmıştı. 1 Eylül 1892 tarihli ve *Mehmet Kadri Bey* imzalı bir belgede, Hamsiköy Tahaffuzhanesinin mevcudu doksan iki yolcu ile kırk dokuz hayvandan ibaret olduğu, bunlardan kırkaltı yolcu ile yüzyirmi hayvanın ikmal-i müddet ederek yola çıkacakları belirtiliyordu.¹⁷⁸

Trabzon Vilayeti Merkez Sancağı kapsamında ele aldığımız tahaffuzhaneler kapsamında araştırmamızda elde ettiğimiz en geniş malumatlardan birisi hiç kuşkusuz Polathane Tahaffuzhanesi'ydi; ondan sonra az da olsa Hamsiköy Tahaffuzhanesi'ne de temas etme imkânı bulduk. Ancak varlığından haberdar olup da temas edecek kadar olsa bile bir malumata ulaşamadığımız dört tane tahaffuzhane daha vardır. Aynen belgelerdeki ifadelerle, *Ordu Tahaffuzhanesi*, *Giresun Tahaffuzhanesi* ve *Ünye Karantinasının* varlığından haberdarız fakat bunlarla ilgili herhangi bir malumata ulaşamadık.¹⁷⁹ Ayar, eserinde Perşembe yakınlarında *Vona Tahaffuzhanesi* 'nden de bahsetmektedir.¹⁸⁰

2.1.2. Trabzon Vilayeti'nde Görevlendirilen Sıhhiye Müfettişi ve Doktorlar

2.1.2.1. Vitalis Efendi

Osmanlı Devleti koleraya karşı uygulanan sıhhi tedbirleri yerinde teftiş etmek ve uygulamalara rehberlik etmek maksadıyla gerekli gördüğü vilayetlere sık sık sıhhiye müfettişleri görevlendirmişti. İhtiyaca binaen o vilayetlere yeni doktorlar ve gerekli personelleri de tayin ettiği anlaşılmaktadır. Bu bölümde araştırmamızın merkezi olan *Trabzon Vilayeti* 'ne de birçok sıhhiye müfettişi doktor ve diğer personeller gönderilmişti. Bizim tespitimize göre önceden planlandığı anlaşılan bir surette *Vitalis Efendi* isimli bir doktorun *Trabzon'da* koleradan vukuat zuhur edecek olur ise bu şehre gönderileceğine, *Daire-i Sıhhiye'ce* muvafık kalındığı ve *Sıhhiye Nezareti* 'nden de bu konuda verilen destek yazılan

¹⁷⁶ Ayar, a.g.e., s. 112.

¹⁷⁷ BOA, BEO, 41/3046, 29 Temmuz 1892.

¹⁷⁸ BOA, BEO, 61/4510, 1 Eylül 1892.

¹⁷⁹ BOA, BEO, 61/4510, 1 Eylül 1892; Bkz. EK-5, EK-6.

¹⁸⁰ Ayar, a.g.e., s. 112.

bir tezkireden anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Tahmin edildiği gibi, *Polathane Tahaffuzhanesi* 'nde kolera zuhur etmesinden dolayı, *Trabzon Vilayetinın Umur-ı Sıhhiyesine* nezaret etmek üzere sıhhiye müfettişi *Vitalis Efendi* ve ona hizmet etmek maksadıyla bir gardiyan, *Trabzon* 'a bir an önce gitmeleri için görevlendirilmişlerdi. Yapıldığı anlaşılan plan çerçevesinde *Vitalis Efendi* 'nin tek başına *Trabzon* 'da başarılı olamayacağı düşünülmüş, yanına dört askeri doktorun da verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak bu dört askeri doktorun öncelikle *Trabzon Vilayeti* 'nden karşılanması istenmiş ve yazışmalar sonucunda bu doktorların *Trabzon* 'dan tedarik edilemeyeceği anlaşılınca merkezden dört tabip tayin edilerek, *Vitalis Efendi* 'nin maiyetine verilmiştir.¹⁸² Bu doktorların isimleri şöyleydi; Haydar Paşa ile Gümüşsuyu hastaneleri doktorlarından *Binbaşı Ahmet Emcet* ve *Binbaşı Bekir Efendi*, Hassa Orduyu Hümayun Topçu Altıncı Alayından Birinci Tabur Tabibi *Sol Kolağası Mehmet Fuat* ile *Sol Kolağası Nikoli Kostantin Efendi* idiler. *Vitalis Efendi* ve bu dört askeri doktor ve diğer yardımcı personel ile birlikte 30 Temmuz 1892'de *Loyd Kumpanyası* vapuruyla *Trabzon'a* gönderilmişlerdi.¹⁸³ Bununla birlikte yine *Trabzon, Samsun, Giresun, Ordu ve Ünye'de* istihdam edilmek üzere beş yeni doktor; ayrıca *Miralay Tabip Yusuf Zeki, Binbaşı Halim* ve *Mabeyn Cerrahlarından Mustafa Efendi* de kolera hakkında kendi buluşları olan ilaçları tecrübe etmek üzere *Polathane Tahaffuzhanesinde* görevlendirildiler. Bu son sayılanların gelmesiyle bazı doktorlar da *Hopa Tahaffuzhanesine* görevlendirilmişti.¹⁸⁴

Vitalis Efendi *Trabzon'a* ulaştığında öncelikle *Polathane* karantinasını gezmiş, gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.¹⁸⁵ *Vitalis Efendi* öncelikli olarak şehri ve komşu vilayetlerin durumunu gözden geçirerek durumun analizini yapmış ve tespitlerini telgrafla İstanbul'a bildirmişti.¹⁸⁶ 20 Ağustos tarihli bir telgrafta *Vitalis Efendi* 'nin önderliğinde *Trabzon* 'da

¹⁸¹ BOA, Y. A. HUS, 266/120, 11 Kasım 1892.

¹⁸² Mantuk: Nutk'tan, söylenilmiş, denilmiş; Devellioğlu, a.g.e., s. 580.

¹⁸³ BOA, BEO, 42/3087, 1 Ağustos 1892; BOA, BEO, 41/3008, 29 Temmuz 1892; Ayar, a.g.e., s. 94.

¹⁸⁴ Ayar, a.g.e., s. 65.

¹⁸⁵ BOA, BEO, 69/5109, 12 Eylül 1892.

¹⁸⁶ "Trabzon'dan çekilen telgraf, Sıhhiye Nezareti Celilesine, Dün sabah Trabzon'a vasıl olup Vali-i Vilayetle mülakat olundu. Trabzon şehrinde ahiren zuhur eden koleranın, şiddeti günden güne tenzil etmekte olduğu müşahade edilmiştir. Şehrin dâhil ve haricinde tanzifat (temizlik), ve hertürlü tedabir-i sıhhiyenin ziyade i'tina edilmekte olduğu görülmüştür. Buraya vasıl olmadan evvel nezaret-i celilelerinin verdiği karar mucibince Erzurum ve Bayburt mevaridatı (gelecekler, varacaklar) için Trabzon Vilayeti hududunda, Hazran denilen mevkide bir karantina teşkil edilmiş olduğu gibi, Erzincan da dahi hastalık zuhuruna mebni Vali Bey'le Dördüncü Orduyu Hümayun Müşiriyeti arasında cereyan eden muhabere üzerine edilen müzakerenin neticesi olmak üzere Erzincan civarından Trabzon'a olacak mevaridat için şose tariki üstünde vaki' Sipektor karyesine bir tahaffuzhane teşkiline teşebbüs olunmuş ve Erzincan'dan Şiran ve Kelkit kazalarına gelmekte olan katırcı ve yaya yolları kamilen olmak üzere Gümüşhane'de yirmi günden beri vukuat olmayıp vilayetin başka cihetleri dahi aletsarye masun bir halde olmuş başlıca şayanı teşekkürdür. Şimdiki hale göre tedabiri müttehaz kafi olmakla beraber Orduyu Hümayuna veyahut Erzurum ve Gümüşhane'den başka bir mutala ve rey saip olursa yine bilmüzakere icrayı icabını mesariatla hertürlü tedabiri sıhhiyenin ittihaz olunacağı maruftur. Sıhhiye Müfettişi Vitalis, 11 Cemaziülevvel 1310"; BOA, İ.HUS, 6/1310 Ca/11, 24 Kasım 1892; Bkz. EK-7.

koleranın zuhurundan dolayı karadan ve denizden gelecek ve gideceklere karşı karantina uygulamaya konduğu, karantina uygulama kararının da sıhhiye meclisi ile haberleşerek alındığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ Yine Trabzon'da koleranın zuhuruna bağlı olarak şehrin etrafına bir kara kordonu teşkil edilmesi de Vitalis Efendi'nin uygulamaları arasında gösterilebilir. Bu kordondan çıkıp gideceklerin bir veya iki mevkide on gün karantina icrası ve Trabzon ve civarıyla ihtilat edecek kayık ve gemilerin dahi Hopa'dan Ordu'ya kadar hiçbir sahilde kabul edilmemeleri gerektiği konusunda, meclis-i sıhhiyeden bir an önce kararın çıkararak kendilerine tebliğ edilmemesine sitem ederek şöyle devam ediyordu:

...nefs-i Trabzon muhafaza altında bulundurulması maksadıyla dermiyan olunan sıhhiye kordonuyla tedbir-i bahriye için vilayete henüz bir emr-i talimat verilmediği tahkik edilmiş olup halbuki mutala-i arz ve izah ettiğini muamelat-ı mezkurenin bir an evvel uygulanması... Doğrultusunda arz ve işar-ı sabık buyrulan durumun iktizasının hemen ifası zımında vilayet-i müşarüleyhaya icray-ı tebligat buyrulması...

Vitalis Efendi bu yazı ile İstanbul'dan kordon ve diğer sıhhi tedbirlerin uygulanması için kararın kendilerine bir an önce ulaştırılmasını istemişti.¹⁸⁸ Nitekim "...Sıhhiye Nezaretinin, müfettiş Vitalis Efendi'ye tebliğ olunan karar-ı iktizasından anlaşılmış, 20 Ağustos 1308 tarihli *"telgrafname mucebinca mumileyh bi'l-müzakere icab-ı halin ifası te'kid olunur"* denilmek suretiyle *Vitalis Efendi* istediği kararı *Sıhhiye Nezareti'nden* almış olur ve böylece *Trabzon'un* karadan kordon altına alınması ve şehirden kara istikametiyle ayrılacakların bir iki mevkide on gün karantina uygulanmaya başlanmış olur. Ayrıca deniz istikametinden karaya çıkmaya teşebbüs edecek kayık ve gemilerin *Hopa'dan Ordu'ya* kadar hiçbir sahilde kabul olunmayarak red olunmaları da yine *Vitalis Efendi'nin* öncelikli uyguladığı sıhhi tedbirlerdendi.¹⁸⁹

Vitalis Efendi'nin 19 Kasım 1892 tarihinde İstanbul'a çektiği telgrafta, Trabzon sahili ve civarında koleranın günden güne gerilediğine şahit olunduğu, dâhili ve hariçte tenzifat ve türlü tedbir-i sıhhiyeye itina edildiğini aktarmaktaydı. Ayrıca Erzurum ve Bayburt'tan gelecek veya buralara varacaklar için Trabzon Vilayeti hududunda *Hazran* denilen mevkide bir tahaffuzhane teşkil olduğu gibi Erzincan ve civarından Trabzon'a gelecekler için de şose tariki üzerinde bulunan *Sipektor Karyesi'nde*¹⁹⁰ de bir tahaffuz ittihazına teşebbüs kılındığı ve Gümüşhane'de yirmi günden beri koleradan vukuat olmayıp vilayetin başka cihetlerinde ara

¹⁸⁷ BOA, BEO, 70/5239, 15 Eylül 1892.

¹⁸⁸ BOA, BEO, 70/5240, 15 Eylül 1892; Bkz. EK-8.

¹⁸⁹ BOA, BEO, 70/5240, 15 Eylül 1892.

¹⁹⁰ Bkz. EK-9.

sıra kolera vukuatının olduğundan uygulanan tedabir-i tahaffuziyenin şimdiki haliyle kâfi eylediğini aktarmaktaydı.¹⁹¹

Sıhhiye Müfettişi Doktor Vitalis Efendi'nin Trabzon'daki görev süresi hakkında bir fikir edinebilmemiz için Trabzon'a çekilen bir telgraftan edindiğimiz bilgi önem arz etmektedir. Bu belgede Sıhhiye Müfettişi Vitalis Efendi'nin ihtiyaten bir ay kadar daha Trabzon'da kalmasının münasip olacağı belirtilmekteydi. Bu telgraf 9 Şubat 1893 tarihinde alınmıştı. Yani 9 Şubat 1893 tarihinden bir ay daha sonra yani Mart 1893 tarihine kadar ihtiyaten Trabzon'da tutulduğunu varsayarsak, Ağustos 1892'den Mart 1893 tarihleri arasında yaklaşık sekiz ay Vitalis Efendi'nin Trabzon'da görev yaptığını söyleyebiliriz.¹⁹²

Vitalis Efendi'nin Trabzon'da görev yaptığı zaman diliminin hem ilkbahar ve yaz aylarında olması hem de hastalığın alevlendiği bir dönem olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zor şartlar altında yedi ay gibi uzunca bir süre görevinin başında olduğu anlaşılan *Vitalis Efendi'nin* hizmetlerinden ve alınan sonuçlardan İstanbul'daki yetkililer de memnun olmalı ki görev süresini uzatma yoluna gitmişlerdi. *Vitalis Efendi'nin Trabzon'daki* görevini de başarıyla tamamladığı anlaşılıyor. Kolera illetinin iki aydan fazla bir süredir Trabzon'da belirtisi olmaması üzerine koleraya karşı uygulanan tedbirlerin kaldırılacağı *Meclis-i Sıhhiye* kararıyla, *Vitalis Efendi'nin* sıhhiye müfettişliği sırasında, Trabzon'a çekilen başka bir telgrafla bildirilmişti.¹⁹³

2.1.2.2. Charles Bonkowski (1841-1905)

*Bonkowski'nin*¹⁹⁴ hayatında, bulaşıcı hastalıklarla ve bilhassa kolera ile mücadele çalışmaları önemli yer tutar. Özellikle 1892'de atandığı *sermüfettişlik* görevine getirilmesi mesleki ve memuriyet açısından önemli değişikliklere yol açtı. Bu tarihten sonraki yıllarda

¹⁹¹ BOA, İ. HUS, 6/12210, 6 Eylül 1892.

¹⁹² BOA, BEO, 163/12210, 6 Eylül 1892.

¹⁹³ BOA, BEO, 163/12210, 6 Eylül 1892.

¹⁹⁴ *Charles Bonkowski*, 1841 yılında bir *Leh* mültecinin oğlu olarak *İstanbul'da* doğmuş, ilköğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra *Paris'e* giderek burada dönemin meşhur kimyacıları olan *Şevrovdan* ve *Fremi'den* dersler almıştır. Tahsilini tamamlayıp *İstanbul'a* döndüğünde (1865) *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de* Kimya Muallimi olarak tayin edilmiştir. 1868'den sonra *Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane* üyeliğine kabul edilmiş, 1879'da *Eczacılık Cemiyeti'ni* kurmuştur. 1892'de bulaşıcı hastalıklarla mücadele için "*Dersaadet ve Bi'l-umum Vilayat-ı Şahane Hıfzısıhha Ser-müfettişliği*" görevine getirilen *Charles Bonkowski*, bu alanda da başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. 1893'te "*Paşa*" unvanı almıştır. Ancak bu memuriyetin getirdiği yoğun meşguliyet sebebiyle istifa etmişti. *Bonkowski Paşa* birçok defa yurt dışında toplanan kimya, tıp, halk sağlığı konularındaki kongre ve sergilerde Osmanlı Devleti'ni temsil etmekle de görevlendirilmiştir. *Bonkowski Paşa* 10 Ocak 1905'te İstanbul'da vefat etmiştir; Feza Günergün, "XIX.Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager Eczacı *Bonkowski Paşa* (1841-1905)", **I.Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, İstanbul, 17-19 Şubat 1988, s. 230; Bkz. EK-10.

memleketin değişik şehir ve vilayetlerinin sıhhi durumunun teftişı ile zuhur eden salgın hastalıklarla mücadele ile meşgul olmuştur.

Salgının başından beri *Trabzon'da* görev yapan *Vitalis Efendi'nin* İstanbul'a dönüş vakti geldiğinde *Trabzon* ve çevresinde bir daha kolera dehşeti yaşanmaması için tedbirler alınmasına sıra gelmişti. *Vitalis'in* İstanbul'a dönmesinden önce, *ser-kimyager ve sıhhiye genel müfettişı* olan *Bonkowski Paşa'nın* başkanlığında bir sağlık komisyonu *Trabzon'a* gönderildi. Bu yeni heyet hastalığın burada yerleşme ve yayılma sebeplerinin tamamen ortadan kaldırılmasına çalışacaktı. Yaklaşık bir buçuk ay *Trabzon'da* kalan *Bonkowski Paşa, Dresten'deki* (1893) Uluslararası Sıhhiye Konferansı'na *Osmanlı delegesi* olarak katılmak üzere İstanbul'a döndü.¹⁹⁵

Bonkowski Paşa görevde bulunduğu dönemde yoğun bir iş yüküyle karşı karşıyaydı. Ülkenin dört bir tarafından salgınla alakalı problemler, istekler, personel işleri onun önüne geliyor, o da gerekli yerlerle irtibata geçerek çözüm arıyordu. Örneğin, *İzmir'de* etüv makinesi bulunmadığından havaların ısınmasından dolayı askere verilecek elbisenin ve eşyanın buharla dezenfekte edilebilmesi için *Kavak Tahaffuzhanesi'nde* bulunan iki makineden birinin *İzmir'e* gönderilmesi maksadıyla, *Mirliva Saadetlü Bonkowski Paşa* imzalı bir telgraf sadarete çekilmiş ve gereği için de bir irade tanzim olunmuştu.¹⁹⁶ *İzmir'in* etüv makinesi ihtiyacının karşılanması için yapılan bir başka çalışmayı da *İnönü Tahaffuzhanesi'nde* bulunan etüv makinesinin *İzmir'e* nakli için onu sökebilecek bir personelin istenmesiyle ilgili belgeden anlıyoruz.¹⁹⁷

Bonkowski Paşa'ya, Samsun'da görevli doktorlar, şehrin yakınında bulunan *Kadıköy'de* ortaya çıkan bir salgının var olduğunu bildirmişlerdi.¹⁹⁸ *Bi'l-Umum Vilayat-ı Şahane Hıfzıssıhha Umum Ser-Müfettişı Mirliva Bonkowski Paşa da,* hastalığın yayılmasına meydan verilmemesini *Samsun Tahaffuzhanesi* yetkililerinden istemişti. Arkasından fenni tedbirlerin icrası ve teftiş için bir heyeti *Canik Sancağı'na* göndermişti. Bu heyetin başında, *Canik Sancağı'nda* daha önce görev yapmış ve yöreyi çok iyi bilen bir kişi olan *Kaymakam Francesko Turanba* vardı. *Turanba,* askeri maaşına ilaveten bir misli ek ücret ödenecekti. Ayrıca, yardımcılığına da, tedhirat memurlarından *Selim Efendi* görevlendirilmişti. *Selim*

---

¹⁹⁵ Ayar, a.g.e., s. 67.

¹⁹⁶ BOA, A. MKT. MHM, 554/57, 28 Kasım 1892.

¹⁹⁷ BOA, A. MKT. MHM, 554/57, 28 Kasım 1892; Feza Günergün, a.g.m., s. 230.

¹⁹⁸ BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 4 Mayıs 1892.

*Efendi de kendi maaşı dışında, aylık bin guruş ek bir ücret tahakkuk ettirilerek ve harcırahları da mahallince ödenmek koşuluyla Samsun'a gönderilmişti.*¹⁹⁹

İhtiyaca binaen bin dört yüz kuruş maaşla *Trabzon'da* görevlendirilen *Kolağası Mustafa Fikri Efendi* ile *tebbir makinesi* teknisyeni olan Bahriye Çavuşlarından *Nesain Efendi'nin, Trabzon Vilayeti dâhilinde* hastalıktan eser kalmamasından dolayı, Dahiliye Nezareti Tahsisatı'ndan maaşlarının ödenmesine mahal kalmadığı belirtip, bahsi geçen personelin memuriyetlerinin uzatılmasına da lüzum görüldüğünden, mezkûr maaşların tahaffuzhaneler hasılasından ödenmesi *Bonkowski Paşa* imzası ve Dahiliye Nezareti onayıyla Trabzon'a bildirilmişti.²⁰⁰

Başka bir belgede yine Bonkowski Paşa imzasıyla bu sefer kolera hastalığının Memalik-i Şahane'ye men-i sirayeti yolunda *tedabiri ihtiyatiye*'yi içeriyordu.²⁰¹ Ayrıca yine Bonkowski Paşa, hazırladığı bir rapor ile belediye doktorlarının çalışma prensiplerini ve şartlarını ortaya koymuştu.²⁰²

Bonkowski Paşa'nın Trabzon'da bulunduğu dönemde yaptığı icraatları İstanbul'a rapor ettiği anlaşılmaktadır. Böyle bir telgrafta Bonkowski Paşa;

Şimdiye kadar vilayetin mahalle, han, bekârhane, emakin-i emiriye, kışla, hastane ve okullar ile su mecaları, lağımları nazar-ı teftişten geçirildi. Dikkatimizi çeken, su taksimatı ve lağımlar olup bunlar ile hastalık zuhur eden hanelere her şeyden önce icraat-ı fenniye uygulanacaktır. Ayrıca kasabaya gelen suyun kaynağına gidilecek ve dönüşte beldenin en yüksek mahallesinden tedaviye başlanacaktır. Ahmet ve Tevfik Beyler de bu uğurda mesai harcamaktadırlar. Hapishanede ise izdiham bulunduğundan, yarısı Ayasofya Camisi'ne nakledilerek hayatları kurtarılmıştır. Van ve Erzurum Vilayetlerinden de ne yönde tedbirler alındığına dair bilgi istedim. Bu illet hastalığın zuhurunda icraat-ı fenniyenin ve tahaffuzhane tedbirinin ne kadar mühim olduğu bir gerçektir. Zira ansızın kolera hastalığı zuhur eylediğinden acilen tahaffuzhanelerle hudud-u hakani kordonları suret-i fenniyede icra edilemediği büyük ihtimaldir. Muhtaç kimselerin ricası üzerine bunlara bakmak ve ameliyat-ı fenniye icra etmek üzere de komisyonumuz azasından Tabip Mustafa Efendi tayin edilmiştir, diyerek çalışmalarıyla ilgili bilgi vermişti.

Bu telgrafın ardından *Dâhiliye Mektubî Kalemi* aracılığıyla *Sadaret'e* bir telgraf çekerek aradan üç ay zaman geçmesiyle beraber hastalığın yok olma derecesine indiği ve Bonkowski

¹⁹⁹ BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 6 Mayıs 1892; Bkz. EK-11.

²⁰⁰ BOA, DH. MKT, 61/32, 8 Haziran 1893.

²⁰¹ BOA, BEO, 76/5653, 25 Eylül 1892.

²⁰² Ayar, a.g.e., s. 277.

Paşa ile maiyeti Trabzon'a gönderildiğinden gerekli tedbirlerin de alındığı, bu sebeple Tefvik ve Ahmet Beylerin Trabzon'da ikamelerine bir lüzum kalmadığından geri çağırılmaları istenmiştir.²⁰³

2.1.2.3. Trabzon'da Görevlendirilen Diğer Doktorlar

Trabzon'da görevlendirilen Vitalis Efendi ve Bonkowski Paşa gibi sıhhiye müfettişleri yanı sıra tespit edilebilen başka doktorlar ve görevliler de vardı. Anadolu'yu muhafaza maksadıyla Trabzon Vilayeti'nde kurulan kordon hatları için evvela beş önemli tahaffuzhaneden *Trabzon Tahaffuzhanesine (Polathane)*, Beylerbeyi Hastanesi doktorlarından Sol Kolağası Halil ve *Samsun Tahaffuzhanesine* Yüzbaşı Mustafa, *Ünye Tahaffuzhanesine* Yüzbaşı Mehmet, Giresun Tahaffuzhanesine Behiç, *Ordu Tahaffuzhanesine* de Yorgi Efendiler, memur (doktor) olarak atanmışlardı. Bu memurlardan Trabzon'a gönderilen Halil Efendi'ye orada bulunduğu müddetçe askeri maaşına ek aylık 500 kuruş ve diğerlerine 300 kuruş maaş ödenecekti.²⁰⁴ Bahsi geçen maaşlardan % 1 ile % 5 arası emekli sandığına kesinti yapılarak ilgili cetvellere kaydedileceği ilgili kişilere bildirilmişti. Ayrıca Sadaret'e yazılan bir yazıyla 280 kuruş olan ek maaşların ödenmesi için maliyeye bir yazı yazılması da istenmişti.²⁰⁵ Askeri doktorlardan Binbaşı *Mecit* ve Kolağası *Fevaid* Efendi de yine Trabzon'da görevlendiren doktorlardandı.²⁰⁶ Başka bir belgede de yine Trabzon'da hastalığın tekrar zuhuratından sebep mevcut doktorların kifayet etmediği için, hükümetin de onayıyla ve Meclis-i Umur-i Sıhhiyenin kararıyla tedabir-i sıhhiyenin en iyi şekilde yürütülmesi ve teftişi için *Bristu* isimli bir doktor da gönderilmişti.²⁰⁷ Otuz lira gibi yüksek aylık bağlanarak Trabzon'a gönderilen başka bir doktor daha vardı. *Enşiryan* Efendi isimli bu doktor, aylıkları 500 ila en fazla 3000 bin kuruşu geçmeyen diğer görevli doktorlardan kat kat fazla maaş ile Trabzon'a gönderilmişti.²⁰⁸ *Enşiryan* Efendi'nin Trabzon'a gönderilmesinin sebebi aktarılırken aynı belgede:

Koleradan musap olan acize-i ahaliye'nin (fakir fukaranın) muayene ve tedavisi için görülen lüzum-u mecburiyet üzerine aylık 30 lira maaş ile istihdam olunan Enşiryan Efendi'nin muayeneler mesarifatı alade-i mal sandığından tesviyesinin mezuniyet i'tası zımında Trabzon Vilayeti'nden mebası tahrirat üzerine keyfiyet 8 Kanun-ı evvel sene 1309 tarihli tezkire-i acizanemle isti'zan kılınmasından... bahsediliyordu.

²⁰³ Aksoy, a.g.e., s. 234.

²⁰⁴ BOA, DH. MKT, 1993/69, 28 Ağustos 1892.

²⁰⁵ BOA, DH. MKT, 1993/69, 28 Ağustos 1892.

²⁰⁶ BOA, BEO, 48/3547, 11 Ağustos 1892.

²⁰⁷ BOA, BEO, 106/7885, 11 Kasım 1892.

²⁰⁸ BOA, DH. MKT, 173/41, 4 Temmuz 1894.

Ayrıca muayene olan fakir fukaranın muayene ücretleri de mal sandığından²⁰⁹ karşılanacağı belirtilmişti.

Koleraya karşı alınan önlemler sadece mekanik uygulamalar diyebileceğimiz kordon uygulama, karantina bekletme vs. sınırlı kalmamış Mabeyn-i Hümayun (Saray) doktorlarından bazıları hastalığa karşı ilaçlar tertip etmeye ve bunları uygulamaya da çalışmışlardı. Bu babda Mabeyn-i Hümayun doktorlarından Miralay *Yusuf Zeki Bey*²¹⁰ ile Binbaşı *Hilmi Bey*'lerin tertip ettikleri ilaçtan 500 şişe imal ettirilerek Trabzon 'da Polathane kasabası gibi kolera bulunan mahallere masrafları karşılanarak gönderilmesi Daire-i Bahriye imzalı bir belgede isteniyordu. Aynı belgede, yine Mabeyn-i Hümayun Cerrahlarından Binbaşı *Mustafa Efendi* bu ilaç çalışmasını överek “gaye-i aliye” (yüce bir gaye) olarak tasvip etmişti.²¹¹ Yine başka bir belgede kolera hastalığının yayılmasını engellemek maksadıyla Trabzon'a yollanan Heyet-i Sıhhiye'nin, Dolmabahçe Gaz Hastanesinde imal edilen dört bin adet sulu ve kadranlı dezenfeksiyon ilacının masrafı olan 1.000 guruşun Dâhiliye Nezareti'nce tesviye olunacağı bildirilmişti.²¹²

2.1.2.4. Bazı Doktorların Trabzon'u Terk Etmeleri Meselesi

Trabzon'da görevlendirilen doktorlar ile ilgili olarak dikkat çekici bir olay gerçekleşmişti. Bu, 1892 senesi Kasım ayı başlarında Trabzon'da görevli beş mülkiye doktorunun şehri terk etmeleriyle ilgili yaşanan olaydı.

Trabzon'da yeniden koleranın ortaya çıktığından bahsedilerek uygulanan tedbirlerin de yeterli olmadığı haberleri İstanbul'a ulaşmaya başlamıştı. Konu *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye*'de ele alınması için Trabzon'dan haber aldıklarını öne süren bazı Avrupalı devletler harekete geçmişlerdi. İstanbul'daki elçiliklerden başta *Avusturya elçisi* olmak üzere, Trabzon'dan konuyla ilgili bir telgraf aldığını söyleyen *Almanya Sefareti*²¹³ ve yine Trabzon'dan aldıkları bilgileri öne süren *İtalya Sefareti*²¹⁴ de aynı maksatla maruzatlarını padişaha vasıtasız bir şekilde iletmışlerdi. Bunun üzerine öncelikle *Trabzon Vilayeti*'ne bir telgraf çekilerek beş mülkiye doktorunun şehri terk etmeleri sonucu oluşan olumsuz durumun hastalığa karşı uygulanan tedbirlerin asla ertelenmemesi, aksine rehavete kapılmadan

²⁰⁹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 230.

²¹⁰ **BOA, DH. MKT**, 1984/77, 9 Ağustos 1892.

²¹¹ **BOA, DH. MKT**, 1998/25, 7 Eylül 1892.

²¹² **BOA, DH. MKT**, 141/15, 28 Eylül 1893.

²¹³ **BOA, İ. HUS**, 5/1310. R/46, 10 Kasım 1892; **BOA, İ. HUS**, 5/1310; R/57, 10 Kasım 1892.

²¹⁴ **BOA, BEO**, 104/7750, 11 Kasım 1892.

sürdürülmesi istenmişti. Aynı mahiyette bir telgraf da *Erzurum Vilayeti'ne* gönderilerek oradaki yetkililerin de dikkatleri çekilmişti.²¹⁵ Diğer bir karar da bir gün sonra 11 Kasım 1892 tarihinde *Meclis-i Umuri Sıhhiye* olağanüstü toplantıya çağrılmasıyla gerçekleşti. Bu toplantı sonunda *Trabzon'da* şehir sularının ve tuvaletlerin, sokaklarda sağlığı olumsuz yönde etkileyecek her şeyin ve tüm mahallerin temizlenerek ve ilaçlanması kararı alınmıştı.

Uygulanacak bu tedbirleri icra etmek üzere, *Dahiliye Nezaret-i Celilesi'nden* iki memur seçilerek Trabzon'a yollanması kararı da krizi çözmeye yönelik kararlardandı.²¹⁶ 13 Kasım 1892 tarihli bir tezkire ile Trabzon'da *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'nin* aldığı karar uyarınca iki dirayetli memur seçildi. Bunlar *Nezaret-i Mektub-i Kalemi* muharrirlerinden *İzzetli Teyfik* ve *Ahmet Beylerdi*. Trabzon'da buldukları müddetçe aylık 3.000 kuruş maaşa ilaveten yolluk (miktar-ı azimet) ile avdet harcı dâhil toplamda dört bin dokuz yüz kuruş maaş tevdi edilmişti.²¹⁷ Şunu da belirtmeliyiz ki bu tip görevlendirmelerle çeşitli bölgelere gönderilen memurlar ya da doktorlar eğer devlet memuru iseler maaşlarına ilaveten bu bahis edilen maaşlar yolluklar ve harcırahlar eklenerek ödeniyordu. Ayrıca bu maaşlardan %5'i ila %1'inin *tekaüd (emekli)* sandığına makbuz senedi muamele-i mahsubesi icra olunmak üzere varidat cedvellerine irsal ve hizmet müddetince memurların maaşlarından kesilmesi gerektiği ilgililere bildirilmişti.²¹⁸

2.2. Canik Sancağında Kolera

Canik Sancağı'nın merkezi olan Samsun'da koleraya karşı çalışmaların organizasyonu için bir karantina tabipliği kurulmuştu. Bu karantina tabipliğinin hiç kuşkusuz hastalığa karşı uygulanacak tedbirleri ve çalışmalarını organize etmekle görevli olmasının yanı sıra bağlı bulunulan Trabzon Vilayeti ve ihtiyaç oldukça da İstanbul'la irtibat halinde bilgi akışını sağlıyordu. Ayrıca çalışmamız esnasında "*Samsun Tahaffuzhanesi*" ifadesine de rastladık.²¹⁹ Ancak arşiv vesikalarında genellikle "*Canik Tahaffuzhanesi*" ifadesi kullanılmıştır. Kolera hastalığının Samsun'da da görüldüğü ve birçok kişinin asker veya sivillerden olmak üzere vefatına sebep olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Tespitlerimize göre Samsun merkeze on dakika mesafede askeri bir birlikte on neferin kolera belirtilerine benzer bir hastalığa tutularak üç kişinin vefat eylediği bilgisi, *Samsun sıhhiye tabibi vekilliği, Trabzon Vilayeti aracılığıyla İstanbul'a* bildirilmişti. Bunun üzerine *Samsun* ve umum *Canik Sancağı* bulaşık ilan

²¹⁵ BOA, BEO, 103/7705, 10 Kasım 1892.

²¹⁶ BOA, İ. HUS, 5/1310. R/46, 10 Kasım 1892.

²¹⁷ BOA, DH. MKT, 2019/114, 13 Kasım 1892; BOA, DH. MKT, 2019/34, 11 Kasım 1892.

²¹⁸ BOA, DH. MKT, 1993/69, 28 Ağustos 1892.

²¹⁹ BOA, DH. MKT, 1993/ 69, 28 Ağustos 1892; Bkz. EK-12.

edilmişti.²²⁰ *Canik Sancağı'nın* bulaşık ilan edilmesi üzerine denizden *Fatsa'dan Bafra'ya* kadar bu iki mahal dâhil olmak üzere 17 Mayıs 1892 Rumi tarihinden itibaren çıkıp gelecek yolculu-yolcusuz gemilerin *Sinop Tahaffuzhanesi'nde* on gün karantinaya tabi tutulmasına karar verilirken *Fatsa'dan Rusya* hududuna kadar tüm sahillere gelecekler ile *Bafra'dan Ağva'ya* kadar Karadeniz sahilinden yolcu ile gelen gemiler hakkında mevcut olan 24 saat ihtiyat karantinasına eskiden olduğu gibi devam edilmesine de karar verilmişti.²²¹ Ayrıca *Canik Sancağı'ndan* gerek çevre vilayetlere, gerek *Trabzon Vilayeti'nden* sair sancaklara karadan gidecekler hakkında uygun tahaffuzhanelerde on gün karantina icrası ve gerekli temizlik ve buharlı dezenfeksiyon uygulanmadan hiçbir kordondan hiç kimsenin salıverilmemesini de içeren karar, Meclis-i Umur-ı Sıhhiyece alınmıştı. Bu karar, 20 Mayıs 1894 tarihli bir tezkire ile *Bahriye ve Dâhiliye Nezaretleri* dâhil olmak üzere *Daire-i Askeriye'ye* ve tüm ilgililere bildirilmişti.²²² Samsun'da kolera'nın ortaya çıkması sebebiyle arttırılan önlemlere sahillerin güvenliği için görevlendirilen vapur ve istimbotlar, yani filika boyunda buharla çalışan küçük tekneler, de eklenmişti. Şüpheli gemilerin sahillere izinsiz bağlantı kurmasını engellemek amacıyla belgede geçen ifadeyle “...geçen icraat zamanında olduğu gibi ...” bir karakol vapuru ile bir adet istimbot ve iki büyük sandalın İstanbul Boğazı'nın Karadeniz ağzında bulunan Kavak Tahaffuzhanesine gönderilmişti. Bu gemilerin görevi Kavak'tan Sinop'a kadar olan kıyılarda dolaşarak karakolluk vazifesini ifa etmektir.²²³ Bu maksatla özellikle *Tersane-i Amire* 'ye de gemilerin tedariki için yazı yazılmıştı.

Polathane Tahaffuzhanesi'nde bulunan ve *Batum'dan* geldiği tespit edilen bir gemide kolera'dan dolayı ölümler olduğu anlaşıldı. İstanbul bunu bir erken uyarı olarak kabul etmiş ve tüm tahaffuzhanelerini teyakkuz durumuna geçirmişti. Hatta *İstanbul* için hayati öneme sahip olan Kavak Tahaffuzhanesi'ne takviye doktorlar ve bir sıhhiye müfettişi göndererek işi sıkı tutulmuştu. Aynı durumun Samsun Tahaffuzhanesi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Polathane'deki vukuatlar karşısında gösterilen tepki kadar olmasa da *Samsun'da* kolera görülmesi üzerine de özellikle Kavak Tahaffuzhanesi teyakkuz durumuna geçirilmişti. “*Karantina işlerindeki vukufu (yeterliliği) ve maharet hasıl etmiş*” denilerek Merkez Hastanesi doktorlarından Binbaşı Halim Bey ile II. Ordu-yu Hümayun Üçüncü Alayı doktorlarından Kolağası Rıza Bey Kavak Tahaffuzhanesi tabipliğine tayin edilmişlerdi.²²⁴

²²⁰ BOA, A. MKT. MHM, 552/5-1, 8 Mayıs 1892.

²²¹ BOA, A. MKT. MHM, 552/5-2, 8 Mayıs 1892.

²²² BOA, A. MKT. MHM, 552/5-1, 8 Mayıs 1892.

²²³ BOA, A. MKT. MHM, 552/5-3, 8 Mayıs 1892.

²²⁴ BOA, A. MKT. MHM, 552/5-2, 8 Mayıs 1892.

Ayrıca yine Kavak'ta bulunan doktorların yetersiz olduğundan bahisle daha önce Kavakta ve Tuzla'da icra olunan sağlık çalışmalarında önemli hizmetleri görülen ve karantina işlerinde vukuf ve maharet hâsıl etmiş olduğu hatırlatılarak, Daire-i Mülkiye Hastanesi doktorlarından Binbaşı Sami Bey ile II. Ordu-yu Hümayun Onüçüncü Alayın Üçüncü Taburu Tabibi, Sol Kolağası Hasan Rıza Beyler de, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye kararıyla Kavak'a tayin edilmişlerdi. Bu tayinlerin ana nedeni Samsun'da ortaya çıkan kolera vakalarıydı.²²⁵

Samsun'dan İstanbul'a kolera konusunda çelişkili haberler gitmekteydi. Kanaatimizce kolera görüldüğünde kordon uygulanacağı bilindiğinden ve kordon şartlarının olağanüstü şartlar olduğundan bazı vukuatlar için muğlak ifadelerle işin geçiştirilmeye çalışıldığı İstanbul'un gözünden kaçmamış ve Sıhhiye Nazırı ibaresi ve imzası olan bir belgede konuya atıfta bulunularak, "...Samsun'da hastalığın mahiyeti hakkında tereddüt devam etmekte..." ifadesiyle konuya dikkat çekilmişti. Sıhhiye Nezareti bu konuyla ilgili bir yazı yazarak;

Samsun'da dahi koleranın şiddetli icray-ı hükme başladığı halde memuriyet-i hükümet (devlet memurları) tarafından ketum (sır saklayan) müttefikane istihbar olunduğu, oradaki sıhhiye memurlarının keyfiyeti (durumu) bis-sağlam işkar (aşikâr, açıkça) ifade etmeleri yani durumu dosdoğru bildirmeleri istenmişti.²²⁶

Trabzon Valisi Mehmet Kadri Bey'in, Samsun ile alakalı İstanbul'a çektiği bir telgrafta, İstanbul'dan gelen Adana isimli vapurdan çıkan ve memleketlerine hareket ettikleri aktarılan iki askerin aniden rahatsızlanarak Samsun Askeri Hastanesine nakil edildikleri, yapılan muayenede hastalıklarının kolera olduğunun tespit edildiği ve birisinin de vefat ettiği bildirilmişti. Askeri Hastane'nin kordon altına alındığı da verilen bilgiler arasındaydı.²²⁷ Mehmet Kadri Bey ayrıca Trabzon'un da bulaşık olmasından dolayı buradaki yeni yolcuların gelen vapurlara verilmeyerek bekletildiklerini, aynı şekilde Samsun'dan da ikinci bir emre kadar yeni yolcuların kendi taraflarına gönderilmemesini istemişti. Hem Kadri Bey'in bu telgrafı hem de Samsun Karantina Tabipliği'nin bu konuyla alakalı telgraflarının Daire-i Sıhhiye'ye ulaşmasından sonra hastalanan ve birinin vefat ettiği bildirilen iki asker üzerinde ciddiyle durulmuş ve olay tetkik edilmişti. Çünkü işin ucu İstanbul'a dayanıyordu. Gerçekten de yapılan inceleme sonucu bu iki askerin İstanbul'da bulunan Selimiye Kışlay-ı Hümayun Mürettebatı'ndan olduğu tespit edilmişti. Ayrıca askerleri Samsun'a getiren vapurun üç gün Sinop Tahaffuzhanesi'nde karantina ikmal ettikten sonra Samsun'a gidip askerleri karaya çıkarmaları ardından vukuatın zuhur ettiği anlaşılmıştı. Bunun üzerine

²²⁵ BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 18 Mayıs 1894.

²²⁶ BOA, A. MKT. MHM, 562/5, 14 Mayıs 1892.

²²⁷ BOA, A. MKT. MHM, 562/14, 25 Ekim 1893.

Samsun çevresi, bulaşık kabul edilerek hiçbir mahalde kabul olunmaması ikinci bir emre kadar karantina altında tutulması kararlaştırılmıştı.²²⁸ Canik Sancağı'ndaki bu tedbirlere ek olarak tedabir-i tahaffuziye ve inzibatiyyenin bir kat daha temini için muvakkaten beş piyade askeri ile on süvari jandarmanın istihdamı için Trabzon Vilayeti kanalıyla istek İstanbul'a iletilmiş ve olumlu cevap alınarak bahsi geçen miktarda asker ile güvenlik bir kat daha arttırılmıştı.²²⁹

2.2.1. Samsun Kadıköy'de Kolera Vakaları

1890'lı yıllarda Kadıköy, Samsun merkezinin güneyinde yaklaşık 3 km mesafede bir köy iken günümüzde Samsun şehrinin merkezinde, önemli bir semt konumundadır. 18 Mayıs 1894 tarihli bir belgede, Kadıköy'de on altı hastanın görüldüğü bunlardan üçünün vefat ettiği bildirilmişti. Aynı belgede mezkûr hastalığın yerli altı tane tipi olduğuna dair rapor vermişler ise de, "*hali hazırda hastalığın Asyatik Kolera olup olmadığı şüpheli bulunmaktadır*" deniyordu.²³⁰ Aynı vukuatlar hakkında Canik Mutasarrıflığı'nın hem Trabzon Vilayeti'ni²³¹ hem de Sıhhiye Nezareti'ni bilgilendirdiği tespit edilmiştir.²³² Bu yazışmalardan Samsun'daki hastalığın kolera olup olmadığı konusu irdelenedursun, hastalığın kolera olduğu kanaati kâmilan tespit edilmiş ve Sıhhiye Nezareti'nce bildirilmişti. Bunun üzerine Kadıköy kordon altına alınarak tedbirler uygulamaya konmuştu. Kordon uygulaması halk tarafından sevilen bir uygulama değildi, çünkü birçok kısıtlamayı beraberinde getiriyordu. Kadıköy etrafında mevzu olan sıhhiye kordonunu aşan birkaç kişinin bu köyden firar ederek Samsun şehrine geldikleri tespit edilmişti. Yapılan tetkikat sonucunda bu köyde yeterli derecede dezenfeksiyon işlemlerinin yapıldığı, köy ahalisinin çoğunlukla çiftçi ve amele oldukları, ziraatla uğraşmaya mecbur bulduklarından bahsedilerek, köye uygulanmakta olan kordon için beyhude yere günlük bin kuruş masraf edildiği ve seksen kişinin bu kordonda boşuna çalıştırıldığı kanaati Sıhhiye Nazırlığı yetkilileri arasında da oluştuğu anlaşılmaktadır.²³³ Çünkü Canik Vilayeti zaten bulaşık kabul edilip karantina altına alınmıştı. Bunun yerine Kadıköy çevresindeki kordonun kaldırılarak hem kordonda çalışan seksen kişi başka alanlarda kullanılabilecekti hem de Kadıköy'de hastalık görülen evler mahallî olarak kordona alınabilir düşüncesi ağırlık kazanmıştı.²³⁴ Ayrıca kordonun hastalığı engellemekten ziyade artmasına

²²⁸ BOA, A. MKT. MHM, 562/14-1, 25 Ekim 1893.

²²⁹ BOA, BEO, 53/3958, 19 Ağustos 1892.

²³⁰ BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 5 Mayıs 1892.

²³¹ BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 6 Mayıs 1892.

²³² BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 21 Mayıs 1892.

²³³ BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 18 Mayıs 1892.

²³⁴ BOA, A. MKT. MHM, 552/5-1, 21 Mayıs 1892.

bile sebebiyet vermiş olacağı sıhhiye müfettişliğinden bildirilmişti. Bunun üzerine 1 Haziran 1894 tarihli bir tezkire ile Kadıköy etrafındaki kordon kaldırılmıştı.²³⁵ Yöredeki hastalıktan dolayı Samsun'a teftiş için görevlendirilen askeri doktorlardan *Kaymakam Francisco Turanba* ve tebhir memurlarından *Selim Efendi'nin* de Kadıköy'de gerekli çalışmaları yaptıkları anlaşılmaktadır.²³⁶

2.2.2. *Francisko Turanba'nin* Faaliyetleri

Canik Sancağında kolera sürerken, sancağın koleraya karşı aldığı ve alınacak tedbirleri gözden geçirmek, aksayan yanları teftiş edip gerekli çalışmaları yapmak için askeri doktorlardan *Kaimekam yani Yarbay Francisco Turanba* ile tebhir memurlarından *Selim Efendi* Samsun'a gönderildi. Yeni bir kolera dalgasına karşı yörede uygulanan karantina sebebiyle *Canik Sancağı* bulaşık kabul edildiğinden dolayı, doğrudan doğruya Samsun'a vapur yoktu. Bunun için, *Francisko Turanba* ile *Selim Efendi* vapurla önce Trabzon'a, oradan da sahil güzergâhını kullanarak görev mahalleri olan *Samsun*'a hareket edeceklerdi. Bu seyahatleri sırasında *Ordu*, *Ünye*, *Fatsa* ve *Terme* kazalarını da teftiş etme ve gereken buharlı dezenfeksiyon yapma fırsatı da bulmuşlardı. Samsun'a geldiklerinde *ahval-i sıhhiyeyi* teftiş etmişler ve evvela ahalinin içtiği ve kullandığı suyu incelemişlerdi. Samsun mıntikasına Terme'den gelen bu suyun, öteden beri yosun tutması ve içine yabancı maddelerin karıştığının açık olduğu bu nedenlerle içilip kullanılmasının doğru olmayacağını belirten *Doktor Turanba*, yine *Terme*'de bulunan ve merkeze iki saat uzaklıkta bulunan son derece lezzetli bir suyun varlığından bahs etmekteydi.²³⁷ Bu suyun yüz elli lira masrafla *Terme* merkezine getirilmesinin mümkün olduğunu beyan eden *Turanba*, “.....*sıhhat-ı umumiye için en büyük bir hizmet yapmak istiyorsak bu suyu (ma-i mezkûru) Terme kasabasına getirmeliyiz....*” diyerek bir raporla bu görüşünü İstanbul'a bildirmişti. Böylelikle bu su, hem *Terme* kasabasına hem de mevcut su hattıyla *Samsun*'un merkezine ulaştırılabilecekti. *Francisko Turanba*'nın başka bir önerisi de Samsun'un ciheti garbi dediği ve günümüz *Samsun*'unda Abdullah Paşa Camisi'nin batısı, liman mahallesinin bir bölümü günümüzde *bağkur mahallesi* olarak adlandırılan mahaller ile eski stadyum, Toprak Mahsülleri Ofisi, Liman ve Devlet Malzeme Ofisi'nin bir dönem hizmet gördüğü yerler kastedilerek, sahil cihetinin

²³⁵ BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 24 Mayıs 1892.

²³⁶ BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 29 Mayıs 1893.

²³⁷ Terme ilçesine yakın mesafedeki bu yerleşim biriminin, “*Kocaman Köyü*” olduğunu tespit ettik. Bir dönem Terme merkezinin suyunun bu kaynaktan karşılandığını, ancak ihtiyaca cevap veremeyince de başka su kaynakları devreye alındığı anlaşılmaktadır. Hâlihazırda, Kocaman Mahallesi kendisi ve bazı köylerin(Ahmetbey, Uzungazi ve Bazlamaç) su ihtiyacının Turanba'nın bahsettiği bu sudan karşılamaya devam ettiği bilgisine de ulaştık. Kaynak kişi, *Canan Kesgin*, Teşekkür ederiz.

bataklık bir halde bulunduğunu, önceki sene gerçekleştirdiği ilk *Samsun* seyahatinde de bu bataklıkta gördüğünü ve hatta o dönemde bir kısmını da doldurduğunu aktararak bu bataklığın bir an önce doldurulması gerektiğini 8 Haziran 1894 tarihli raporunda dile getiriyordu.²³⁸

Turanba'nın raporunda ehemmiyetli bir yer işgal eden temiz su problemi ve problem konusunda önerdiği çözümler önemlidir. Günümüzde de halk sağlığı konusunda önemli unsurlardan biri belki de en önemlisi temiz su tedarikidir. O dönemle alakalı yaptığımız araştırmalar neticesinde edindiğimiz izlenim halk arasında da su konusunun tartışıldığı ve konuşulduğuydu. Samsun, Yunan eski Konsolos'u *Tabip Mösyö Kostantin Larane*'nin, "*zemzem-i şerifin*" yani zezem suyunun, kolera hastalığına iyi geldiğini söylediği ve bu görüşün halk arasında da rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bu konunun resmi yazışmalar yoluyla *Sihhiye Nezareti*'ne kadar ulaştığı da belgelerde tespit edilmiştir.²³⁹

2.2.3. Üçanlar Tahaffuzhanesi

Üçanlar Tahaffuzhanesi, Samsun ile Sivas Vilayeti arasında gelip-gideceklere karşı tesis olunmuş bir tahaffuzhaneydi. Vukuat diye belgelerde tabir olunan kolera konusundaki olumsuz gelişmelerin ve hastalığın karşılıklı yayılmasının engellenmesi ve gelişmelerin bağlı bulunulan Trabzon Vilayetine bildirilmesi de gerekiyordu.²⁴⁰ Bu tahaffuzhane hakkında Samsun Sihhiye Tabibi Vekaleti'nden alınan Fransızca telgrafta, Sivas Vilayeti'nden gelecekler için kurulan Üçanlar Tahaffuzhanesi'nin uygun bir yerde kurulmamış olması ve tahaffuzhane çalışanlarının yetersiz olduğu (*âdem-i vukuf*), yok hükmünde (*kifayet hasebiyle mefkud*) olduklarından eleştirilmekteydi.²⁴¹ Yani Üçanlar Tahaffuzhanesi'nin nitelik ve nicelik açısından yetersiz olduğu, atıl bir halde kaldığı anlaşılmaktadır.

2.2.4. Bir İsyen Telgrafı

Canik Sancağı'nda kolera olaylarının olduğu sırada *Merzifonlu Tuzcuoğlu Abdullah*'ın üç yüz kadar yolcu adına diyerek İstanbul'a çektiği telgrafta şu şekilde istekte bulunuyordu;

"Samsun'dan hareketle Kavak hududu nihayeti olan Karadağ'a geldik. On günden ziyade burada perişan haldeyiz, Amasya cihetine bizleri ileriye bırakmıyorlar, hayvan ve eşyalarımızı satarak sarf ettik perişanız. Yolcu üç yüzden mütecevizceyiz (fazlacayız), eğer

²³⁸ BOA, A. MKT. MHM, 552/5-1, 18 Mayıs 1894.

²³⁹ BOA, BEO, 584/43758, 11 Mart 1895 ; Sarıyıldız, a.g.e., s. 78.

²⁴⁰ BOA, A. MKT. MHM, 552/5-2, 18 Mayıs 1894.

²⁴¹ BOA, A. MKT. MHM, 552/5-3, 18 Mayıs 1894.

*karantina ise on günden ziyade (çok) bekledik, hastamız da yoktur, yine bırakmıyorlar.
Allah rızası için bizi kurtarmanızı, adalet-i aliyenizden cevap bekliyoruz, hemen.”*²⁴²

Merzifonlu Tuzcuoğlu Abdullah’ın Kavak Kazası merkezinden çektiği anlaşılan bu telgraf, İstanbul’da yetkililerce dikkate alınarak değerlendirilmiş, mağdurların derhal bu durumdan kurtarılması için gerekli yazışmalar yapılarak, “*bilhakk icabın icrasına*” denilen cevabi belge ile Amasya tarafına geçişlerine müsaade edilmişti.²⁴³ Ayrıca, Karadağ mevkiinde bulunan kordon yetkililerinin, yolcuları karantinalarını doldurmalarına rağmen salıvermemeleri de ilginç bir uygulama olarak görülmektedir. Ancak bu olayın yaşandığı dönemden 10-15 gün önce 20 Mayıs 1894 tarihinde *Canik Sancağı*’nın bulaşık ilan edildiği, denizden ve karadan on gün karantina beklenmeksizin hiç kimsenin kordondan salıverilmemesi yönünde *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye* kararının da tüm ilgililere ulaştırıldığı²⁴⁴ anlaşılmaktadır.

Samsun’da koleranın, 1894 Mayıs ayının ilk yarısından itibaren görülmeye başlanmış, aralıklarla Haziran sonuna kadar devam eden bu salgında yüz kadar insan hastalığa yakalanmış, bunlardan yetmiş kadarı ise ölmüştür. 17 Haziran’da Bafra’dan ve Ünye’den de vukuat haberleri alındı. Bafra’da daha sonra koleraya rastlanmazken; hastalık, Ünye’de birkaç gün etkili olmuş ve otuz üç kişiyi yakalayıp bunlardan yirmi dördünün yaşamını yitirmesine sebep oldu. Bu sırada Samsun nüfusunun yaklaşık 10 bin olduğu göz önüne alındığında bu havalideki salgının çok hafif atlatıldığı anlaşılmaktadır.²⁴⁵

Salgınla mücadele edilirken, Samsun’a iki *pulverizatör* gönderilerek, yolcuların eşyalarının temizliği sağlanmış, karantina işlerinde vazife yapmak üzere şehre iki de gardiyan yollanmıştır. Diğer taraftan, Ünye’ye de doktorlar gönderilmiş kasabadan köylere kaçmaya çalışan insanlar engellenmiştir. *Canik Sancağı*’ndan diğer yerlere gitmek isteyenlerin, Sinop Tahaffuzhanesi’nde karantinalarını çıkarmaları sağlanmış ayrıca Trabzon Vilayeti’nin koleradan muhafazası için, Perşembe yakınlarında *Vona* isiminde bir tahaffuzhane, bir de Samsun’un Kavak Kazasında bir kara tahaffuzhanesi tesis edilerek, salgın müddetince faaliyette tutulmuştu.²⁴⁶ *Canik Sancağı* kapsamında varlığından kesin olarak haberdar olduğumuz bir tahaffuzhane de Ünye Tahaffuzhanesi’dir.²⁴⁷

²⁴² BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 5 Haziran 1894.

²⁴³ BOA, A. MKT. MHM, 552/5-1, 5 Haziran 1894.

²⁴⁴ BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 16 Mayıs 1894.

²⁴⁵ Ayar, a.g.e., s. 64.

²⁴⁶ Ayar, a.g.e., s. 112.

²⁴⁷ BOA, BEO, 61/4510, 1 Eylül 1892.

2.3. Lazistan Sancağı'nda Kolera

2.3.1. Hopa Tahaffuzhanesi

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında koleraya karşı işbirliğine gidilmesi sonucu varılan mutabakat ile Osmanlı tarafında tesis edilen tahaffuzhanelerden birisinin de Hopa Tahaffuzhanesi olduğu daha önce aktarılmıştı.²⁴⁸

Hopa Tahaffuzhanesi, Osmanlı-Rus sınırında yer alması bakımından son derece önemli bir pozisyondaydı. 1892 yılında İran'da inanılmaz derecede tahripkâr olan kolera, oradan kuzey istikametinde ilerleyip, Hazar'ın batı kıyılarına ve Kafkasya'ya ulaştı. Bakü ve sonrasında Gümrü'ye, Batum'a kadar sirayet etti. Koleranın Batum'a varması buradan karayoluyla gelecekler için Türk makamları tarafından Hopa'da bir tahaffuzhane, sınır boyundaki diğer mahallelerde de kordonlar tesis edildi. Bununla birlikte, hastalığın Osmanlı topraklarına ulaşmasını engellemek için, ahalinin bir taraftan diğerine geçmesine müsaade edilmemeye başlandı. Yine bu günlerde, Rusya hududunda tahaffuz mevkii olarak iki kapı oluşturuldu. İşin aciliyetine binaen bölgeye yakın bir mevkide bulunan 4. Ordu'da vazifeli birkaç doktor geçici surette buralarda görevlendirildi.²⁴⁹ Ayrıca ihtiyaca binaen iki doktorun daha Hopa Tahaffuzhanesi'ne gönderildiği anlaşılmıştır.²⁵⁰ Trabzon Valisi Mehmet Kadri Bey'in verdiği bir raporda Hopa Tahaffuzhanesi'nde otuz dokuz yolcunun bulunduğu bildirilmişti.²⁵¹ Gidiş gelişlerin yoğunlaşmasına bağlı olarak izdiham da artmıştı. Hopa'da karantina bekleyenler iki yüz on dokuz kişi kadar olup sayılarının giderek arttığı ancak ihtiyat karantinası bekleyenlerin çokça olduğu ve bunun süresinin de üç günden ibaret olduğu belirtilmişti. Hastalığın görülmemesine rağmen bu derece kalabalığın izdihama dönüşmemesi için ve karantinada bulunanların sağlamlarıyla bulaşık riski taşıyanların bir ortamda tutulmamaları gerektiği Hopa Tahaffuzhanesi yetkililerine hatırlatılmıştı.²⁵² Ayrıca Hopa Tahaffuzhanesi'nin yükünü hafifletmek amacıyla, daha güney mevkilerden en mühim geçitte ikinci bir kordon tesis olunması da istenmişti.²⁵³ 8 Ağustos 1894'te Hopa Karantinası hakkında Trabzon Vilayeti'nden alınan telgrafa göre Hopa'da hiçbir nevi hastalığın görülmediği, durumun berkemal olduğu belirtiliyordu.²⁵⁴ Hopa Tahaffuzhanesi'nin teşkil tarihinden itibaren beş yüzden fazla yolcunun üç yüz on ikisi karantina sürelerini

²⁴⁸ Ayar, a.g.e., s. 65.

²⁴⁹ Ayar, a.g.e., s. 62.

²⁵⁰ BOA, BEO, 58/4315, 29 Ağustos 1892.

²⁵¹ BOA, BEO, 61/4315, 1 Eylül 1892.

²⁵² BOA, İ. HUS, 1/1310 M/8, 30 Temmuz 1892.

²⁵³ BOA, BEO, 41/3046, 29 Temmuz 1892.

²⁵⁴ BOA, DH. MKT, 1987/49, 9 Ağustos 1892.

tamamlayarak çıktığı ve bir şahsın da Rusya'ya geri döndüğü tahaffuzhane yetkililerince bildirilmişti.²⁵⁵ Trabzon Valisi Mehmet Kadri Bey imzalı başka bir belgede İstanbul'a Mabeyni Hümayun *Cenabı Mülükane Başkitabet Celilesine* çekilen bir telgrafta, “*Hopa Karantinası muhafazasında bulunan Asaker-i Nizamiye-i Şahane ile efrad-ı zaptiyenin sıhhatlerinin de berkemal bulunduğu maruzdur*”²⁵⁶ denilmektedir.

2.4. Gümüşhane Sancağında Kolera

Gümüşhane Sancağı'nın o dönemde Erzincan Sancağı ile Erzurum ve Sivas Vilayetleri arasında Trabzon Vilayeti ile bağlantıyı sağlayan bir konumda olması önemini arttırmaktaydı. Sancak, dönemin posta trafiğinde de son derece önemli bir güzergâh üzerinde idi. Gümüşhane Belediyesi Tabibi'nin halka sağlık hizmeti vermekten başka bir görevi de; Erzincan, Erzurum ve Sivas yoluyla sevk olunan Trabzon Posta Çantasının, Zigana Kordonu'na güvenli bir şekilde ulaştırılması idi.²⁵⁷ Belediye Tabibinin İstanbul'dan Trabzon kanalıyla gelen postayı da Zigana'dan teslim alıp Erzincan, Erzurum ve Sivas'a yönlendirme görevi de vardı.

2.4.1. Gümüşhane Belediye Tabibinin Karıştığı Bir Olay

Gümüşhane'de bulunan Redif-i Mukaddem Seksen Birinci Alay'ın Üçüncü Gümüşhane Taburunun İkinci Bölüğü Mülazım-ı Sanisi İshak Efendi'nin hastalanmasından dolayı tedavi edilmek istenmişti. Bu sebeple taburda bulunan bir binbaşı tarafından gönderilen Mülazım Osman Ağa marifetiyle yardımına teşebbüs olunan Belediye Tabibi evinde bulunmuş ise de “*Saat dokuzdur vakit geçtir gelemem*” diyerek, gitmek istememişti. Tekrar gönderilen bir çavuş vasıtasıyla çağrılmış, ancak bu defada “*İcraat-ı kadimemi verirseniz gelirim, yoksa başka türlü gelmem*” dediği ve hatta evinin penceresinden el ve başı ile gelemeyeceğini işaret ettiği aktarılmaktaydı. Bu esnada hastanın fenalaşarak kendisini pencereden atmak suretiyle vefat eylediği, bu tabibin ahaliye de iyi davranmadığı belirtilmişti. Bu durum *Gümüşhane Dördüncü Mukaddem* ve *Tali Taburları* ile gönderilen mazbatada beyan ve ifade kılınmış, gereğinin yapılması *Taraf-ı Valayı Seraskeriye'den* istenmişti. Bu kişinin bir doktora yakışmayan davranışlardan dolayı hemen görevden alınarak yerine *erbab-ı sıhhat ehlinden* münasip bir doktorun atanmasının uygun görüldüğü bildiriliyordu. Ayrıca görevden alınan doktor hakkında da *muamele-i kanuniye* icra olunmak üzere kanuni takibat ve

²⁵⁵ BOA, DH. MKT, 1987/78, 16 Ağustos 1892.

²⁵⁶ BOA, Y. PRK. UM, 25/70, 31 Ekim 1892.

²⁵⁷ BOA, BEO, 43/3182, 3 Ağustos 1892.

soruşturma da açılması ve sonucunda bildirilmesi, *Seraskeriye* imzasıyla ilgililerden istenmişti.²⁵⁸

Kolera salgını açısından baktığımızda, Gümüşhane sancağından Trabzon Vilayeti Valisi Mehmet Kadri Bey'in imzasıyla alınan bilgilerden²⁵⁹ 1892 senesinde bu yörenin sahillere nazaran daha temiz geçtiğini söyleyebiliyoruz. Trabzon şehrinde koleradan sekiz kişi vefat etmişken, Gümüşhane Kasabasında ve çevresinde vukuat olmadığı rapor edilmişti. Hatta Gümüşhane her tarafı temiz olup yörede uygulanan sağlık tedbirlerinin yeterli olduğu, *Sıhhiye Nezareti'ne* bildirilmişti.²⁶⁰

1892 senesini nispeten sakin geçiren Gümüşhane Sancağı 1893 ve özellikle 1894 yıllarında koleralı dönemler geçirmişti. 1894 yazında Gümüşhane'den gelen bir kişinin *Bayburt'un Balahor Karyesi'nde* koleradan vefat ettiği ve Bayburt'ta da iki vefat olmasından dolayı seri bir şekilde Gümüşhane'nin ahval-i sıhhiyesi *erbab-ı fen* tarafından teftiş edilip eksiklerin giderilmesi ve Erzurum'dan geleceklere karşı uygulanan kordonların bir süre daha ciddi bir şekilde uygulanacağı bildiriliyordu.²⁶¹

Sıhhiye Nezareti'nden gönderilen bir yazıda, Bayburt ve Kelkit civarında kolera görülmesinden dolayı bazı noktalara karantinalar teşkil edilmesinden bahsediliyordu. Ayrıca, Trabzon ve Gümüşhane civarının bulaşık olmasından dolayı, *IV. Ordu-yu Hümayun* merkezinin ehemmiyetle muhafaza lüzumu ortaya çıkmıştı. Kurulacak karantinalarla bu amaca ek olarak, gerek Erzincan ve gerekse de Trabzon civarı korunmuş olacaktı. Temiz olan mahallerin kendilerini, bulaşık kabul edilen mahallerden muhafaza eylemeleri de amaçlar arasında olduğu bildiriliyordu.²⁶² Bu yazının muhataplarından birisi de Trabzon Vilayeti'ydi. Vali *Mehmet Kadri Bey* bu yazı doğrultusunda istenen çalışmaları ve özellikle *IV. Ordu'nun* korunması maksadıyla ikinci kordon hattının teşkil edilmesi için *Ordu-yu Hümayun Erkanı'ndan* bir zat ve bir tabip ile uygulanacak tedbir ve kordonlar için müzakere ettiklerini aktarmıştı. Aldıkları kararları da ilgililere ve özellikle de Gümüşhane Mutasarrıflığı'na bir yazı ile bildirdiklerini İstanbul'a bir telgrafla haber vermişti.²⁶³ Böylelikle Gümüşhane ve civarında ek bazı önlemler alınmış ve çalışmalar yapılmıştı. Erzurum ve Bayburt hududunda *Hazran* denilen mevkie, Erzincan ve civarından Trabzon'a gelecekler için şose yolu üzerinde

²⁵⁸ BOA, DH. MKT, 2018/107, 9 Kasım 1892.

²⁵⁹ BOA, Y. PRK. UM, 25/70, 31 Ekim 1892.

²⁶⁰ BOA, İ. HUS, 6/1310. Ca/11, 24 Kasım 1892.

²⁶¹ BOA, BEO, 99/7379, 31 Ekim 1892.

²⁶² BOA, BEO, 100/7495, 6 Kasım 1892.

²⁶³ BOA, BEO, 100/7495-1, 6 Kasım 1892.

bulunan *Sipektor* Karyesine birer tahaffuzhane teşkiline teşebbüs edildiği bilgisi de İstanbul'a verilen malumatlar arasındaydı.²⁶⁴

Alınan sıhhi önlemler, kordonlar, karantinalar ve hatta ikinci kordon hatlarının teşkil edilmesinin yanı sıra halkın bilinç düzeyinin yükseltilmesine yönelik de çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Kolera hastalığı hakkında Avrupa memleketlerinde uygulanan tedbirler araştırılarak gerekli istihbaratlar neticesinde elde edilen bilgiler, Osmanlı halkına resmi kanallarla ulaştırılmıştır. Kolera mikrobunun sulara yaşayıp en ziyade o vasıta ile yayıldığından hastalık olan mahallerde ahalinin akar suları (halihazırda kullanılan sular kastedilmiş olmalı) içmeyip, kuyu ve pınar sularıyla, kaya aralarından çıkan suları içip bu nevi sular bulunmadığı zamanlarda içilmek zorunda kalınan suların mutlaka kaynatıldıktan sonra içilmesi ve kullanması istenmişti. Adaçayının da sık sık içilmesi tavsiyeler arasındaydı. Bu bilgileri ahaliye köy imamları ve sair icap edenler vasıtasıyla onlara nasihat ederek anlatılması, *Baş Kitabet Dairesi'nden* bir *irade-i seniye* ile Trabzon, Erzurum, Sivas, Van ve Mamuretül-Aziz vilayetlerine telgrafla icra edilmek üzere bildirilmişti.²⁶⁵

2.5. Trabzon Vilayetine Komşu Vilayetlerde Kolera

2.5.1. Kastamonu Vilayeti

2.5.1.1. Sinop Tahaffuzhanesi

Sinop Sancağı, Kastamonu Vilayeti'ne bağlıydı. Sancak merkezinde kurulan bu tahaffuzhane Osmanlı Devleti sınırlarında kurulmuş en önemli ve en faal deniz tahaffuzhanelerinden birisi olarak faaliyet göstermişti.

Kolera salgınının İran ve Kafkaslarda görülmeye başlandığı sıralarda, Osmanlı Sıhhiye yetkilileri salgına karşı hazırlıklı olunması için Sinop'ta bir tahaffuzhane kurulmasına karar verdi. Meclis-i Sıhhiye kararıyla da, kolera zuhur eden bölgelerden İstanbul'a gelecekler için Sinop Limanı'nda tesis edilecek tahaffuzhane inşası için padişah iradesinin alınması gerekiyordu. Bu maksatla verilen arz sonucu, Padişah II. Abdülhamit lazım gelenin yapılması yolunda irade bildirmiş, bunun üzerine kararı uygulamak için Meclis-i Sıhhiye 7 Temmuz 1892 tarihinde olağanüstü bir toplantı yapmış ve Sinop Tahaffuzhanesi'nin yapımı için

²⁶⁴ BOA, BEO, 112/8345, 26 Kasım 1892.

²⁶⁵ BOA, BEO, 112/8345-1, 26 Kasım 1892.

girişimlere başlanmıştır.²⁶⁶ Başlanan çalışmaların en kısa zamanda bitirilmesi ve hastanenin hasta kabul eder hale gelmesi için bir an evvel inşaatın tamamlanması amacıyla Sıhhiye Nazırlığı, inşaat işçilerinin geceleri de meşale ve fenerlerle çalışmasına karar vermişti.²⁶⁷ Bu emir akabinde kısa zamanda tamamlanan Sinop Tahaffuzhanesi 1 Ağustos 1892 tarihinde düzenlenen bir törenle hizmete açılmıştı. Ayar, tahaffuzhanenin açılış tarihi olarak 24 Ağustos 1892 tarihini vermektedir.²⁶⁸ Ancak, dönemin önemli gazetelerinden olan Sabah'ta konuyla alakalı olarak "*Sinop Tahaffuzhanesi açılışından beri on gündür bulaşık mahallerden yolcusuz olarak gelen gemileri kabul etmiş, ilk defa 3 Yunan, 1 Osmanlı gemisi on gün karantina müddetini tamamlayıp pratika evrakları verilerek tahaffuzhaneden ayrılmışlardı.*"²⁶⁹ şeklinde bir haber yer almıştı. Bu haberde de, "*yolcusuz olarak gelen gemiler*" ifadesi bize tahaffuzhanenin ağustosta yolcusuz gemileri kabul etmeye başladığını, öncesinde yolcu kabul etmediğini göstermektedir. Ayar'ın verdiği 24 Ağustos tarihi ise baraka ve diğer alt yapı inşaatının tamamen bitip yolcu kabul edilmeye başlandığı tarih olmalıdır. Sinop şehrine yedi kilometre uzaklıkta bulunan tahaffuzhanenin yazışmalarında zorluk çekileceği anlaşıldığından, Türkçe ve Fransızca haberleşmeye uygun bir telgraf şubesinin tahaffuz mevkiinde tesisine karar verildi.²⁷⁰ Tahaffuzhane yetkilileri hastanedeki çalışmaları, gelen-giden gemilerdeki yolculara uygulanan tedavileri, karantinaları İstanbul'a, Meclis-i Sıhhiye'ye telgrafla bildirmekteydiler. Bu haberleşme, kolera vukuatı veya tehdidi ortadan kalkıncaya kadar devam etmiştir. Bu telgrafların birinde,

Batum'dan gaz yüklü Yunan bandıralı bir gemi ve Sivastopol ile Kerç'ten boş olarak iki Osmanlı yelkenlisi ile toplam 10 yelkenli, 151 yolcu ve 40 tayfa ile birlikte karantinaya alınmış ve Trabzon'dan gelen bir Osmanlı vapuru yolcuları tahaffuzhaneye ihraç edilmiştir. Tahaffuzhanede toplam 254 yolcu ve gemilerde bulunan 46 tayfanın sağlıkları yolundadır.²⁷¹

Şeklinde bilgiler yer almaktaydı.

Her tahaffuzhanede olduğu gibi karantinanın ve kordonların güvenliği ve muhafazası için yine *Sinop Redif Mirlivalığı Dairesi* dâhilinde bulunan askerlerden yüz kişilik bir askeri birlik görevlendirildi.²⁷² Karantinanın deniz yönünden muhafazası için de gerekli istimbot, filika ve kayıkların teminine çalışıldı. Bununla beraber, başlangıçta ancak 10 adet kayıkla bu

²⁶⁶ **Sabah**, no: 1037, 9 Temmuz 1892.

²⁶⁷ **Sabah**, no: 1057, 30 Temmuz 1892.

²⁶⁸ Ayar, a.g.e., s. 69.

²⁶⁹ **Sabah**, no: 1069, 11 Ağustos 1892.

²⁷⁰ Ayar, a.g.e., s. 69.

²⁷¹ **Sabah**, no: 1076, 20 Ağustos 1892.

²⁷² **BOA, BEO**, 48/3551, 11 Ağustos 1892.

iş yürütölmek zorunda kalındı. Bu kayıklarda birer gardiyanla birer bahriye askeri görevlendirildi.²⁷³ Daha sonra ihtiyaca binaen altı adet vapurun da Trabzon ve Kastamonu vilayetlerine yazılan bir yazıyla bu iki vilayetin sorumluluk sahasında görevli olduğu belirtilmekteydi.²⁷⁴ Sinop Tahaffuzhanesi'nde karantina müddetini ikmal etmek üzere tahaffuzhane önünde bulunan vapurlar ve yelkenli gemiler, içlerinde yolcu ve tayfalar olduğundan, bunların denizden Sinop kasabasının içine ve sahillerine adam çıkarmalarının engellenmesi için *Yalı Köşkü Vapuru* da Sinop'ta görevlendirilmişti. Bu vapurun diğer bir görevi de kolera ortaya çıkan mahallerden çıkıp gelecek gemilerin sahillere yanaştırılmayıp Sinop Tahaffuzhanesi'ne sevk edilmeleri idi. Tahaffuz işi için çok önemli olan etüv/tebhir makinesi ihtiyacı da Avrupa'dan sipariş edilerek giderilmek istendi, ancak makinenin getirilmesi uzun bir zaman alacağından, daha önceden İstanbul için alınan bir etüv Sinop'a gönderilmişti.²⁷⁵

Sinop Tahaffuzhanesi'nin inşaatına başlarken, tesisin gelecekteki salgınlar için kullanılabilecek biçimde yapılması ve korunması tasarlandı. Bu nedenle önceleri üç yüz kişi kapasiteli olarak yapılması düşünölen Sinop Tahaffuzhanesi'nin, Polathane ve Hopa Tahaffuzhaneleri'nin durumları göz önünde bulundurularak, henüz hizmete girmeden kapasitenin arttırılmasına karar verildi.²⁷⁶ Kolera vukuatının yoğun olduğu ve tahaffuzhanenin otuzdan fazla yolcu barakasıyla tam kapasite çalıştığı karantina altında bulunan yolcuların miktarının bin üç yüzü geçtiği hatırlatılmışti. Ayrıca hiçbir ferdin firarına meydan verilmemesine *Sihhiye Nezaretince* dikkat çekiliyordu.²⁷⁷ Bu yoğunluğun kaldırılabilmesi için *Sinop Tahaffuzhanesi* dâhilinde kalan Nisi Köyü²⁷⁸ tahliye edilerek evler yeni barakalar eklemek suretiyle tahaffuzhanenin kullanımına verilmişti. Bu köyün sakinlerinin geçici ikametlerine verilen hanelerin kiralanması ve kira bedelleri ile kordon dâhilinde kalan emlak ve arazilerinin kıymetinin sıhhiye tahsisatına zimmeten dâhil edilerek emval-i mahalliyeden (mülklerden) karşılanması için Kastamonu Defterdarlığı'na bir tezkire yazılmışti.²⁷⁹ Tamire ihtiyacı olduğu belirtilen Yeniköy'deki binaların da süratli bir şekilde Sıhhiye Nezareti'nin

---

²⁷³ Ayar, a.g.e., s. 69.

²⁷⁴ BOA, BEO, 40/2970, 28 Temmuz 1892.

²⁷⁵ BOA, BEO, 262/19625, 3 Eylül 1892.

²⁷⁶ Ayar, a.g.e., s. 70.

²⁷⁷ BOA, BEO, Dosya no: 260, Gömlek no: 19426, 19 Ağustos 1893.

²⁷⁸ Nisi Köyü, Sinop Kültür Müdürlüğü vasıtasıyla ulaştığımız ve yardımlarını esirgemeyen, Sayın *Zeki Zeynel Özcanoğlu Bey*'den edindiğimiz bilgiye göre, günümüzde halen varlığını koruyan karantina binalarının bulunduğu, şehir merkezine yakın bir köydür. Nisi Köyü'nde ayrıca tabyaların olduğunu ve hatta bahsimize konu olan salgın yıllarında koleradan vefat edenlerin de bu mevkide defnolunduğu bilgilerini edindik. Teşekkür ederiz.

²⁷⁹ BOA, BEO, 410/30731, 29 Mayıs 1894.

yazı ile bildirmesi üzerine²⁸⁰ binaların tamiri gerçekleştirilmiş ve bu durum Sinop Mutasarrıflığı tarafından Kastamonu Vilayeti'ne, oradan da İstanbul'a bildirilmişti.²⁸¹

26 Ağustos 1892 tarihinden itibaren, Ordu'dan Romanya hududuna kadar 10 gün karantina uygulanmakta olan Türk ve Rus sahillerinden geleceklerin Kavak Tahaffuzhanesi'ne kabul edilmeyip, Sinop Tahaffuzhanesine sevkine; ayrıca, Boğazlardan gardiyan (kılavuz kaptan) olarak transit geçmekte olan gemilerin içinde kolera olduğu fark edilince, bunların da geçişine müsaade edilmeyip karantinalarını çıkarmak üzere Sinop'a gönderilmelerine başlandı.²⁸² Araştırmamız süresince rastladığımız en uzun karantina süresi, hastalığın yoğun olarak görüldüğü dönemlerde on gün süreyle uygulanmıştı. Bu süreler peyderpey hastalığın azalmasına binaen beş güne, en nihayetinde de rutin olarak salgın boyunca uygulanan 24 saat ihtiyat karantina süresine düştüğü gibi tekrar tekrar bu sürelerin güncellendiğine de şahit olduk. Rusya'nın Poti, Nikolayev, Batum ve Tiflis gibi şehirlerinden Osmanlı sahillerine gelenlerin kendi limanlarında ve kendi makamlarınca bir gün karantina bekletildikleri hatırlatılarak, Rusya şehirlerinden ve sahillerinden çıkıp geleceklerin, Osmanlı limanlarına kabul edilmeyerek Sinop Tahaffuzhanesi'ne sevkiyle, orda da beş gün karantina altına alınacakları, Daire-i Sıhhiye'ce karar altına alınarak uygulanmıştı.²⁸³ Başka bir bölgede, Trabzon'da kolera görülmesinden dolayı Trabzon Vilayeti bulaşık kabul edildiği hatırlatılarak Trabzon'dan Ordu'ya kadar sahillerin eskiden olduğu gibi Sinop Tahaffuzhanesi'nde on gün karantina icrasına Meclis-i Sıhhiye'ce karar verilmiş, Sıhhiye Nazırı (Sağlık Bakanı) imzasıyla, Seraskeriyeye, Bahriye Nezareti'ne, Dâhiliye Nezareti'ne ve Tophane Müşiriyeti'ne bu konuda bilgi verilmişti.²⁸⁴ Ayrıca Trabzon ve Kastamonu vilayetlerine defaaten uyarı yazılarının yazıldığını da görmekteyiz. Rusya sahillerinin bulaşık olduğu vurgulanarak Trabzon'a ve Sinop sahillerinin muhafazası için bulaşık gemilerin sahillere yanaştırılmaması tekrar tekrar tavsiye edilmişti.²⁸⁵ Bartın ve Amasra cihetlerinden geleceklere de Sinop'ta beş gün karantina uygulanmaktaydı.²⁸⁶

Yoğun bir şekilde çalışmaların sürdüğü sıralarda bazı aksaklıklar da ister istemez oluyordu. Bu durumlardan birisinde, Sinop Tahaffuzhanesi'nde birer gardiyan konulan iki geminin, hava muhalefeti nedeniyle *Kefken Limanı'na* sığındıkları haberi üzerine, bu

²⁸⁰ BOA, BEO, 260/19426, 19 Ağustos 1893.

²⁸¹ BOA, BEO, 262/19626, 23 Ağustos 1893.

²⁸² BOA, BEO, 53/3958, 19 Ağustos 1892; Ayar, a.g.e., s. 70.

²⁸³ BOA, DH. MKT, 113/51, 17 Ağustos 1893.

²⁸⁴ BOA, İ. HUS, 5/1310, R/53, 3 Kasım 1892; BOA, BEO, 99/7376, 31 Ekim 1892.

²⁸⁵ BOA, BEO, 259/19422, 16 Ağustos 1893.

²⁸⁶ BOA, DH. MKT, 164/65, 8 Kasım 1893.

gemilerden kimsenin dışarı çıkarılmamasına karar verilerek ve bu gemiye nezaret etmek üzere Kefken civarına bir vapur gönderilmesiydi.²⁸⁷ Başka bir olay da şöyle gerçekleşmişti: Yunan bandıralı bir geminin, Sinop'ta beklemesi gereken karantinayı beklemeden Kavak Tahaffuzhanesi'ne geldiği, Yunan sefaretî tarafından bildirilmişti. Sefaretin araya girerek bu geminin Kavak'a kabulü istenmiş olmalıdır. Ancak sadareten çıkan cevabi yazıda yalnızca Sinop'ta karantina müddetlerini ikmal eden gemilerin Kavak'a kabul edilebileceği ve muayene-i tibbiyelerinin kılınması hususunda; "*....sefainin reddi zımında daire-i sıhhiyeye tebligat olacağı....*" söylenerek Meclis-i Sıhhiyece bu konuda bir karar verilip ona göre bir uygulama yapılacağı bildirilmişti.²⁸⁸ Yunan gemisi hakkında verilen nihai karara ulaşamadık, ancak Meclis-i Sıhhiye'nin teşekkülü bakımından sadaretin tavsiye niteliğindeki "*geminin reddedilmesi gerektiği*" yönündeki kararının çıkması bizce şüphelidir. Bizim bu kanaate varmamızda birçok olay etkili olmuştur. Bunlardan birisi Romanya'da hastalığın zuhur etmesi üzerine Bulgaristan mevaridatı hakkında karantina uygulanması konusunda Meclis-i Sıhhiye muvafakat gösteremeyerek, sonradan yalnız üç gün karantina uygulanmasına karar verebilmesi, Bulgaristan'da ve Dersaadet'te birkaç şüpheli durum vuku bulunca da pek şiddetli sıhhi tedbirler icrasına kalkılmasını gösterebiliriz.

Karantina sürelerinin uzayıp kısalmasının hastalığın şiddetiyle doğru orantılı olduğu açıktır. 1892-1893 kışında koleranın havaların soğumasından kaynaklanan bir gerileme sürecine girdiğini görmekteyiz. Odesa şehrinde 3 haftadan beri kolera görülmemesi üzerine buradan İstanbul'a gelmekte olan gemilerin karantina müddetinin on günden 5 güne indirilmesi için Odesa Valisi, İngiltere, Fransa, Avusturya, Macaristan, İtalya ve Yunan konsolosları birleşerek *Bab-ı 'Aliye* bir "*istirhamname*" ile başvurmuşlardı.²⁸⁹ Bu isteğe *Bab-ı Ali*'nin verdiği cevaba ulaşamadık ancak eylül ayında Trabzon'da koleranın görülmemesi üzerine buradan gelen gemilerin o dönemde bekledikleri on gün karantinanın beş güne tenzil edildiğini görmekteyiz.²⁹⁰

Sonuçta, Sinop Tahaffuzhanesi'nin açılışıyla hem hastalığın Karadeniz sahillerinden İstanbul'a sirayeti ihtimal azalmış hem de Polathane ve Hopa Tahaffuzhaneleri'nin yükü hafiflemiştir. Tahaffuzhanenin bu salgındaki rolü, uzun bir müddet Osmanlı başkentine yaklaşmasına en az Kavak Tahaffuzhanesi kadar engel olmasıdır. 1893'ün ilk günlerinden itibaren tüm Karadeniz'de koleranın hafifleyip yer yer sönmesiyle birlikte, Sinop'un da işi

²⁸⁷ BOA, DH. MKT, 155/30, 23 Ekim 1893.

²⁸⁸ BOA, A. MKT. MHM, 558/2, 29 Ağustos 1893.

²⁸⁹ Sabah, no: 1192, 13 Aralık 1892.

²⁹⁰ Sabah, no: 1122, 5 Ekim 1892.

hafiflemiştir. Fakat Karadeniz'in kuzeyindeki sahillerde görülen kolera vakaları sebebiyle bu tahaffuzhane, zaman zaman takviye edilerek salgının sonuna kadar hizmet vermeye devam etmiştir.²⁹¹

2.5.1.2. “Nan-ı Aziz” ve “Paşa Mezarlığı Tahaffuzhanesi” Tabirleri

Sinop Tahaffuzhanesi araştırmamızda karşılaştığımız bir belgede iki tabir dikkatimizi çekti. Bu tabirlerden ilki "*nan-ı aziz*" yani "*ekmek*", ikincisi "*Paşa Mezarlığı Tahaffuzhanesi*" idi. Sinop'ta Paşa Mezarlığı Tahaffuzhanesine gelecek yolculardan muhtaç olanlara günlük üç yüzer dirhem (yaklaşık 960gr.) nan-ı aziz verilmekteydi.²⁹² Paşa Mezarlığı tabiri hakkında ise aşağıdaki sonuçlara ulaştık. 30 Kasım 1853'teki Sinop baskınında şehit düşen Osmanlı filosu komutan yardımcısı Bozcaadalı Piyale Hüseyin Paşa, Sinop'ta bulunan ve Hz. Hüseyin'in (r.a.) torunlarından olduğuna inanılan Seyyid İbrahim Bilâl Türbesi'nin Camii haziresinde medfundur. Bu caminin, türbe yanına 1876'da Kaptan-ı Derya Ali Paşa tarafından dikdörtgen planlı olarak yaptırıldığını biliyoruz. Ali Paşa'dan dolayı cami kabristanlığına "Paşa Mezarlığı" denmiş olabilir. Ayrıca araştırmamızı konu alan dönemde Bahriye Nazırı olan Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın babası Piyale Hüseyin Paşa'nın Seyyid Bilâl Türbesi Camii haziresinde medfun olduğunu da hatırlatmak gerekir. II. Abdülhamit döneminde Sinop Mutasarrıfı olan Nardalı Ömer Şevki Paşa, 8 Nisan 1902'de Sinop'ta görevi sırasında vefat etmiş ve Seyyid İbrahim Bilal Camii haziresine defnedilmişti. 1908 yılında, Ermeni çeteleri tarafından Batum'da şehit edilen, ardından da naaşı gemiyle İstanbul'a götürülürken fırtına nedeniyle Sinop'a çıkarılarak Seyyit Bilâl türbesinin bahçesine defin olunan Van Valisi Ali Paşa da bu mezarlıkta medfundur. Görüldüğü gibi bu mekânda birçok Osmanlı Paşası medfundur. Bundan dolayı da söz konusu mezarlığa "*Paşa Mezarlığı*" denmiş olabilir.

2.6. Erzurum Vilayeti'nde Kolera

Erzurum Vilayeti, Erzurum merkez, Erzincan, Doğu Beyazıt, 93 Harbine kadar Ardahan ve Kars Sancaklarını ve 1879'da ayrılmasına kadar Dersim Sancaklarını içine alan bir siyasi birimdi. 1890'lı yıllarda Erzurum merkez sancağı, Erzincan Sancağı ve Doğu Beyazıt Sancaklarını içinde barındıran bu vilayet, Kuzeyinde *Trabzon*, Batısında *Sivas*, Güneyinde *Mamuretül-Aziz (Harput)*, güneydoğusunda *Van Vilayetleri* ile doğuda Rusya Devleti ile sınırdı. Bu konu çok önem arz ediyordu. Doğu-Batı ve Kuzey-Güney

²⁹¹ Ayar, a.g.e., s. 70.

²⁹² BOA, A. MKT. MHM, 553/3, 21 Temmuz 1894.

istikametlerinin düğüm noktasındaydı. Bu konumuyla vilayet kolerayla mücadelede de ehemmiyetli bir yer işgal ediyordu.

Öncelikle Erzurum Vilayeti'ne kolera nereden sirayet etmişti sorusuyla başlayacak olursak, bu kadar geniş bir coğrafyada bu soruya cevap vermek oldukça güç olacaktır. Ancak arşiv kaynaklarını taradığımızda gördük ki, dönemin *Erzurum Valisi Haydar* imzalı telgrafta bildirildiğine göre, Tiflis'te kolera zuhur eylediğinden o taraftan kimsenin hududa tecavüz ettirilmemesi, Sıhhiye Nezareti'nin uyarılarının huduttaki memurlara ve tüm ilgililere ulaştırıldığı bildiriliyordu. Ayrıca, Erzurum Vilayeti'nde hayli Ermeni olduğu ve geçen sene hastalığı bunların firarilerinin Erzurum'a getirmiş oldukları da ifade ediliyordu. Aktarılan bu olay ima edilerek memurlara dikkatli olun demekle salgının önüne geçilemeyeceği, ciddi bazı adımların atılması gerektiğini de bildiriyordu. Öncelikle yolların, geçitlerin muhafazasının lüzumu kadar zaptiye neferinin istihdamı ve *Asakir-i Şahane* ile yolların güvenliğinin sağlanması²⁹³ isteniyordu. Bu isteğe verilen cevapta, Erzurum'daki *Hududu Hakaniye*'nin daima süvari ve piyade askerleriyle kordon altında tutulması, Tiflis cihetinden gelecek bulaşıkların (hastaların) geçmelerinin engellenmesi ve firarların men edilebilmesi için mezkûr arazilerin kapatılması icap ederek bu hizmet piyade askerlerinin tercih edildiğini bildiriyordu. Firarilerin takibi ve yakalanabilmeleri için bölgede yeteri kadar süvari askerinin bulunmadığından bu açığın yeniden istihdam suretiyle tesviyesi münasip olacağı ve Karadeniz'den Erzurum'a kadar, Trabzon hududu dâhil bu suretle güvenliğinin sağlanacağı *Dördüncü Ordu-yu Hümayun*'dan cevaben bildirilmişti.²⁹⁴ Özellikle güvenliğin sağlanması için gereken süvari askerinin zaptiye neferlerinden muvakkaten kayıt ve istihdamıyla bölgenin taranması ve güvenliğin sağlanacağı Ser-Askeriye'den²⁹⁵ bildirilmişti. Derhal bu kararın eksiksiz uygulanması için Dâhiliye Nazırı imzalı bir yazı Erzurum ve Trabzon vilayetlerine gönderildi.²⁹⁶

Yapılan tüm çalışmalara rağmen Erzurum Vilayeti'ne sirayet eden kolera hastalığı sonucu vilayet bulaşık kabul edilerek ona göre muamele edilmeye başlandı. Erzurum Vilayetine yerleşen kolera, Trabzon'da hastalık bastırılrsa bile yine bu vasıta ile Erzurum Vilayetinden sirayet edeceği tabii olduğundan bunun bir hal çaresine bakmak üzere Avrupa'ya bir heyet-i sıhhiye göndermek maksadıyla, Meclis-i Sıhhiye, Sıhhiye Nazırı imzasıyla

²⁹³ BOA, DH. MKT, 113/15, 19 Eylül 1893; Bkz. EK-13.

²⁹⁴ BOA, DH. MKT, 113/15-1, 19 Eylül 1893.

²⁹⁵ BOA, BEO, 273/20434, 10 Eylül 1893.

²⁹⁶ BOA, BEO, 273/20434-1, 10 Eylül 1893.

olağanüstü toplantıya çağırılmıştı.²⁹⁷ Ayrıca bir askeri tıbbi heyet de oradaki çalışmalara hizmet etmek için Erzurum'a gönderildi. Erzurum'daki dezenfeksiyon işlerinin de inspektör memuru vasıtasıyla yapılmaya çalışılmıştı. Ayrıca vilayetin taht-ı riyasetinde (valilik makamında) bir komisyon teşkil edilerek Trabzon Erzurum arasında ve diğer yerlerde kurulması gereken kordonlar tahaffuzhaneler ve diğer tedbirler görüşülmüştü.²⁹⁸ Trabzon hududuna uygun yerlere yeni kordon hatları kurulması için çalışmalar başlatılmıştı.²⁹⁹ IV. Ordu'dan alınan bir telgrafta Erzincan'da 1892 Ekim ayının son günlerinde telgraf bölümü etrafından bir kişi, seyyar topçu alayları etrafından on üç ve ahaliden bir kişi olmak üzere toplam on beş kişi koleraya tutulmuş, bunlardan altısı asker biri ahaliden olmak üzere yedi kişi vefat etmişti. Bunun üzerine hastalığın iyice bölgeye yerleşmeye başladığı, buna karşı öz eleştiri yapılarak karantina usulüne riayet edilmediği dile getirilmişti. Ayrıca gereken tedbirlere dikkat ve itina ile riayet edilmediği ve şartlı karantinanın tutulmadığından dolayı hastalığın vilayetin (mahalli şahane) her tarafına sirayet ettiği belirtilerek bunun en önemli sebebinin ihmal olduğu vurgulanmaktaydı. Bu durumdan kurtulmak için şartlı karantinaların kurulması ve kurallara uyulması gerektiği aktarılıyordu. Böylelikle hem koleranın önü alınmış olacak hem de Avrupalıların üzerimizdeki kolerayı engelleyemiyorsunuz manasındaki (koleranın tevsi-i men olunmadığı) tazyikinde de kurtulmuş olacağız denilerek çözüm önerilerine ve tavsiyelere devam edilmişti. Karantina icrası müşkül ise, zorluk çekiliyorsa halka üşenmeden karantinanın gerekliliği anlatılmalı, onları bunun gerekliliğine inandırmalıdır. Ahaliye tedbirler anlatılırken yiyecek ve içeceklerin (me'külat ve meşrubat) pişirilmeden ve kaynatılmadan yiyilip içilmemesi gerektiği, özellikle tuvaletlerin gerekli kimyasallar ile temizliğine dikkat edilmesinin çok önemli olduğu vurgulanmalıdır, şeklinde ilgililere son derece ciddi, samimi ve açık bir üslupla yapılması ve yapılmaması gerekenler özeleştiri de katılarak aktarılmıştı.³⁰⁰

Mayıs 1891 senesinde Erzurum *Valisi Hakkı Paşa* İstanbul'a çektiği telgrafta, Erzurum, Trabzon, Kuruçay, Refahiye ve Kemah'tan gerekli görülen yerlere tahaffuzhaneler kurulduğu, tabipler gönderildiği, tahaffuzhanelerde Dördüncü Orduya bağlı 150 neferin görevlendirildiği, tabip ve bu askerlerin masraflarının 25 bin kuruş olduğu bildirmiştir.³⁰¹ Bu

²⁹⁷ BOA, İ. HUS, 5/1310. R/53, 23 Ekim 1893.

²⁹⁸ BOA, İ. HUS, 5/1310. R/56, 12 Kasım 1892.

²⁹⁹ BOA, BEO, 95/7073, 26 Ekim 1892.

³⁰⁰ BOA, İ. HUS, 5/1310. R/61, 15 Kasım 1892.

³⁰¹ BOA, DH. MKT, 2020/110, 16 Kasım 1892; Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Entitüsü Dergisi*, 41, 2009, s. 250.

karantinahanelerde, gelip-geçen yolculara Erzincan'da kolera zuhur ettiği izah edildikten sonra belirli müddet müşahede altında tutulup geçişlerine izin verilmemiştir.³⁰²

21 Ağustos 1892'de Erzurum Vilayeti'nde merkez sancağın ekseri kasaba ve köylerinde hastalık salgın halinde yayıldığı için bu yerlere tabip gönderilerek tedaviye başlandığı belirtildikten sonra, Erzincan kazasına bağlı, Kuruçay, Kemah ve Refahiye Nahiyelerinde karantinahanelerin kurulması gerektiği, Kemah Boğazında bulunan Çardaklı, Erzincan'a bağlı Pülümür, Hınzırın ve Sipektor köylerinde kordon uygulamasının başlatılması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı tarihlerde Erzincan'daki salgından dolayı Eğin Kazası'nda iki mevki tutularak yolcuların hareketleri tehir edilmiş, buralarda kaç gün karantina süresi uygulanacağı sorulmuştur.³⁰³

Erzurum Vilayeti umumen bulaşık sayılarak oradan çevre vilayetlere geçecekler hakkında nizama ve usule uygun olarak on gün karantina uygulanması için uygun bir iki geçit mahallinin ve bu mahaller ile birlikte sair geçitlerin muhafazalarıyla hastalığın diğer bölgelere yayılmasına meydan verilmemesi ve İran ile Rusya üzerinden geleceklere karşı Erzurum, Van ve Bağdat Vilayetlerinde uygulanan on gün karantinaya eskisi gibi devam olunarak Osmanlı Devleti sınırlarının iyi bir tarzda muhafazasına dikkat edilmesi, olağanüstü bir kararla toplanan Meclis-i Sıhhiyece karar verilmiş, ilgili bölgelere gerekli bilgiler gönderilmiş ve gazeteler yoluyla halka aktarılmıştı.³⁰⁴

Gürün Tahaffuzhanesi'ne yakın bir mahalde koleraya yakalanan bir posta onbaşısının vefatı üzerine Dahiliye Nezareti, Pasinler Kaymakamlığı'na bir yazıyla fenni tedbirlerin titizlikle uygulanmasını bildirmişti.³⁰⁵ Ayrıca Erzurum'da üç bölgede toplam altı vefatın koleradan olduğu anlaşılan bölgelerin kontrol altına alınması için tahaffuzhaneden bir doktor bu bölgeleri teftişe gönderilmiştir.³⁰⁶

---

³⁰² Gül, a.g.m., s. 249.

³⁰³ Gül, a.g.m., s. 250.

³⁰⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, no: 4250, 9 Eylül 1892; **Sabah**, no: 1096, 9 Eylül 1892; **Sabah**, no: 1065, 7 Ağustos 1892.

³⁰⁵ **Sabah**, no: 1103, 16 Eylül 1892.

³⁰⁶ **Sabah**, no: 1104, 17 Eylül 1892.

Tablo 12: 25 – 29 Eylül 1892 tarihleri arası Erzurum, Artvin, Batum ve Poti’de Kolera Vakaları ve Ölümlemler

Mahalli	Tarih	Hasta	Ölü Sayısı
Erzurum	25 Eylül 1892	7	5
Erzurum	26 Eylül 1892	12	10
Erzurum	27 Eylül 1892	16	10
Erzurum	28 Eylül 1892	21	16
Erzurum	29 Eylül 1892	30	20
Artvin ve civarı	26 Eylül 1892	13	5
Batum	26 Eylül 1892	1	1
Poti	25 Eylül 1892	4	3
	Toplam	104	70

Kaynak: Sabah, no: 1127, 11 Ekim 1892.

25 Eylül ile 29 Eylül arası dört günde Erzurum'da kolera'nın şiddetlendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Erzurum'da toplam 86 kişi kolera'ya tutulmuş ve 61'i vefat etmişti.³⁰⁷

Tablo 13: 8 – 18 Ekim 1892 tarihleri arası *Erzurum Vilayetinde* kolera vukuatları.

Tarih	Hasta	Ölü Sayısı
8 ila 16 Ekim 1892	7	3
17 Ekim 1892	2	2
18 Ekim 1892	3	1
TOPLAM	12	6

Kaynak: Sabah, no: 1149, 1 Aralık 1892.

Erzurum Sıhhiye Müfettişliği'nden alınan haberlere göre 8 Ekim ila 18 Ekim arası on günlük zaman zarfında kolera'dan 12 kişi vefat etmişti.³⁰⁸ Bundan sonra da şiddetlenerek artan kolera vukuatı Aralık ortalarına kadar 490 kişinin vefat etmesine sebep olmuştu.³⁰⁹ Bu bilgiler ışığında incelediğimiz vilayetler içerisinde en çok zayıat veren yerlerden birinin Erzurum Vilayeti olduğunu söyleyebiliriz.

³⁰⁷ Sabah, no: 1127, 11 Ekim 1892.

³⁰⁸ Sabah, no: 1149, 1 Aralık 1892.

³⁰⁹ Sabah, no: 1197, 19 Aralık 1892.

2.7. Sivas Vilayetinde Kolera

Trabzon Vilayeti'nin komşularından bir diğeri Sivas Vilayeti'dir. Anadolu'nun ortasında geniş topraklara sahip olan vilayet dâhilinde 1892-1895 kolera salgını ağır bir şekilde seyir etmiş, yaklaşık bin kişi hastalanmış, altı yüze yakın ölüm vukuatı gerçekleşmişti.

Sivas Vilayeti'ne, İstanbul'dan doktorlar gönderilmiş, dezenfeksiyon işlemleri yapılmış ve hastalıkla mücadele edilmeye çalışılmıştı. Özellikle ser-kimyager Bonkowski Paşa'nın da Sivas'a giderek çalışmaları teftiş ettiği, eksikleri tespit ederek düzelttiği bilinmektedir. Ayrıca dört askeri doktor ile iki eczacı şehre gönderilmişti.³¹⁰ Rusya'da hükmünü sürdüren kolera hastalığının Trabzon Vilayeti'ne sirayeti ihtimaline karşı, Sivas Vilayeti'nin bazı livalarında (sancak) tahaffuzhaneler teşkil edilmeye ve doktorlar bulundurulmaya çalışılmış, bu amaçla da Niksar ve Erbaa Kazalarında özellikle Karadeniz'le bağlantılı Ünye istikametinde bazı tedbirler alınmıştı.³¹¹ Trabzon'da kolera zuhur edince Sivas'ta da endişe artmıştı.³¹² Karahisar-ı Şarki ve Amasya Sancakları'nda birer tahaffuzhane kurulmasının gerekli olduğu İstanbul'a bildirilmişti.³¹³ Bu istek derhal değerlendirilmiş, kolera hastalığının Erzincan'da dahi zuhur etmesinden dolayı, yayılmasını engellemek için yeterli sıhhi tedbirlerin uygulanması, kordonlar tesis ve tahaffuzhane teşkili hakkında Bab-ı Ali gerekli emri vermiş ve bildirmişti. Bunun üzerine Karahisar-ı Şarki Sancağı'yla, Tokat Sancağı'na bağlı Niksar ve Hamidiye Kazalarında birer tahaffuzhane tesisi için memur ve gardiyanlar tayin edildiği de bilinmektedir. Ayrıca Zara Kazasında belediye tabibi olmaması sebebiyle merkez vilayet belediye tabibi Mahmut Edendi oraya gönderilmişti.³¹⁴

Sivas'ta, koleraya karşı verilen mücadelede zaman zaman bazı aksaklıklar da göze çarpmakta idi. Sabah'ta yer alan bir haberde

...gariptir ki Erzurum ve Erzincan'da hükmünü icra eden koleraya karşı önlem almak ve temizliğe son derece itina gösterilmesi gerekirken, emirlere aykırı olarak Sivas'ın temizliğine dikkat ve itina edilmemekte, belediye dairesi azalarından az bir kısmı görevlerini yerine getirmektedir... Vilayetimizin yeni valisi Halil Beyefendi Ankara üzerinden gelmekte oldukları birkaç güne kadar Sivas'a buyuracaklarının öğrenildiği, geldiklerinde belediye idaresini uyarıp bu konuda dikkatlerini çekeceği şüphesizdir...

³¹⁰ Ayar, a.g.e., s. 114.

³¹¹ BOA, DH. MKT, 2006/64, 30 Eylül 1892.

³¹² BOA, BEO, 48/3546, 11 Ağustos 1892.

³¹³ BOA, BEO, 37/2765, 25 Haziran 1892.

³¹⁴ Sabah, no: 1201, 23 Aralık 1892.

denilmekte idi. Anlaşılan o ki Sivas'ta vali eksikliğinden kaynaklanan bir aksaklığın varlığından söz edilmekte, atanan yeni valinin göreve başladığında bu aksaklığın düzeltileceği ümit edilmektedir.³¹⁵

2.8. Van Vilayeti'nde Kolera

Meclis-i Umur-u Sıhhiye, *Savuçbulak* civarında kolera zuhur etmesi üzerine, Karadeniz sahilinden Van Vilayeti'nin son sınırına kadar Rusya ve İran'a karşı uygulanan on günlük karantinaya çok dikkat edilmesi, Van Vilayeti sınırından Hankin dâhil olmak üzere İran'dan geleceklerin uygun bir mevkide yerinde müdahale için beş gün ihtiyat karantinasının uygulanmasına karar verilmişti.³¹⁶

Van ile havalisinde resmi istatistiklerden anlaşıldığına göre 19 Aralık 1892 tarihine kadar üç haftada koleradan yetmiş kadar vefat meydana gelmiş ve hastalığın yayılmadığı görülmüş olduğundan, kış mevsiminin bastırmasıyla koleranın tamamen gerileyeceği ümit edilmekteydi.³¹⁷

2.9. Bağdat Vilayetinde Kolera

Bağdat Vilayeti'nde³¹⁸ kuşkusuz koleraya karşı birçok önlemler alınmış, karantina ve kordonlar teşkil edilmiş olmalıdır. Bağdat karantina inspektörlüğü³¹⁹ vasıtasıyla yürütülen çalışmalar yine bu kurum tarafından İstanbul'a bildiriliyordu.

---

³¹⁵ **Sabah**, no: 1201, 23 Aralık 1892.

³¹⁶ **Sabah**, no: 1076, 20 Ağustos 1892.

³¹⁷ **Sabah**, no: 1197, 19 Aralık 1892.

³¹⁸ Bağdat Vilayeti, 1864'te kurulan vilayet, yaklaşık ellibeş sene Osmanlı yönetiminde kaldıktan sonra I.Dünya Savaşı'nda İngilizlerin eline geçmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla resmen Osmanlı Devlet'nin elinden çıkmıştır; http://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%9Fdat_Vilayeti. (19.01.2015).

³¹⁹ **BOA, A. MKT. MHM**, 558/2, 29 Ağustos 1893.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. OSMANLI DEVLETİNİN KOLERAYA KARŞI ALDIĞI TEDBİRLER VE TRABZON VİLAYETİ

Tarih öncesi çağlarda da belli bir sistem içinde olmasa bile bulaşıcı hastalıklar konusunda çalışmalar yapılmıştır. Eski Yunan Çağı bilginlerinin yanı sıra bizim tarihimizden İbn-i Sina ve Razi, özellikle çiçek, kızamık, kolera gibi salgın hastalıklar veya tüberküloz, legra, sifiliz gibi yıpratıcı özelliği ön planda olan enfeksiyon hastalıkları konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır.

1206'da Kayseri Darüşşifası, 1394'de Bursa'da ilk Osmanlı Darüşşifası ve daha sonra kurulan hastaneler, gerek enfeksiyon gerekse diğer hastalıklar konusunda hizmet vermişlerdir. 18. yüzyılda çiçek aşısı Anadolu'da uygulanmaktaydı. Osmanlı yönetimi mikrobiyoloji ve bakteriyoloji alanlarında çağdaş gelişmeleri takip etmiş, bu tekniklerin ülkeye getirilmesi için, Avrupa'ya hekim ve sağlıkçılardan oluşan ekipler göndermiştir.³²⁰ Özellikle yerleşim yerlerindeki nüfusun artmasına paralel olarak hastalıklar salgınlara dönüşmüş ve çok sayıda insanın hayatına sebep olmuştur. Bununla birlikte salgın hastalıkların, hastalığı tanımayan toplumların nüfusunda büyük tahribat yapması, sosyal ve siyasi yapıda değişikliklere sebebiyet vermesi dolayısıyla insanlığın kolektif hafızasında yer etmiştir.³²¹

1892-1895 kolera salgınında Osmanlı Devleti yetkilileri de birçok önlem almaya çalışmışlardır. İstanbul'da Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar'da üç tebhirhane (dezenfeksiyon evi) yaptırılarak faaliyete geçirilmiştir.³²² Ayrıca Karadeniz'den İstanbul'a müslüman ülkelerden gelen gemilerin Büyük Liman'da, diğer ülkelerden gelen gemilerin ise İstinye Körfezi'nde beş gün karantina bekleyecekleri belirtilirken, buralarda iskân edilecek bakkal, kasap, su taşıyan sandal takımlarının ve diğer hizmetlilerin kalacağı, gemilerle gelecek

---

³²⁰ Yeşim Işıl Ülman, "Yaşamın Başlangıcı ile ilgili Tıp Etiği Sorunları", **Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı, İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 40. Yılda 40 Kitap Serisi**, Üniv. Yay. no. 4711, s. 175-186.

³²¹ Nedim İpek, "Trabzon'da Kolera (1892-1895)", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, Haz: M. Kerim Aslan - Hikmet Öksüz, Trabzon : TVİKM Yay., 2002, s. 399.

³²² Yıldırım, "İstanbul'da Kolera Salgını İstatistikleri", s. 51.

yolcuların geceleyecekleri binaların yapımı için de gereken 50 bin kuruşun hazineden verilerek baş muhasebede kaydedilmesi istenmiştir.³²³

3.1.1. Meclis-i Umur-ı Sıhhiye

Hastalığın bulaşmış olabileceği insan veya diğer canlıların, hastalık taşımadıkları kesinleşene kadar belli bir yerde alıkonulması anlamına gelen *karantina*, bazı hastalıkların bulaşıcı oldukları tespit edildikten sonra, bu tip hastalıkların kontrol altına alabilmesi için başvurulan bir yöntemdir. Avrupa ülkelerinde 15. yüzyıldan beri uygulanan karantina usulü, Osmanlı Devleti'nde ancak 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra uygulanmaya başlanmıştır. Önceleri ülke genelinde uygulanmayıp, hastalık zahir edince şehir çevrelerinde mevzi tedbirler olarak tatbik edilmiştir. Karantinanın ülke genelinde uygulanması usulü ile hastalığın çıktığı bölgede kontrol altına alınması ve diğer şehir, bölge ve ülkelere yayılmasının önlenmesi sağlanmış oluyordu.³²⁴

19. yüzyılın başında Hindistan'dan tüm dünyaya yayılan koleraya karşı dünya milletlerinin bir takım tedbirler aldığını görmekteyiz. Hastalıklarla mücadelede çeşitli yollar araştırılmakla birlikte asıl büyük ve modern gelişmeler 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerden Osmanlı Devleti de faydalanmış ve gerekli çalışmaları imkânları ölçüsünde yapmaya çalışmıştır. Örneğin, modern gelişmelerin başladığı yüzyıl diye ifade ettiğimiz 19. yüzyılın başları, aynı zamanda salgın hastalıkların bütün Asya ve Avrupa'yı ve Osmanlı Devleti'ni de sardığı yüzyıldır. Bu dönemde Batı'da yapılan bilimsel çalışmaların ışığında önlemler alınmış, Avrupalı doktorlardan bazıları Osmanlı Devleti'nde görülmeye, meslektaşlarıyla ilişkiler kurmaya başlamışlardır. III. Selim döneminde tıbbın çağdaştırılması ve geliştirilmesi için bazı girişimler yapılmakla birlikte asıl önemli adımlar II. Mahmut döneminde atılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan ordunun gereksinimi için 1827 yılında *Tıphane* ve *Cerrahhane* açılmıştır. Batı örneğine göre açılan bu okullar Avrupa'dan getirilen öğretmenler ve yetiştirilen Türk hocalarla hızla gelişmiş ve atılım içerisinde olduğunu ifade ettiğimiz dünya tıbbına ayak uydurmaya çalışarak uzun yıllar hizmet etmiştir. 1839 yılında ise doktor yetiştirmek amacıyla *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane* kurulmuştur. II. Mahmut, sağlık alanında çok kısa sürede bu adımlarla önemli başarılar elde etmiş, İstanbul'da yeni hastaneler açtırmaya devam ettiği gibi askeri amaçla kurulan sağlık

³²³ Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", s. 333.

³²⁴ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s. 265.

kurumlarından sivillerin de yararlanmasına imkân tanımıştır.³²⁵ Bununla beraber, sürekli görülen salgınlar, karantina nizamlarının hazırlanması ve karantina faaliyetlerinin etkin biçimde sürdürülebilmesi, tıbbiyeden ayrı bir teşkilatın kurulmasını gerekli kılmış ve bu ihtiyaç neticesinde 1838 yılında II. Mahmut'un emri ile "*Karantina Meclisi*" kurulmuştur. Karantina Meclisi daha sonraki dönemlerde "*Meclis-i Tahaffuz*", "*Meclis-i Umur-u Sıhhiye*", "*Sıhhiye Meclisi*", "*Sıhhiye Nezareti*", "*Karantina Nezareti*" gibi değişik isimlerle de adlandırılacaktır.³²⁶

II. Mahmut döneminde karantina usulünün yerleştirilmesi ve ulema sınıfının tepkisinin azaltılması için sarayda bir meşveret meclisi toplanmasına karar verilmiştir. Bu mecliste karantinanın hem şer'i hem de mülki kısmı müzakere edilmiştir. Sonuçta ulema, güvenilir fıkıh kitaplarıyla, bazı hadisler, fetvalar ve risalelere başvurarak, karantinanın şer'i yönüne cevaz vermiştir. Ayrıca, karantinanın halk nazarında meşruluğunu sağlamak üzere bir formalite olarak şeyhülislamdan ilgili bir fetva hazırlaması da istenmiştir.³²⁷ Bu konuda alınan fetva ile *Karantina Meclisi*'nin kurulduğu *Takvim-i Vekayi*'de ilan edilmiştir. Fetvaya rağmen *frenk adeti* veya *yeni icat* olarak nitelendirilen karantinanın, halka benimsetilmesi pek kolay olmamıştır. Bu nedenle *Takvim-i Vekayi*'de, karantinanın meşruiyeti ile ilgili yazılara sık sık yer verilmiştir.³²⁸

II. Mahmut, tahaffuz tedbirlerine dikkat edilerek, Karadeniz yönünden gelecek gemilerin karantinaya alınmalarını ve diğer ayrıntıların da iyice düşünülerek, alınacak kararların kendisine bildirilmesini istemiştir.³²⁹

Toplum sağlığına yönelik ilk kurumun 1838 yılında resmiyet kazanan Meclis-i Tahaffuz olduğu ifade edilmekle birlikte 1840 yılından sonra uluslararası bir nitelik kazanan bu kuruluşun amacı, memleketi dışarıdan gelecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı korumak ve gerekli önlemleri almak olduğundan genel halk sağlığı üzerinde beklenen seviyede olumlu bir etkisi olmamıştır. Bunun üzerine devletin sağlık durumu üzerinde araştırmalar yaparak alınması gereken önlemleri bildirmek, herhangi bir yörede ortaya çıkan bulaşıcı ve salgın hastalıklar hakkındaki tedbirleri hükümete teklif etmek, şehirler ve kasabalarda yapılıp satılan ve dışarıdan getirtilen her türlü yiyecek, içecek ve ilaçların temini

³²⁵ Volkan Aksoy, **II. Meşrutiyet Döneminde Trabzon**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 232-233.

³²⁶ Sarıyıldız, a.g.m., s. 338.

³²⁷ "Bir beldeye ta'un isabet edüp Hakk Süphanîhi ve Teâla Hazretlerinin kahrından lütfuna iltica ile esbab-ı tahaffuza teşebbüs etmede beis var mıdır? El-cevap: Yoktur."

³²⁸ Ayar, **Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892-1895)**, s. 382.

³²⁹ Sarıyıldız, a.g.m., s. 329.

sirasında halk arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları halletmek gibi işlerle uğraşmak üzere 1881 yılında "*Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye*" kurulmuştur.³³⁰

II. Mahmut döneminde, 1835 yılında *Karantina Müdüriyeti* kurulduktan sonra taşrada bu örgütün yayılması ile bir üst organ olarak *Bab-ı Ali'de Meclis-i Umur-u Sıhhiye* toplanmaya başlanmıştır.³³¹ Sağlık hizmetleri alanında Osmanlı belediyeciliği de ilk tedbiri, 1867 yılında il belediyelerinin örgütlenmesine paralel olarak bünyelerinde karantina işlerine bakan bir daire kurmak suretiyle gerçekleştirmiştir. *Karantina Meclisi'nin* kuruluşundan 1872 yılına kadar masrafları hazinece karşılanmış, 1872 yılında bir değişiklikle gelir ve giderlerin sıhhiye meclisince idare olunmasına, sıhhiye gelirlerinden hâsıl olacak gelirlerin, sıhhiye memurlarının maaşları ile karantinahanelerin masraflarına karşılık tutulmasına karar verilmiştir. Bu kararlar 13 Ocak 1872 tarihinden sonra *Sıhhiye Sandığı*, *Sıhhiye Meclisi*'ne devredilmiş, karantina masrafları ve memur maaşları sıhhiye gelirlerinden karşılanma yoluna gidilmiştir.³³²

Ülke genelindeki tahaffuzhanelerden koleranın seyri hakkında *Babı Ali'de* bulunan *Başkitabet Dairesi*'ne bilgiler gönderilir, bu bilgiler haftada birkaç kez veya olağanüstü toplanan *Riyaset-i Meclis-i Umur-ı Sıhhiye* tarafından değerlendirilir ve kamuoyunu bilgilendirmek maksadıyla "*Daire-i Umur-ı Sıhhiyeden*" başlığı altında gazetelerde yayınlanırdı.³³³ Aynı şekilde Tiflis, Kerç, Kars, Batum, Erzurum, Kastamonu, Sivas ve özellikle konumuzun merkezini oluşturan Trabzon Vilayetinden ekseriyetle Trabzon Valisi *Mehmet Kadri Bey* imzalı telgraflarla gelen bilgiler de *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye*'de toplanmaktaydı. Bu meclis, rutin ya da gerekiyorsa acil olarak bir araya gelen delegeleriyle karar verir ve bu kararlar gerekli birimlere ve kişilere ulaştırılırken, gazeteler vasıtasıyla halka da duyurulurdu.³³⁴

7 Eylül 1892 tarihinden itibaren Marsilya dâhil olmak üzere Akdeniz üzerinden, Fransa, İtalya ve Avusturya sahillerinden gelecek yolcu gemilerinin, içerisinde doktor bulunan sağlık merkezlerinde beş gün *ihtiyat karantinasına* alınmasına ve yine aynı sahillerden yolcusuz olarak gelen gemilerin de sıkı bir tıbbi muayeneden geçirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Afrika'nın Akdeniz sahillerinden gelen gemilere de, 2 Eylül 1892

³³⁰ Aksoy, a.g.m., s. 233; Ayrıca bkz. Nuran Yıldırım, "Tanzimattan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 1320.

³³¹ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetimler Geleneği*, İstanbul: Nil Yayınları, 1985, s. 192.

³³² Sarıyıldız, a.g.m., s. 376.

³³³ *Sabah*, no: 1076, 20 Ağustos 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, no: 4261, 19 Ocak 1892

³³⁴ *Sabah*, no: 1100, 13 Eylül 1892.

tarihinden itibaren, doktor bulunan bir hastanede on gün karantina uygulanmaya başlanmıştır.³³⁵

Koleranın, Avrupa Kıtasının kuzeyinde bazı bölgelere sirayet ederek etkisini yoğun bir şekilde devam ettirmiş olduğunu *Sabah Gazetesi'nin* okuyucularına bildirmesinden öğreniyoruz. Bu nedenle zikredilen bölgeden yani, *Finlandiya Körfezi'nde* bulunan *Kurunştat Limanı* dâhil ve Fransa'nın kuzey sahilinde bulunan *Şerburg Limanı* hariç, iki mahal arasında olan *Rusya, Almanya, Danimarka, Flemenk, Belçika, Fransa sahili ile İngiltere'de Glaskov, Liverpool, Şildis ve Londra iskelelerinde* 7 Eylül 1892 tarihinden itibaren gelecekler hakkında *Kalazumen (Urla)* veya *Beyrut Tahaffuzhanelerinden* birinde on gün karantinaya tabi tutulmasına ve Osmanlı Devleti sınırlarının muhafaza edilmesine olağanüstü toplanan *Meclis-i Umur-u Sıhhiye* karar verilmişti.³³⁶ Aynı şekilde *Yemen* ve *Bulgaristan* ile *Basra Körfezi'ndeki İran* sahillerinden, 7 Eylül 1892 tarihinden itibaren gelecekler de on gün karantina bekleyeceklerdir.

Gardefiye Burnu dahil olmak üzere aradan *Ebuhektar'a* kadar Afrika sahilleri hakkında geçerli olan on gün karantinanın *Mesuğ* hariç oraya kadar 1 Eylül 1892 tarihinden itibaren hudut ve hududa dahil, yine *Mamuret-ü'l-Hamidiye de* hariç olmak üzere bu iki mahal arasındaki sahiller, *Yanya* ve *Belucistan'da Karaçi* iskelesi ile, *Basra Körfezi'nde* bulunan tüm *İran* gemilerinden 1 Eylül'den itibaren geleceklerin de on gün karantina beklemeleri *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye* tarafından karar verilmişti.³³⁷

İran ve *Rusya* mevaridatına³³⁸ (gelen-giden) karşı *Erzurum, Van* ve *Bağdat* vilayetlerinde uygulanan karantinaya eskisi gibi devam edilerek, *Hududu Hakaniye'nin* mükemmel bir şekilde muhafazasına dikkat olunması da, olağanüstü toplanan *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'nin* gazeteler vasıtasıyla halka duyurduğu kararlar arasındaydı.

Selanik'ten tren yoluyla *İstanbul'a* gelecek yolculara on gün, *Tuna* sahillerinden gelecekler için de, *Köstence, Varna* ve *Burgaz Tahaffuzhaneleri'nden* birinde üç gün karantina beklemeleri kararlaştırılmıştır. Bu kararlar birlikte ayrıca *Avusturya, İngiltere, Fransa* ve *İtalya'dan* gelen gemilere de beş gün ihtiyat karantinası uygulanmaya başlanmıştır.³³⁹ *Akdenize* sahil ülkelerden gelen gemilere beş gün karantina uygulanmakta

³³⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, no: 4250, 9 Eylül 1892; **Sabah**, no: 1096, 9 Eylül 1892.

³³⁶ **Tercüman-ı Hakikat**, no: 4250, 9 Eylül 1892; **Sabah**, no: 1096, 9 Eylül 1892.

³³⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, no: 4250, 9 Eylül 1892.

³³⁸ Mevarid: Virud edecek, gelecek, varacak şeyler; Devellioğlu, a.g.e., s. 634 .

³³⁹ **Sabah**, no: 1100, 13 Eylül 1892.

iken *Meclis-i Umur-u Sıhhiye* kararıyla Varna- Burgaz Limanları'ndan gelenlerin üç gün karantinaya alınması yeterli görülmemiş olacak ki, Tuna sahiline, Köstence, Varna ve Burgaz Limanları'ndan gelen gemilere de Kavak veya Sinop Tahaffuzhaneleri'nden birinde olmak üzere, karantina süreleri üç günden beş güne çıkarılmıştır.³⁴⁰ Aynı toplantıda İngiltere'den Osmanlı sularına gelen gemilere uygulanan on gün karantina müddeti de beş güne indirilmiştir. 15 Temmuz 1892 günü *Meclis-i Umur-u Sıhhiye* aldığı bir kararla Romanya'dan İstanbul Limanı'na gelecek vapurların da Kavak Tahaffuzhanesi'nde 12 ila 24 saat arasında ihtiyat karantinası beklemelerine karar vermiştir.³⁴¹

Sıhhiye Meclis'i üyelerinden *Ahmet Mithat Efendi* ile *Ahmet Ragıp Beyefendi* ve Sıhhiye Müfettişi Umumiyesi *Kuçuni Efendi* ve Meclis Baş Katibi *Mösyö Anderval* 29 Haziran 1892'de Tersane-i Amire'den gönderilen Muş Vapuru ile Kavak'a giderek karantinahane ile Manastırağzı Tahaffuzhanesi'ni ve karantina için tahsis edilen bölgede birkaç saat dolaşip teftiş ederek sıhhiye memurlarına gerekli emirleri ve lazım gelen talimatları bildirmişlerdir.³⁴²

Kolera hastalığının Azak Denizi üzerinde bulunan bazı mahallerde ortaya çıktığı resmi yazılardan anlaşılmaktadır. Bu bilgiden hareketle 19 Temmuzda *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye* toplanarak geçerli tedbirleri ve yeni önlemleri görüşmüştür. Trabzon Vilayeti hududundan Suhumkale'ye kadar Rusya sahillerinden geleceklere karşı yürürlükte olan on gün karantinanın devamına karar verilmiştir. Suhumkale'den başlamak üzere Azak sahili ve Kerç iskelesi dâhil Osmanlı sularına 19 Temmuz 1892 tarihinden itibaren çıkıp geleceklerin de bu on günlük karantina sürelerini Kavak Tahaffuzhanesi'nde uygulanmasına karar verilmiştir³⁴³

Meclis-i Umur-ı Sıhhiye teşkilatı bakımından ilginç bir yapıya sahiptir. Bu meclisin üyeleri arasında Osmanlı azalarının yanı sıra Avrupa devletlerinin de azaları bulunmaktadır. Bu kişiler kendi menfaatleri doğrultusunda gerektiğinde Meclisin kararlarına müdahale edebilmişlerdir. Bu durum *Meclis-i Umur-ı Sıhhiyenin* aldığı bazı kararlara şüpheyle yaklaşılmasına neden olmuştur. Çünkü çıkarları doğrultusunda mecliste, karar çıkarmak isteyen Avrupa devletleri, azaları vasıtasıyla istedikleri doğrultuda kararlar çıkararak yer yer bu meclisi kendi menfaatleri için kullanabilmişlerdir. Örneğin, Osmanlı Devleti kaçakçılık faaliyetlerini önlemek amacıyla kolera görülmeyen bazı limanlarda da karantina uygulaması

³⁴⁰ **Sabah**, no: 1102, 15 Eylül 1892.

³⁴¹ **Sabah**, no: 1143, 16 Temmuz 1892.

³⁴² **Sabah**, no: 2018, 1 Temmuz 1982.

³⁴³ **Sabah**, no: 1047, 29 Temmuz 1892.

başlatmıştır. Ancak bu durum Osmanlı ülkesinde ticaret yapan Avrupalı devletleri zarara uğrattığı için, *Meclis-i Umur-u Sıhhiye*'deki Avrupalı azalar bu konuda nizamnamede değişiklik yapılmasını istediler. Osmanlı Devleti Sıhhiye Nezareti kolera görülmeyen limanlara da karantina uygulanmasını haklı bir sebebe bağlamaya çalışarak tepkilerin önünü almaya çalışmıştır. Buna gerekçe olarakta bulaşık diye tabir olunan bir mıntıkadan temiz bir bölgeye tren ya da gemi vasıtalarıyla hastalığın kolayca sirayet edebileceğini göstermiştir. Bunun yanı sıra kaçakçılığın engellenmesi ile devlet vergi kaybından da kurtulacaktır. Ancak *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye* ortamında Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri çıkar ve düşüncelerinin çatıştığı da bir gerçektir. Yapılan müzakereler neticesinde *Sıhhiye Nezareti'nin* aldığı karar, oy çokluğuyla *Meclis-i Umur-u Sıhhiyede* yumuşatılma yoluna gidilmiştir. Böylece yolcu gemilerine daha çok, yolcusuz ticari gemilere daha az olmak üzere karantina bekletilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴⁴ Bu tip karantina muameleleri, Batılıların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için güzel bir bahane oluşturmuş, bu yönüyle bazı yazarların belirttiği gibi bir tür kapitülasyon hüviyetine bürünmüş ve meclis kaldırılana kadar da bu şekilde devam etmiştir.³⁴⁵

Yabancı devletlerin karantina bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışması, II. Abdülhamit'in otoriter, oldukça ihtiyatlı, bağımsız devlet anlayışına zıt düşmekteydi. Bu nedenle padişahın bu meclise bakış açısı hiçbir zaman müspet olmamış, sık sık meclise müdahale edip, her fırsatta meclisi ve kararlarını sert bir tavırla eleştirmiştir.³⁴⁶

Kolera sebebiyle *Daire-i Umur-ı Sıhhiye* memurlarının ve kâtiplerinin sabahları erken saatlerde iş başında bulduklarını çalışmalarını gayretle sürdürdüklerini ayrıca haftada birkaç defa toplanan Meclis-i Sıhhiye kararlarını günü gününe padişaha takdim eylemek üzere çoğu zaman geceleri dahi çalışmış olduklarını Sabah Gazetesi şu şekilde aktarır: "*Bu hareket şuan ki İstanbul'un şartlarına uygun olmakla birlikte memurların ve sıhhiye kâtiplerinin bu tür davranışları takdir edilip alkışlanacak bir durumdur.*"³⁴⁷

Meclisi Umur-ı Sıhhiye, 1903 tarihine kadar Dahiliye Nezareti'ne bağlı iken bu tarihten sonra Şehremanetine bağlanmıştır. Ancak bu uygulama da bir takım aksaklıkları beraberinde getirdiğinden tekrar Dâhiliye Nezareti'ne bağlanması istenmiştir.³⁴⁸1914

³⁴⁴ BOA, BEO, 258/19344, 18 Ağustos 1893; Bkz. EK-14

³⁴⁵ Numan, a.g.e., s. 125-127.

³⁴⁶ Ayar, a.g.e., s. 328.

³⁴⁷ Sabah, no: 1058, 31 Temmuz 1892.

³⁴⁸ Numan, a.g.e., s. 125-127. "Ondan hemen sonra İstanbul ve Boğazlar Karantina Müdürlüğü kurulmuş, kısa bir süre sonra da Hudut ve Sevahil-i Sıhhiye Müdüriyeti adını almıştı."

tarihinde Dahiliye ve Sıhhiye Nezareti'ne bağlanan Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, *Hudut Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi* adını almış ve Kurtuluş Savaşı sırasında *Beynelmüttefikin Sıhhiye Kontrol Dairesi* adı altında tekrar kurulmuştur. Nihayet, Lozan Antlaşması ile de tarihe karışmıştır.³⁴⁹

3.1.2. Tahaffuzhane (Karantinahane) Uygulamaları

Tahaffuzhane kelimesinin kökü, Arapça sakınmak, korunmak anlamına gelen "tahaffuz" dur. Tahaffuzhane ise bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı dönemlerde, karantina uygulanacak hastaların belli bir süre geçirmek için ikametlerine tahsis edilen yerlere verilen isimdir.³⁵⁰

Sirayet ve tecrit fikri 7. yüzyılda var olmakla beraber karantina tatbiki 14. yüzyılın son çeyreğinde, veba hastalığına karşı doğudan gelen gemilere Akdeniz limanlarında uygulanmıştır. İlk karantina noktaları 1377'de *Venedik ve Dubrovnik'te*, ilk tahaffuzhane de 1423 yılında Venedik yakınlarında *Santa Maria'da Nezaret Adası'nda* tesis edilmiştir. Tecrithanelerde bekleme süresi genellikle kırk gün olduğundan bu usüle de kırk (quarante)'tan esinlenerek karantina denilmiştir³⁵¹. Büyük salgınlar karantinanın yaygınlaşmasında etkili olmuşsa da karantina usulünün yaygın hale gelmesi ve yerleşmesi 19. yüzyılda gerçekleşmiş, bu yüzyılın ortalarında bulaşıcı hastalıklara karşı milletlerarası işbirliğine gidilmiş ve modern karantinalar teşkil edilmiştir³⁵².

Osmanlı Devleti'nde karantina meclisi "*Meclis-i Tahaffuz*" adı altında 1838'de resmen kurulmuştur. Bu tarihten sonra pek çok limanda öteki devletlerle sınırları oluşturan nehirler üzerindeki kent, kasaba, köy ve önemli geçitlerde karantinalar faaliyette bulunmuştur. Ocak 1841 tarihinde karantina hizmetlerini daha iyi yürütebilmek için dâhili ve harici nizamları *Bab-ı 'Ali'ye*, askeri işleri *Bab-ı Seraskeriye'ye*, ticari işleri *Ticaret Nezareti'ne*, tıbbi işleri de *Seretibba'ya* müracaat edilerek düzenlenmek üzere müstakil Karantina Nezareti teşkil edilmiştir.³⁵³ Bulgaristan ve kaybedilene kadar Romanya'da Osmanlılar 15 karantinahane kurmuşlardır.³⁵⁴ Trabzon, Sinop, Samsun, Sivas ve Kastamonu şehirlerinde 1841'e kadar

³⁴⁹ Ayar, **Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892-1895)**, s. 391.

³⁵⁰ Nuran Yıldırım, "Karantina", **İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, s. 460; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, C. 1, s. 373

³⁵¹ Sarıyıldız, a.g.m., s. 329.

³⁵² Sarıyıldız, a.g.m., s. 330.

³⁵³ Sarıyıldız, a.g.m., s. 358.

³⁵⁴ İsmail Eren, "Bulgaristan ve Romanya'daki Türk Sağlık Kuruluşları.", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara: 1992, s. 73.

karantina teşkilatları kurulmuştur.³⁵⁵ Karantina uygulaması ile sınırlardan yurda girişler kontrol edilirken şüpheli kişi, hayvan ve mallar belli bir süre bekletilip eğer hastalık çıkmaz ise ülkeye girişlerine izin verilmiştir.³⁵⁶

II.Mahmut döneminde, *Hekimbaşı Abdülhak Molla (1786-1845)*'nin önerisiyle karantina kelimesine karşılık "*Usul-ü tahaffuz*", karantina mekanına da "*tahaffuzhane*" terimi kullanılmaya başlanmıştır.³⁵⁷ Daha geniş bir ifadeyle tahaffuzhaneler, bir şehir ve bölgeye salgın hastalığın bulaşmasını veya buradan başka yerlere yayılmasını engellemek üzere şehrin giriş ve çıkışlarının, şehre ulaşan yolların önemli noktalarının belirli bir süre gözetim altına alındığı ve gözlem sırasında yapılan muayenelerle hastalığa yakalanma ihtimali olanların sağlıklı halktan ayrılması için alıkonulup, tedavi edilmeye çalışıldığı yerlerdir.

Tahaffuzhaneler tüm salgın hastalıklar, özellikle de kolera için yapılmış mahaller olup, Osmanlı Sıhhiye Meclisi'nin tesis edildiği günden itibaren, bu ülkenin topraklarında kurulmuş olan önemli sağlık kuruluşlarıdır. Bunlardan bazıları yalnız hastalığın salgın halini aldığı anda kullanılmış geçici tesislerken, bazıları *Kalazumen (Urta) Tahaffuzhanesi* gibi uzun yıllar kullanılan, bir nevi salgın hastalıklar için teşkil edilen, özel hastaneler olarak görev yapmışlardır. Bu bakımdan tahaffuzhanelerin karantina merkezi olmasının yanı sıra, bir de hastane işlevi vardır. Şehirlerde kurulan tahaffuzhanelerin yanı sıra, kaza ve nahiyelere varıncaya kadar önemli kavşaklarda da karantinahaneler kurulmuştur.³⁵⁸

Tahaffuzhaneler bir devlet dairesi gibi düşünüldüğünde maddi açıdan giderleri olduğu gibi, hiç şüphesiz geliri de vardır. Bu gelirlere biri *Dâhiliye Nezareti* tahsisatından kendisine ayrılan ödenekler ile özellikle hastalardan alınan *muayene ücretleri* ve karantina bekleyen zevattan alınan *karantina harçları* idi.³⁵⁹

Karantina uygulamalarında bazı zorluklar çekildiğini de eklemek gerekir. Nitekim Trabzon'dan bir grup ahalinin isimlerini de belirterek *Dâhiliye Nezareti*'ne çektikleri bir telgrafta, mevcut karantinalarda bekleyen kimselerden "*harç-ı tahmiliye (muayene ücreti)*" istendiği, ancak bazı kişilerin bu ücreti veremeyecek durumda olduğundan bahisle bu vasıftaki hastalardan muayene ücreti alınmaması istenmekteydi. Bu telgraf dikkate alınmış olacak ki *Sıhhiye Nazırı* imzalı cevapta *karantina harcının (karantina resmi)* tamamen

³⁵⁵ Ayar, a.g.e., s. 390.

³⁵⁶ Yıldırım, a.g.m., s. 51.

³⁵⁷ B.N. Şahsuvaroğlu ve diğerleri, *Türk Tıp Dergisi*, Bursa, 1984, s. 135.

³⁵⁸ Abdulkadir Gül, "XIX.Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, (2009), s. 248-249.

³⁵⁹ *BOA, DH.MKT*, 61/32, 8 Haziran 1893.

kaldırılmasının *Hazine-i Celile*'ye bir yük oluşturacağına ilaveten, hali hazırda uygulanan *Nizamat-ı Sıhhiye*'ye de aykırı olacağı bildirilmiştir. Hakikatte fakir olupta *rüsum-u sıhhiye*'yi ifaya muktedir olamayan kimselerin resmi mezkürden istisnasının *caiz* olabileceği belirtilmiştir. Yani muayene ücretini veremeyecek kadar fakir olanlar söz konusu ücretten muaf olabilir denilmekteydi.³⁶⁰

20-25 sene önce tanzim olunup 1890'larda halen yürürlükte olan kolera talimatnamesinin artık ihtiyaca cevap vermediği açıktır. Bu talimatnamenin yenilenmesinden (tecdidine) başka bir yolun olmadığı da vurgulanmaktadır. Aslında daha önce de birkaç kez yeni bir *nizamat-ı sıhhiye* hazırlama teşebbüslerinin olduğunu görmekteyiz. Bu teşebbüslerin başarısız olmasının nedeni olarak, *Meclis-i Sıhhiye'nin* kendi verdiği kararlara³⁶¹ değiştirilemez kurallar gibi bakması gösteriliyordu. *Meclis-i Sıhhiye* aldığı kararlar üzerinde Bab-ı Ali'nin değişiklik hakkı yani tadilat tanımadığı gibi, tanzimi lazım gelen yeni kolera nizamnamesinin ortaya konulmasında da gayet itinalı olunması gerektiği dile getirilmiştir. Bu amaç için de münasip bazı devletlerin *Meclis-i Sıhhiye*'deki vekillerini, sefaretleri vasıtasıyla etki altına alınarak bunlardan üçü ya da dördünü, Osmanlı üyelerinin tarafına iştirak ettirilmesi suretiyle ancak yeni *nizamat-ı sıhhiyenin* çıkarılabileceği beyan ediliyordu.³⁶²

Kolera zamanlarında görülen sıkıntılardan biri de karantina muameleleri nedeniyle gemilerin yetersiz kalmasıydı. Gemilerin karantinahanelerde günlerce beklemesi, hem deniz yoluyla yapılan gidiş gelişleri aksatıyor hem de başka vilayetlerde üretilen gıdalara bağımlı olan bölgelerde kıtlık tehlikesini doğuruyordu. Bunun giderilmesi için de bazı önlemler alınmaktaydı. 20 Aralık 1893 tarihinde Sıhhiye Meclisi'nin önerisi üzerine II. Abdülhamit tarafından kabul edilen yeni uygulamayla, bulaşık bir iskeleden yola çıkarak temiz olan mahallere uğramaksızın yine bulaşık yerlere giden gemi ve yolcularının doktorlar tarafından muayene edilip, sağlık durumlarının yolunda gittiği görülürse bunlara, dezenfeksiyon işlemleri yapıldıktan sonra pratika verilmeye başlanmıştır. Karantina uygulamasının Osmanlı ticaretine verdiği zararı engellemeye yönelik bu tarz uygulamalarla koleralı zamanlarda, ticari hayatın devamına, gecikme ve diğer zorlukların bir nebze de olsa bertaraf edilmesine çalışılmıştır.³⁶³

³⁶⁰ BOA, DH. MKT, 173/41, 4 Temmuz 1894.

³⁶¹ Mukarrerat: Kararlaştırılan şeyler, kararlar; Devellioglu, a.g.e, s. 679.

³⁶² BOA, BEO, 258/19344, 18 Ağustos 1893.

³⁶³ Ayar, a.g.e., s. 245.

Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyılın ikinci yarısında salgın hastalıklara ve özellikle kolera pandemilerine karşı aldığı tedbirler arasında önemli bir yere sahip olan tahaffuzhanelerin temel amacı, karantina uygulamalarını gerçekleştirmektir. Bu fonksiyonunun yanı sıra mevcut doktor veya doktorlarıyla muayene hizmetlerinin verildiği sağlık kurumu olarak da değerlendirilmekteydi. Tahaffuzhanelerde ihtiyaca yetecek nisbette asker ve zabıt denen kolluk kuvveti mensupları da güvenliği sağlamakla görevliydi. Ayrıca *tebhirat (tütsüleme, buhar)* ve *tanzifat (temizlik)* işlerini yapmakla görevli *dezenfektör*³⁶⁴ denen işinin ehli kişiler de dezenfeksiyon işlerinde üzerlerine düşen görevleri yapmaya çalışıyorlardı.³⁶⁵

Tahaffuzhane ve karantinahane terimlerinin belgelerde de birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bazılarında, *Polathane, Hamsiköy, Hopa, Ordu, Giresun, Samsun tahaffuzhaneleri*³⁶⁶ terimi kullanılırken, diğer belgelerde *Samsun, Ordu, Giresun, Hamsiköy ve Ünye karantinaları*³⁶⁷ ifadeleri kullanılmaktadır. Tahaffuzhane ile karantina kelimeleri eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Anlaşılan o ki tahaffuzhane tabiri, karantina terimine nispetle daha büyük teşkilatlar için kullanılmış olmalıdır.

3.1.3. Kordon Uygulamaları

Kordon uygulaması, Avrupa'da 19. yüzyılda salgın hastalıkların ve özellikle koleranın salgınlar yapmasına karşı kullanılan önlemler arasındadır. Bu dönemlerde "*sağlık kordonu*" adı altında uygulandığını bilmekteyiz.³⁶⁸ Kordon uygulamasında asıl olan, hastalığın ortaya çıktığı yerden dışarı yayılmasını engellemek ve aynı yerde imha edilmesini sağlamaktır. Yani bu, karantina usulünün dar kapsamda başka bir uygulama şeklidir. Kordonlar 3-4 gün olduğu gibi 10-15 gün de olabilmektedir.³⁶⁹ Bu uygulama, hastalığın ortaya çıktığı evlerde, hastanelerde ve kışlalarda yapılmıştır.

Ayrıca Padişah fermanıyla kordon esnasında uyulacak kurallar da belirlenmiştir. Bu kurallar, istenmediği halde hastaya kesinlikle ilaç verilmemesi, hastaya ve yakınlarına

---

³⁶⁴ O dönemde, elde kâfi miktarda pulverizatör mevcut olmasına rağmen, bu aletleri gereği gibi kullanabilecek uzman eksikliği vardı. Paris'ten getirilecek dezenfektörün öncelikli vazifesi, seçilecek adamlara bu makinelerin kullanılmasını öğretmek olacaktı. Bkz. Ayar, a.g.e., s. 310.

³⁶⁵ Numan, a.g.e., s. 245.

³⁶⁶ BOA, BEO, 61/4510, 1 Eylül 1892; Bkz. EK-6.

³⁶⁷ BOA, BEO, 58/4315, 1310, S. 5. (29 Ağustos 1892); Bkz. EK-7.

³⁶⁸ (... cholera had broken out in England; a cordons sanitaire-enforced by heavily armed troops-had failed to halt the spread of the disease westward from Poland and Russia...), Bkz; Charles E. Rosenberg, **The Cholera Years With a New Afterword The United States in 1832, 1849 and 1866**, Chicago: The University of Chicago Press, 1962, s. 13.

³⁶⁹ Ayar, a.g.e, s. 245.

herhangi bir hoşnutsuzluğa sebep olacak muamelede bulunulmaması, hastanın yüzüne ve gözlerine ilaç sürülmesi gibi uygunsuz davranışların yapılmaması, hastaların evinin dezenfekte edilmesi ve bu illetten ölenlerin kendi dinlerine göre cenaze işlerinin yapılmasıydı.³⁷⁰

Kolera görülen yer kordona alınarak çevre ile iletişimden³⁷¹ men ediliyordu.³⁷² Trabzon ve Sinop tahaffuzhaneleri civarında kordonlar ihtiyaca binaen uygulanmakta, bu kordonların güvenliğini *Asakir-i Nizamiye-i Şahane* askerleri ve zaptiye adındaki kolluk kuvvetleri sağlarken, *bulaşık* diye tabir edilen bölgeye giriş çıkışlar da kontrol edilmekteydi.³⁷³ Trabzon Vilayetindeki kordon uygulamaları da hastalığın alevlenmesi ve sönmesine paralel olarak çokça başvurulmuş bir tedbir şeklindedir. Kordon uygulaması Trabzon Vilayetinde iki çeşit olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri "*berri kordon*" yani karada uygulanan kordon, diğeri de "*bahrî kordon*", yani sahillerde deniz istikametinde uygulanan kordonlardır. Kordonlar askeri güçler tarafından uygulanmış ve gerekli güvenlik sağlanmıştır.

Kordonun tipi, nereye uygulanacağı, ne süreyle uygulanacağı konusunda, *Meclis-i Umur-u Sıhhiye* mutlak karar verme yetkisine sahip olmakla birlikte, vilayet yöneticileri de ihtiyaç gördükleri durumlarda kordon uygulama yetkisini kullanmışlardır. Nitekim kordonun süresi, nerelerde uygulanacağı gibi hususlarda vilayetin kendine has özellikleri göz önüne alınarak karar verilebilmekteydi. Örneğin *Trabzon Valisi Mehmet Kadri Bey*³⁷⁴ İstanbul'a çektiği bir telgrafta Trabzon şehrinin muhafazası için oluşturulacak yeni kordondan bahsetmektedir. Kurulacak bu kordonun özelliklerini belirlemek maksadıyla da *Sıhhiye müfettişi, karantina tabibi, sairen erbab-ı vukuf (konuyla ilgili sorumlu ve bilgili olanlar) ve Trabzon valisi sıfatıyla kendisinden* müteşekkil bir heyetin toplandığını bildirmekteydi. Bu

³⁷⁰ Gül, a.g.m, s. 247.

³⁷¹ Karışma, katışma, karşılaşma görüşme; Devellioğlu, a.g.e., s. 419.

³⁷² Yıldırım, "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", s. 11.

³⁷³ **Sabah**, no: 1100, 13 Eylül 1892.

³⁷⁴ Mehmet Kadri Bey, Sultan II. Mahmut ve Sultan I. Abdülmecit devri vezirlerinden Hacı Ethem Paşa'nın oğludur. Sicill-i Ahval Defteri'ndeki kaydına göre ayan torunu ve paşa çocuğu olan Mehmet Kadri Bey, 23 Ağustos 1843'de İstanbul'da doğmuştu. Mehmet Kadri Bey eğitime Sıbyan Mektebi'nde başlamış; Sarf, Arapça Cümle Tahlili, Mantık, Belagat, Farsça, Tarih ve Coğrafya dersleri almıştı. Türkçe yazmaya, Arapça ve Farsçaya aşina olan Kadri Bey, Osmanlı memleketlerindeki vakıfların durumu hakkında Türkçe bir risale yazmıştır. Kadri Bey, özel surette okumuş, dönemin önemli âlimlerinden Hacı Bekir Efendi, Manastırlı Nâilî Efendi gibi üstatlardan Arapça ve Fransızca öğrenmiştir. Türk Edebiyatı'nı çok iyi bilen Kadri Bey, bir dönem Abdülhâk Hamîd'e Farsça dersleri vermişti. 1892 yılında atandığı Trabzon Valiliğine 1902'de vefatına kadar devam etmiştir. Bkz. Firdevs Arslan, **Trabzon Valisi Kadri Paşa Döneminde (1892-1903) Trabzon**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 7; Hüseyin Albayrak, **Tarih İçinde Trabzon Valileri (1461-2008)**, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 221.

heyet oluşturdıkları kordonun niteliğini görüşüp müzakere etmiştir. Bu mütalaa sonunda şehrin etrafında kordon teşkilinin mümkün olduğu belirtilerek, bazı olumsuz durumlardan bahsedilmiştir. Bu durumlardan birisi Trabzon'a 4-5 saat yaya mesafesinde bulunan köy sakinlerinin her gün şehre gelip gitmekte olduğu, bulaşık oldukları halde hariçte bırakılmalarının sağlanamadığı belirtiliyordu. Ayrıca Polathane karantinası ve kasabasında bir yıla yakın süredir kolera vukuatları olmasından dolayı, bu yörenin Trabzon ile *âdem-i ihtilat (gidiş ve gelişin engellenmesi)* teklifinde bulduklarını açıklıyordu. Polathane-Trabzon kordonu, vaziyet ve istikameti tebdil edilerek Trabzon civarı ile ihtilatı (katışma, karışma) men edilmiş ve bu karar uygulanmaya başlanmıştır. *Yanbolu Deresi'ne* kadar olan kesimler de bu kordon dâhiline alınmıştır. Ayrıca Trabzon'a en yakın yerleşim birimi olan *Polathane* namı diğer *Akçaabat Kazası*'yla, *Maçka Nahiyesi*'nin bir rakımı olan Hamsiköy'üne kadar uzatılmış ve *Tonya Nahiyesi*'yle *Vakfikebir Nahiyeleri*'nin tamamı hariçte kalmak üzere kordonun sınırları güney, güneybatı ve batı istikametlerinde belirlenmiştir.³⁷⁵

Trabzon'a 4-5 saat yaya mesafesinde bulunan köy sakinlerinin her gün şehre gelip gitmekte olduğu, bulaşık oldukları halde hariçte bırakılmalarının sağlanamadığı daha önce belirtilmişti. Bu probleme karşı Trabzon ile sürekli gidiş gelişi olan bu köyler de kordon altına alınmış ve *Hamsiköy* 'deki karantina teşkilatı Trabzon şehrine mahsus kılınarak on gün karantina müddeti uygulanmaya başlanmıştır. Tüm bu kararlar *Trabzon Valisi Mehmet Kadri Bey* başkanlığındaki heyet tarafından müzakere edilerek uygulamaya geçmiştir. Bu kararlar ve uygulamalar İstanbul'a da bir rapor halinde telgrafla bildirilmiştir.³⁷⁶

Kordon uygulamalarında süre oldukça önemli olup genellikle salgının şiddetine göre yetkililerce kararlaştırılmıştır. Ancak bu süreler, uygulanan bölge mevaridatının³⁷⁷ bulaşıklık durumuna göre esneklik taşıyabilmektedir. *Trabzon Vilayeti'ndeki* kordon uygulamalarında aynı zaman diliminde yeni kordonlar oluşturulurken, mevcut kordonların kaldırıldığı ya da tenzil edildiği veya azami dikkat edilmek koşuluyla devamına karar verildiği de olmuştur.

1892 senesinin yaz aylarında koleranın gerileme seyri göstermesi üzerine Trabzon Vilayeti'nin "*ahval-i sıhhiye-i umumiyesinin berkemal*" olduğu resmi açıklamalardan anlaşılmaktadır. Hopa'dan Trabzon'a kadar geçerli on gün karantinanın devam etmesi şartıyla Trabzon dâhil Ordu'ya kadar olan sahil ve mevaridatı hakkındaki karantina 19 Haziran 1308 (2 Temmuz 1892) tarihinden itibaren çıkıp geleceklere uygulanmak şartıyla beş güne

³⁷⁵ BOA, BEO, 72/5368, 17 Eylül 1892.

³⁷⁶ BOA, BEO, 72/5368, 17 Eylül 1892.

³⁷⁷ Mevaridat: Gelecekler, varacaklar. Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s. 634.

indirilmiştir. Ayrıca Polathane de dâhil Trabzon şehri etrafında geçerli olan berri kordonun (kara kordonu) çok iyi uygulanmak şartıyla, kordon haricine çıkanlara beş gün karantina ile yetinilmesine karar verilmiştir. Trabzon şehri ile Polathane'den karayoluyla çıkacakların beş gün karantinaya alınmasına karar verilirken, Polathane'den Ordu'ya kadar olan mahallerde kolera zuhur etmemesinden dolayı bahren uygulanan *muamele-i sıhhiye* bir tedbirden ibaret kalmıştır. Bu nedenle Trabzon şehri etrafındaki kordonlardan başka Trabzon Vilayeti mevaridatına karşı olan kara kordonlarının kaldırılmasına da karar verilmiştir. Fakat Erzurum Vilayetinde hâlihazırda kolera bulunduğundan, bu şehirden gelenlere karşı uygulanan kordonların bir kat daha kuvvetlendirilerek sürdürülmesine, *Erzurum Vilayeti'nden* harice çıkacaklara uygulanan *muayene-i tahaffuziye* (koruyucu önlemler)'ye *kemal-i dikkat* edilerek on gün karantina uygulamasına *Meclis-i Sıhhiye* tarafından karar verilmiş ve ilgili makamlara bildirilmiştir.³⁷⁸

Kordon uygulamalarında karşılaşılan bir diğer husus da, sahile yakın yerlerde kordonlar uygulanırken, daha güney kesimlerde bir ikinci kordon tesis edilmiş olmasıydı. *Samsun, Polathane ve Hopa* makamlarına gönderilen bir yazıyla *mezkûr mahallerin arkaları* diye tabir olunan, yani daha güney kesimlerdeki en mühim geçitlerde ikinci bir kordon tesis edilmesi istenmekteydi.³⁷⁹ Başka bir belge, kurulmak istenen bu ikinci kordon hattını "*askerî kordon*" olarak tanımlanmaktaydı.³⁸⁰

Trabzon'da, sıhhiye müfettişi ile askerî doktorların Polathane karantinasını keşif ve muayene etmeleri neticesinde kordonların daha sağlıklı işlemesi ve güvenliği için askere ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Öncelikle ihtiyaç olan askerlerin Trabzon Vilayetine yakın olan Erzurum ve Sivas Vilayetlerindeki nizamiye taburlarından karşılanması yoluna gidilerek bu doğrultuda yazışmalar yapılmıştır. Hatta asker ihtiyacının karşılanması için Trabzon'da bulunan *redif-i mukaddem* taburunun dört yüz kişilik askeri mevcudu ile cem edilerek mezkûr kordonlara takviye edilmesine dair takdim olunan *tezkire-i hususiyeye* rağmen "*ser-askeriye*" imzalı ve 8 Ağustos 1892 tarihli cevapta, "*mezkûr redif taburunun silahaltına alınmasına lüzum olmadığı, zaten yeteri kadar zaptiye neferi vasıtasıyla mezkûr kordonların tahtı muhafazaya (koruma altına) alındığından bahsedilerek,*" nizamiye taburunda mevcut olan iki bölükte elli-altmış nefer ilave olunursa sayının yeterli olacağı *Trabzon Vilayeti'nden* alınan telgrafname kaynak gösterilerek karara bağlamıştır. Bu doğrultuda Trabzon'daki nizamiye taburunun iki bölümünde görevlendirilen yaklaşık altmış kişiden oluşan askerler mezkûr

³⁷⁸ BOA, DH. MKT, 2007/114, 5 Ekim 1892; BOA, BEO, 81/6061, 3 Ekim 1892.

³⁷⁹ BOA, BEO, 41/3046, 29 Temmuz 1892.

³⁸⁰ BOA, Y. PRK. ASK, 84/12, 29 Temmuz 1892.

kordonlara sevk edilerek, uygulamanın sonucunun seri bir şekilde bildirilmesi istenmiştir.³⁸¹ Askeri personelin kordonlarda görevlendirilmesi ile güvenlik sağlanırken kordon uygulamasının başarısını arttırdığı da kuşkusuzdur. Ancak kordonlarda görevli askerlerin de ara sıra hastalığa tutulduğu hatta vefat ettiği görülmüş ve bu nedenle³⁸² askerlerin hasta yolcular ile görüşmeleri şiddetle yasaklanmıştır. Görevlilerin de bunu titizlikle uygulaması tavsiye edilmiştir.

Trabzon şehrinde salgın sürerken, *Sürmene Limanı'nda* kordon altında tutulan gemilerden hastalık bulaşmış ve Sürmene ile köylerinde yirmi beş koleralı tespit edilmişti.³⁸³

Hastalıkla mücadelede karşılaşılan önemli problemlerden birisi de hastalığın gizli tutulmasıydı. Bu davranışın ilk sebebi, kordon altına alınma korkusu olmalıdır.³⁸⁴ Hastalık görülen hane ve dükkânların kordon altına alınması ahaliye pek ziyade dehşet verdiği için çokları hanelerindeki hastalığı haber vermemekteydi. Hastalıklar ancak hastaların ölümüyle işitiliyor, bu da alınan tedbirlerin başarısızlığına neden oluyordu.³⁸⁵

3.1.4. Dezenfeksiyon İşlemleri

Hastalığa karşı uygulanan temizlik (tanzifat) işlemlerinden biri de dezenfeksiyon işlemleriydi. Hastalığı önlemek maksadı ile başta dere yataklarıyla lağımlar, şehirde sağlıksız koşullar içeren mahaller ve kolera görülen yerlerin dezenfeksiyonu yapılıyordu. Bu şekilde hastalığın izole edilmesine çalışılıyordu.³⁸⁶ Osmanlı Devleti yöneticileri kolera salgını baş gösteren yerlerin fenni temizliğini yapmak amacıyla, kimyasal dezenfektan madde püskürten pulverizatörlerden Avrupa'ya 20 adet sipariş etmiş ve bunlar 29 Temmuz 1894'te Galata gümrüğüne ulaşmıştır. Elde kâfi miktarda pulverizatör olmasına rağmen bunları gereği gibi kullanabilecek personel eksikliği vardır. Paris'ten getirilecek dezenfektörün öncelikli vazifesi, seçilecek kişilere bu makinelerin kullanılmasını öğretmek olacaktır. Bazı kaynaklarda, dezenfeksiyon işleminin çoğunlukla kireçle badana etmek ve bazı kimyevi maddelerle temizlik yapmaktan ibaret olduğu belirtilmekle beraber³⁸⁷dezenfeksiyon işlemi belli bir teknik ve kimya bilgisine sahip olmayı da gerektiriyordu. Çünkü bu bilgiler olmadan pulverizatörü veya tebhir (buhar makinesi) kullanmak kolay değildi.

³⁸¹ BOA, Y. PRK. ASK, 84/28, 29 Temmuz 1892.

³⁸² BOA, BEO, 61/4520, 1 Eylül 1892.

³⁸³ Ayar, a.g.e., s. 112.

³⁸⁴ Ayar, a.g.e., s. 315-316.

³⁸⁵ BOA, Y. A. HUS, 266/120, 11 Kasım 1892.

³⁸⁶ Ayar, a.g.e., s. 308.

³⁸⁷ Ayar, a.g.e., s. 308-310.

Bu hususta yazılan bir eserde konuyla alakalı olarak, “*kullanılacak alet ve yapılacak tesisat erbab ve mütehasısları tarafından muayene ve tetkik olunmalıdır. Bu gibi alet ve tesisatta dikkat olunacak ahval ve şartlar buharın duhul ve hurucu tarz-ı istiğmal ve kafi bir izole-i tafin yapmak için buharın luzumu kadar müddet icra-i tesir etmesidir. Aletin istiğmali mümkün ise bu hususta mütehasıs ve ustalık payda etmiş dezenfektörlere havale edilmelidir*”³⁸⁸ deniliyordu. Aynı eserde “*Dezenfeksiyonda kullanılacak ilaçlar (edviye)*” başlığı altında konuya açıklıkda getirmekteydi. Bu ilaçlar ve uygulamalar şu şekilde verilmiştir:

Öncelikle sabun yapımında kullanılan krezol³⁸⁹ denen ve antibakteriyel etkisi bilinen bu madde anlatılmaktadır. Bahsi geçen krezol maddesinin bir fenol türevi olduğu ve o dönemde dezenfeksiyon için yaygın bir şekilde temizlik ürünü olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu sabun türünün çeşitli tiplerinin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir kısım ya da bir miktar potas sabunu *benmari* isimli kapta eritilir. Üzerine bir kısım ham krezol konularak eriyinceye kadar beklenir. Berrak, sarı, esmer renkte bir sıvı elde edilir deniliyordu. Başka bir teknikte ise sabun yapımı şöyle aktarılmıştır. Üç kısım ya da bir miktar potas sabunu yüz kısım kaynar su içerisinde eritilir. (1/2 kilo sabun yaklaşık %20 su içerisinde) Elde edilen bu karışımın sıcak kullanılması gerektiği de aktarılarak sabun yapabilme imkânı olanlar için iki ayrı teknik de böylece aktarılmıştır. Krezol kullanımında başka bir yöntem de sulu krezol karışımıdır. Bu karışım o dönemlerde zemin ve yüzeylerin temizliğinde kullanılmaktadır.³⁹⁰

Başka bir kimyasal dezenfeksiyon ürünü de *hamz-ı fenik (fenol)*'di. *Hamz-ı fenik ile asit fenik*, otuz vezin su ile karıştırılarak başka bir sıvı dezenfeksiyon karışımının da elde edilerek kullanılabilceği belirtiliyordu.³⁹¹

Fenol bileşenlerinden sonra dezenfeksiyon maddelerinden kireç kullanımına geçilmiştir. Kirecin birçok kullanım şekli aktarılmaktadır. Öncelikle *klor kils* denen klor sütü yada kireç kaymağı olarak da aktarılan yöntem tanımlanmıştır. Bu yönteme göre kireç kaymağı (klor kils) taze olarak izhar (hazırlanmak) edilir ve iyice kapalı kaplarda saklanırsa kâfi bir kuvve-i mazazadı (artırma) ile te'kide (kuvvetleştirme) de haiz olur. Bu karışımın etkili olabilmesi için şiddetli bir klor rayehası (kokusu) vermelidir. Elde edilen bu karışım

³⁸⁸ Numan, a.g.e., s. 235.

³⁸⁹ **Krezol:** Sabunlara antibakteriyel etki kazandırmak için dezenfektan maddeler, genellikle krezol gibi fenol türevleri katılır; <http://saglikbe.cbu.edu.tr/docs/sagliktabirikim/4/12.pdf>, (10.01.2015).

³⁹⁰ Numan, a.g.e., s. 235.

³⁹¹ Numan, a.g.e., s. 205.

daha sonraki aşamada 1/50 nispetinde su ile karıştırılmalıdır. Kireç kullanımında ikinci bir yöntem ise *lebeni kils* ya da kireç sütüdür. Bu kullanımda bir lt (litre) ince, saf ve yanmış kirece dört litre su karıştırılarak elde edilir. Ayrıca 3 ya da 5 litre suya kireç ilave edilir ve kireç suyu emdikten sonra bir miktar daha su ilave edilerek bir karışım hazırlanır ve kullanıma hazır hale getirilir. Ayrıca bir miktar *lebeni kils* (kireç sütü) on misli (bire on oranında) su ile taze kireç sütü ilave edilerek elde edilen karışımda dezenfeksiyon işlemlerinde kullanılır denilerek iki ana dezenfeksiyon maddesi sabun ve kireç kullanımı çeşitli tekniklerle aktarılmıştır.

Bir diğer dezenfeksiyon yöntemi de *formaldehit*³⁹² maddesinin kullanımudur. Formaldehit gayet keskin kokulu ve teneffüs yoluyla burna ve gözler üzerine gayet tahriş edici bir gazdır. Ticarete takriben %35 nispetinde suda mahlülü (erimiş hali) satılır. Kaynatmakla veya su buharıyla *pulverize* ve *tebhir* edilir. Formaldehit iyice kapalı ve ziyadan (ışık) mahfuz kaplarda, serin mahallerde muhafaza edilmelidir.

Gaz halinde formaldehit kapalı veyahut her taraftan *iyice kapanabilen mahaller için kullanılır* ve burada bulunan eşyanın gerek sathında (yüzeyinde) ve gerek pek cuz-i derinliğinde bulunan mikropları *itlaf* etmeye yarar.

Mikropları itlaf edebilmesi için, dezenfekte edilecek mahal her taraftan iyice kapanmalıdır. Pencere, kapı, menfez ve saire iyice yapıştırılmalıdır.

Formaldehit miktarı takriben metreküp yer için 5 gram alınmalıdır. (1 m³ = 5 gr)

Aynı zamanda oda, su buharı ile eşyada hallolmalıdır. (100 metre kare için 3 litre su buharı püskürtülmelidir.)

Formaldehit ile su buharı uygulanmış mekân en aşağı 7 saat kapalı kalmalıdır.

Formaldehit su buharıyla birlikte anahtar deliğinden veyahut kapıya açılan küçük bir delikten içeri sevk edilebilir. Eve gelindiği zaman kapı ve pencere kapalı bulunursa ve odaya girecek başka bir mahal yok ise pencere ve sairenin aralıklarını yapıştırmaksızın, tıkamaksızın *formaldehit ile dezenfeksiyon* uygulanmalıdır. Bu halde pencerelerin ve kapıların yapıştırıldığı zaman sarf edilecek formaldehitin takriben dört misli formaldehit sevk edilmelidir.

---

³⁹² Formaldehit, organik bir bileşendir. Ucuz olması ve dezenfektan (mikrop öldürücü) bir kimyasal olmasından dolayı tercih edilir, zehirlidir. Ayrıca tıbbi laboratuvarlarda koruyucu sıvı ve sterilize edici madde olarak kullanılmaktadır.

Formaldehitle dezenfeksiyon ancak yeni usullerle, *mümasereli dezenfektörler* vasıtasıyla icra edilmelidir. Dezenfeksiyonun bitiminden sonra içeride bulunan formaldehiti def etmek için içeriye *amonyak gazı* sevk etmek tavsiye edilir.

Dezenfeksiyon amacıyla kullanılan en yaygın yöntemler 12 maddede toplanabilir. Bunlar:

1- Kaynatmak: Tuzlu veya potaslı suda kaynatmakla da *izale-i ta'fin* yapılabilir. (izale-i ta'fin: mikroplardan arındırma)

Hastaları temizlemek için kullanılan bezler ve saire kullanılır-kullanılmaz hemen sulu krezol mahluluna atılmalı ve mahlül ile tamamen setr (örtülmüş) olmalıdır. Üç saat geçtikten sonra yıkanabilir.

Pis sular "*klor kils*" veya "*leben-i kils*" ile dezenfekte edilir; sudaki klor kokusu ortaya çıkıncaya kadar "*klor kils*" ilave edilir. Leben-i kils kullanılıncaya kadar kırmızı turnusol kağıdını tamamen ve daimi mavi yapıncaya kadar konulur. Bu sular ancak iki saat sonra dökülmelidir.

Banyo suları da kirli su olmak üzere telakki edilir. Abdesthaneleri tebhir etmek için oturacak yer (Alafranga Abdesthanelerde) iyice krezollü su veya leben-i kils ile yıkanmalıdır.

2- Kirli eşya ile temasa gelen eller ve sair aksam-ı berdeniyye derhal sulu krezol ile iyice yıkanmalıdır.

3- Çamaşırlar, yatak çamaşırları ve sair yıkanabilen eşya kaynatılmalıdır. Veyahut sulu krezol mahlulünde veya hamz-ı fenik mahlülü derununda bırakılmalıdır.

4- Yıkanmayan elbise, şilte, halı ve sair *tebhirhaneye* gönderilir.

5- Dezenfekte edilecek bütün bu eşya, dezenfeksiyon mahalline gönderilmeden evvel *hamzı fenik* mahlülüne batırılmış yaş bezle sarılmalı ve mümkün ise kapalı kaplarda saklanmalıdır.

Bu gibi eşyaya dezenfeksiyondan evvel elini sürenler numara ikide tarif edildiği gibi ellerini temizlemelidirler.

6- Bulaşık veya şüpheli olan mahalleri bilhassa derununda hasta yatmış olan yerleri dezenfekte etmek için evvela karyoları, eşya ve saireyi, sonra duvarları, zemini hatta tavanı sulu krezol mahlülü ile ıslatılmış bezle iyice silmeli, mahlülün bütün çatlaklara, aralıklara nüfuz etmesine gayret etmelidir.

Hastanın veya ölünün karyolası ve en aşağı 2 metre muhitinde bulunan eşya, duvar ve zemine bilhassa dikkat edilmelidir.

7- Formaldehit dezenfeksiyonu bilhassa müteveccih dezenfeksiyon yapmak için kullanılır. Formaldehit ile dezenfeksiyon ancak duvarlara odanın zeminine ve eşyanın düz satırlarına uygulanarak elde edilebilir. O mahallerin aksam-ı sairesi bilhassa çatlak yarıklar balâ da beyan edilen tarzda dezenfekte edilmelidir.

8- Eşyanın deri, tahta ve madeni aksamı iyice mükerreren krezol mahlülü veya hamz-ı fenik mahlülü ile ıslatılmış bezlerle silinmelidir.

Hasta tarafından kullanılan yiyecek ve içecek kapları ya kaynatılmalı yahut sıcak potaslı sabun mahlülü derununda yarım saat bırakılmalı ve sonra yıkamalıdır. El yüz yıkayacak leğen oturaklar

ve saire muhteviyatı iyice dezenfekte edildikten sonra sulu krezol mahlulüyle iyice çalkalanmalıdır.

9- Kıymeti az olan eşya (ot yastıklar, bez ve paçavralar) yakılmalıdır.

10- Hastaların ifrazatıyla melus toprak, kaldırım, ahır... ve saire mahaller sulu krezol mahlulü veya *leben-i kils* (kireç sütü) ile dezenfekte edilmelidir.

11- Bir insan dezenfekte etmek istenirse bütün bedeni sabunla yıkanır ve tam bir banyo yaptırılır. Elbise ile eşyası üçüncü ve dördüncü maddede anlatıldığı gibi banyo suyu da numara birde tarif edildiği gibi dezenfekte edilir.

12- Hasta vefat ederse naaşı, sulu *krezol* veya *hamz-ı fenik* mahlulüne batırılmış bezle kefene sarılır ve cidarı kalın bir tabuta konur. Tabutun zeminine çok miktarda talaş veya diğer emici mevat konur.³⁹³

3.1.5. Belge Uygulamaları

3.1.5.1. Mürûr Tezkiresi ve Nüfus Tezkiresi Uygulaması

Koleraya karşı alınan tedbirlerden bir diğeri de *mürûr tezkiresi* uygulamasıdır. Bu uygulama hiç kuşkusuz sadece kolera hastalığına karşı uygulanan bir tedbir değildi. Gidiş gelişlerin kontrol altına alınması gereken durumlar da uygulanıyordu. Kolera salgınlarında da başvurulan bir tedbir olarak karşımıza çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nde kolera salgını nedeniyle olağanüstü bir durum yaşanmaktaydı. Mürûr tezkiresi uygulamasıyla geçerli bir sebebi olduğunu ispat eden veya belgeleyen Osmanlı vatandaşları, ilgili makamdan aldıkları bu izin belgesi vasıtasıyla kordonlardan ya da karantinalardan geri çevrilmiyor ve yollarına devam edebiliyorlardı. Karantina ve kordon gibi tedbirlerin bir parçası olan bu uygulamada amaç, karantina bekleyen kişilerin bu durumlarını, geldikleri yerlerdeki hastalık durumunu gösteren, ne kadar karantina beklediğini, gittikleri yerlerdeki sıhhiye yetkililerine göstererek ona göre bir muameleye tabi tutulmalarını sağlamaktı. Bu uygulama hem şüpheli olan kişiyi tespit etmeye hem de sıhhiye yetkililerinin daha bilinçli çalışmalarına olanak sağlıyordu. Sarıyıldız konuyla alakalı makalesinde “*Karadeniz ve Akdeniz’deki ada ve sahillerden İstanbul’a gelip giden gemi yolcularına verilen mürûr tezkiyelerine çıktıkları mahallerde hastalık olup olmadığı veya hastalık süre ne kadar zaman olduğu ve seyahat esnasında uğradıkları iskele liman ve civarlarının sıhhi durumunun yetkililer tarafından kaydedilmesi usulü, daha önceden lazım gelenlere hususi emirlerle bildirilmiş ve bu yöntem tatbik edilmeye başlanmıştı.*³⁹⁴” diyerek konuya açıklık getirmiştir.

³⁹³ Numan, a.g.e., s. 236-240.

³⁹⁴ Sarıyıldız, a.g.m., s. 345.

Trabzon Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir belgede mürûr tezkiresi uygulamasından bahsedilmekteydi. Bu belgede, Trabzon Vilayeti dâhilinde bulunan liman ve iskelelere akın akın gelen amele gurubunun salıverilmesi konusunda İstanbul'dan görüş istendiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki;

Zirai rençber ve amele gurubunun, Dersaadete salıverilmesi mukarrer (tekrar) olduğu halde şu sıralar iskelelerin “mürûr tezkireleriyle” birçok rezzak ve rençber gelmekte olup bunların men-i mürûrları (geliş gidişlerinin engellenmesi) iskelelerin bulunduğu kasabaların tahmil-i fevkinde (kaldırabileceğinin üstünde) izdiham hasılından dolayı oralarca (bahsedilen iskeleler) hastalık zuhuruna bais ve şu mevsimde memleketlerine avdetlerinde (dönmelerinde) müşkülât olacağından bahisle iş’ ar-ı muameleye havi Trabzon Vilayetin'den alınan telgrafname nassıyla anlaşılakta olup konuyla alakalı Dahiliye Nezareti'nden gelen tezkire okundu. Bu babda mukaddema ittihaz olunan karar hükmü, rençber ve sairgün amelelelik de bulunmak üzere Dersaadet'e geleceklerin behemehâl (herhalde, mutlaka) “mürûr” ve “nüfus tezkireleri” bulunması, bu misillû tezkireleri hâsıl olmayanların salıverilmemesi ve Dersaadet'e geleceklerin ihlal-i sıhhat edebilecek surette galebelik ve izdiham ile şurada-burada ikamet ettirilmemesi³⁹⁵

doğrultusunda karar alınarak Trabzon'a bildirilmişti. Burada dikkat çekici bir unsur da *mürûr tezkiresinin* yanı sıra *nüfus tezkiresinden* de bahsedilmiş olmasıdır. Bu *nüfus tezkiresi* kişisel bilgilerin yazılı olduğu bir belge olmalıdır. Mürûr ve nüfus tezkiresi olmayanların *Dersaadet'e* gönderilmemesi görevlilerden istenmekteydi.

3.1.5.2. Pratika Uygulaması

Kolera ile mücadelede uygulanan bir diğer belge uygulaması da pratika³⁹⁶ belgesinin tanzim edilip ilgililere verilmesiydi. Mürûr tezkiresi uygulamasına benzer bir uygulama olmasına rağmen pratikanın³⁹⁷ ondan farkı, gemi ve vapur gibi deniz araçlarının yük ve daha ziyade yolcu gemilerine uygulamasıydı. Bu uygulamayla hastalığın deniz yoluyla başka liman ve şehirlere ulaşmasının engellenmesi amaçlanmıştı. Karantina beklemesi gereken gemi, vapur ve yelkenli deniz vasıtalarının öncelikle yolcu ve mürettebatlarının geldikleri yerlerdeki hastalık durumunu, ne kadar karantina beklediklerini gösterir belge olan mürur tezkireleri gemilerin tayfa ve yolcularına verildiğinden daha önce bahsedilmişti. İşte mürur tezkiresi gibi geminin kaptanına da pratika isimli belge tanzim edilip veriliyordu. Böylece, gemi ya da vapur başka bir limana gittiğinde bu belge gösterilip ona göre bir uygulamaya tabi

³⁹⁵ BOA, A.MKT. MHM, 555/30, 20 Şubat 1895.

³⁹⁶ Pratika: Clean bill of health, pratique. Bkz. **Türkçe/Osmanlıca- İngilizce Redhouse Sözlüğü**, Temmuz 2000, On sekizinci Baskı, İstanbul: SEV Matbaacılık, s. 939.

³⁹⁷ Sarıyıldız, a.g.m., s. 345.

tutulmaktaydı. Bu belge, karantinasını hakkıyla bekleyen gemi ve vapurlara verilmekteydi. Pratikasını alan deniz vasıtaları yollarına devam edebiliyorlardı. Ayrıca bazı uygulamalarda pratika verme yasağına da rastlıyoruz. Böylelikle pratikası olmayan gemilere sınırlama getirilmiş oluyordu. Bu durumun yer yer rahatsızlık verdiği ve bu yasaklamanın kaldırılması cihetinde gerek *Trabzon Vilayeti*'ne ve gerekse *Trabzon Vilayeti* aracılığıyla İstanbul'a bu konuda isteklerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, *Trabzon Vilayeti'nden* yazıldığı anlaşılan ve *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemine* ulaşan, 9 Safer 1311 tarihli bir belgede

Muamelat-ı ticariyenin sekteye uğradığından bahisle bu uygulamanın kaldırılması ya da pratika verme yasağının hafifletilmesi böylelikle pratikası olmayan vapurların özellikle küçük iskelelere yanaşmasının önündeki engelin kaldırılması yönünde istekler Trabzon Vilayeti aracılığıyla İstanbul'a bildirilmekteydi. Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de görüşüldüğü anlaşılan bu istek, hastalığın Karadeniz'i Anadolu sahillerinde sönmeye yüz tutmasına rağmen, Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerde hastalığın var olduğundan bahisle Trabzon Vilayeti'ne sığırma olasılığına karşı pratika uygulanmasına devam edilmesi ³⁹⁸ kararı çıkmıştı.

Bir diğer pratika uygulamasında ise yine *Trabzon Vilayeti'nden* belirtilen lüzum üzerine Karadeniz'den Anadolu yönüne geçmek isteyen vapurlara pratika verilmesi yasaklanmıştı. Yani böylelikle vapurların Anadolu limanlarına ve sahillerine gelmesi yasaklanıyordu. Bu uygulama sağlam bir tedbir gibi durmasına rağmen özellikle ticari faaliyetleri sekteye uğratmasından dolayı rahatsızlıklara sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.³⁹⁹ *Trabzon Vilayeti* vasıtasıyla duyulan rahatsızlık ve özellikle pratika verme yasağının kaldırılması ve de geceleri pratika verilmeye başlanması doğrultusunda İstanbul'dan görüş sorularak çözüm istenmişti. *Meclis-i Sıhhiye*ce görüşülen bu istekler "...memuriyet-i vakıanın ref'i münasip olacağı..." şeklinde bildirilip pratika verme yasağı kaldırılmış ve bu yeni durum hakkında *Trabzon Vilayeti* ve gerekli makamlar bilgilendirilmişti.⁴⁰⁰

Uygulamaların bir diğeri de geceleri pratika verilmemesinin getirdiği huzursuzluktu. Özellikle *İdare-i Mahsusa* ⁴⁰¹ vapurlarının Karadeniz'e geliş ve gidişlerinde Tirebolu ve Ünye İskelelerine uğramamalarından ve bu iki iskeleyle başka vapurların da uğramamasından dolayı ticari eşyanın ve mevaridatının sekteye uğradığı belirtilerek gereğinin yapılması için Trabzon Vilayeti aracılığıyla İstanbul'a bildirilmiş ve bu mağduriyetin giderilmesi istenmişti. Yapılan

³⁹⁸ BOA, DH. MKT, 86/61-1, 22 Ağustos 1893.

³⁹⁹ BOA, DH. MKT, 86/61-2, 22 Ağustos 1893.

⁴⁰⁰ BOA, DH. MKT, 86/63, 22 Ağustos 1893.

⁴⁰¹ İdare-i mahsusa: Bu işletme 1862'de Fevaid-i Osmaniye idaresi, 1871'de İdare-i Aziziye, 1878'de İdare-i Mahsusa, 1910'da Osmanlı Seyr-ü Sefarin idaresine dönüştü; <http://www.sehirhatlari.com.tr/tr/kurumsal.html> (29.01.2015).

tetkikat sonucunda bu hoşnutsuzluğun nedenlerinden birisinin geceleri mezkûr iskelelerde pratika verilmemesinden kaynaklandığı anlaşılmıştı. Pratika verilmeyen iskelelere vapur kaptanları yanaşmıyor, bu durum da o iskelelerdeki yolcu ve ticari emtiası olanları olumsuz etkiliyordu. Özellikle *İdare-i Mahsusa Vapurları*'nın pratika uygulamasından istisna tutulmasının da görüşülen hususlar arasında olduğu anlaşılmaktaydı. Ancak bu istisnanın diğer vapur kumpanyalarının şikâyetine sebep olacağı düşünülerek bu düşünce uygulamaya konulamamıştı. Zaten bu tip bir kararın da uluslararası bir kurul özelliği gösteren *Meclis-i Umur-i Sıhhiyeden* geçmesi olasılık dâhilinde görülmüyordu.

Yapılan yazışmalar sonucunda Tirebolu ve Ünye İskelelerine *İdare-i Mahsusa* vapurlarının uğramamasının nedeni, vapur kaptanları ve vapur süvarilerinin kendi inisiyatifleri olmadığıydı.⁴⁰² Bu problemin sebeplerinin vapurların Trabzon'dan akşam saat onda hareket ettikleri ve gece üçte Tirebolu'ya varmakta oldukları idi. Gerek bu iskelede ve gerek *Trabzon Vilayeti* dâhilinde bulunan sair iskelelerde öncelikle gece pratika verilmemesi önemli bir sebepti. Bir diğer sebep de o dönemde Tirebolu'da limanın bulunmamasıydı. Bu nedenle vapurun sabaha kadar barınamaması, barınsa bile gece orada bekleyeceği için o gün Ünye İskelesi'ne gidip orada da sabaha kadar durması gerekiyordu. Ayrıca, Ünye İskelesi'nin de gece pratika vermemesinden dolayı, iki gün iki gece Ünye ve Samsun İskeleleri'nde vakti zayi etmek mecburiyetine düşüyor olmaları gösteriliyordu. Bu da yolcuların ve tüccarların hem *İdare-i Mahsusa Vapurlarına* güvenini sarsıyor, hem de Trabzon'dan hareket edecek diğer kumpanya vapurlarının ileri geçerek diğer iskelelerde olan yükleri ve yolcuları almalarına sebep oluyordu. Bu durumun *İdare-i Mahsusa*'yı ticari anlamda zarara uğratmasından bahsediliyordu.⁴⁰³

Bu sorun, tarafları memnun edebilecek tarzda çözümlenmeye çalışılmıştı. Hem Tirebolu ve Ünye İskeleleri, diğer uğranılmayan ve mağdur olduğunu iddia eden iskele sakinlerinin, hem diğer kumpanya şirketlerinin yetkililerinin, hem de *İdare-i Mahsusa'nın* ticari kaygılarının göz ardı edilmemesi gerekiyordu. Ancak belki de en önemlisi, bir çözüme ulaşılırken sıhhi durumun da göz ardı edilmemesinin gerekliliği idi. Bu beklentiler ışığında ilk olarak karantina memurları bulunan iskelelerde gündüz olduğu gibi geceleri de pratika uygulamasının yapılabileceği *Sıhhiye Nezareti'den* bildirilmişti. Ayrıca *İdare-i Mahsusa* vapur kaptanlarına bu konuda bir uyarı yapılacağı da alınan kararlar arasındaydı. Gerekirse gece pratikasının *İdare-i Mahsusa* vapurlarından istisna tutulabileceği *Bahriye Nezareti'nden*

---

⁴⁰² BOA, DH. MKT, 86/64, 22 Ağustos 1893.

⁴⁰³ BOA, DH. MKT, 86/65, 22 Ağustos 1893.

alınan tezkireden anlaşılmaktaydı.⁴⁰⁴ Geceleri de pratika verilmesinde *Sıhhiye Nezareti*'nce de mahsur olmadığını belirten yazıyı, 3 Haziran 309 (16 Haziran 1893) tarihli tezkiresiyle *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye* de onaylamıştı.⁴⁰⁵

Bu uygulamalardaki işleyişin yanı sıra, karantina sürelerini tamamlayan ve belgelerini alan gemiler başka bir tahaffuzhane yetkililerince ahval-i sıhhiyelerinden şüphe edilecek olursa, yetkililer önceki belgelerini (pratika ve mürûr tezkiresi) iptal etme, gemi, tayfa ve yolcularını tekrar karantina altına alabilme yetkisine sahipti.⁴⁰⁶ Nitekim Kavak Tahaffuzhanesi'nde karantina uygulanmış bölgelerden gelen 1 Nemçe, 1 İngiliz ve 1 Osmanlı vapuru ile 28 Osmanlı ve 2 Yunan yelkenlisi yapılan muayeneler sonucunda şüpheli bir durum görülmesi üzerine önceki karantina idarelerinden aldıkları belgeleri iptal edilip, bunlar tekrar karantinaya alınmışlardı.⁴⁰⁷

3.1.6. Ticari Faaliyetlerin Düzenlenmesi

Ortaya çıkan kolera, veba gibi salgınların (kuraklık, iklim şartları, fazla ihraç ve ithal sebebiyle piyasanın doyması ve stokların tüketilememesi, harp hali gibi sebeplerle) ticarete büyük ölçüde zarar verdiğini, bu hastalıkların sadece *Trabzon* ve yakın çevresinde değil *Erzurum* hatta *İran*'da ortaya çıkmasının da aynı tesiri gösterdiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁸ Alınan karantina tedbirleri sonucu karşılıklı geçişlerin engellenmesi ve karantina mahallerinde belli bir müddet beklenmek zorunda kalınması, doğal olarak bölgedeki ekonomik ve ticari hayatı sekteye uğratmaktaydı. Özellikle geçimlerini sağlamak üzere Rusya sahillerine gidip gelmek zorunda olan balıkçılar ve nakliyeciler oldukça zor duruma düştüler.⁴⁰⁹ Kolera münasebetiyle *Loyd Kumpanyası* vapurlarının on beş günde bir kere uğradığı *Trabzon*'a uğramaması huzursuzluğa neden olmuştu. Bu duruma dikkat çekilerek *Trabzon-Erzurum* ve *Trabzon-Samsun* arasındaki nakil ile gelen kayık ve sair erzakların tehir edildiğinden bu halin devamının ileride müşkülata sebep olacağından bahsedilerek bir hafta zarfında *İstanbul*'dan o tarafa hareket edecek kumpanya vapurlarının *Trabzon*'a uğratılması *Trabzon Vilayeti*'nce istenmişti.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ BOA, DH. MKT, 86/6-6, 22 Ağustos 1893.

⁴⁰⁵ BOA, DH. MKT, 86/6-7, 22 Ağustos 1893.

⁴⁰⁶ Tercüman-ı Hakikat, no: 4215, 30 Temmuz 1892.

⁴⁰⁷ Sabah, no: 1057, 30 Temmuz 1892.

⁴⁰⁸ Aksoy, a.g.t., s. 237.

⁴⁰⁹ Ayar, a.g.e., s. 62.

⁴¹⁰ BOA, BEO, 318/23776, 27 Kasım 1893.

3.1.7. Kaçakçılığı Önleme Faaliyetleri

Koleraya karşı alınan bir diğer önlem de özellikle deniz yoluyla yapılan kaçakçılığa karşı yapılan çalışmalardı. Özellikle *Batum'dan* hareketle tuz ve tütün yüklü sandallarla yapılan bu tip kaçakçılık faaliyetlerini yapanlar genellikle devlet denetiminin zayıf olduğu sahil ve özellikle ücra koyları ve kayalıkları tercih etmekteydiler. Yetkililer sahillerin güvenliği için *İstanbul Boğazı'ndan Hopa'ya* kadar olan bölgede vapurlar görevlendirerek kaçakçılığa karşı önlemler almaya çalışmışlardı. Bu vapurların içerisinde kolluk kuvveti görevi gören ve “*vapur süvarisi*” ünvanında olan kişinin komutasında bir miktar asker de bulunmaktaydı. Bu maksatla *Hopa'da* daimi surette bir vapur bulundurulması kararlaştırılmıştı. Bu vapurun görev mahalli öncelikle *Batum'dan* gelecekler iken, *Rize'ye* kadar olan sahil de onun sorumluluğundaydı. *Mesut* ve *Yalı Köşkü* vapurları da *Rize'den* *Sinop* sınırına üç yüz deniz mili (yaklaşık 500 km) uzunluğundaki bir hattın kontrolüne memur edilmişti. *Mesut* vapur'u süvarisinin verdiği bilgiye göre, *Trabzon* isimli vapur *Kefken*⁴¹¹ ve *Kefken Adası'ndan Erikli* mevkisine kadar olan mıntıkanın güvenliğine memur edilmişti. Ayrıca *Erikli* mevkisinde bulunan ve maden idaresine ait olan *Islahat* isimli römorkör de *Mesut Vapuru* idaresine verildiği anlaşılmaktadır.⁴¹² Bu vapurların ve römorkörün⁴¹³ vazifeleri bulaşık ve kaçak geçmeye çalışan gemi ve sandalların sahillerle irtibatını kesmekti.⁴¹⁴ Özellikle *Kefken Adası* civarında birkaç kaçakçı sefinesinin mevcut olduğu bunların *İstanbul Boğazına* kadar sokularak kaçak tuz naklettikleri haberleri alınmıştı. Bu kaçakçı sandallarının kolera hastalığını yayma ihtimaline karşı, liman karantina memurlarına ve ilgili vapur yetkililerine kesin emirler verilerek gereğinin yapılması istenmişti. Ayrıca bu sahillerde geçici olarak fazladan birkaç müfettiş bulundurulması da kararlaştırılmıştı.⁴¹⁵

Karadeniz sahilinin muhafazası için görevlendirilen vapurların yerlerinde durmasıyla maksadın hâsıl olamayacağı bu nedenle buldukları mahaller ve civarını, özellikle kaçakçılığın çoğunlukla vuku bulduğu *Trabzon Vilayeti* deniz hududunda, daima kontrol edilerek muhafazasına fevkalade itina ve dikkat etmeleri, *Trabzon, Mesut, Yalı Köşkü*

⁴¹¹ **Kefken:** Günümüzde Kocaeli ili, Kandıra ilçesine bağlı turistik bir sahil kasabası, Karadeniz'de ender adalardan biri olan *Kefken Adası* da sınırları içindedir; http://tr.wikipedia.org/wiki/Kefken,_Kand%C4%B1ra (29.01.2015).

⁴¹² **BOA, BEO**, 36/2661-1, 22 Haziran 1892.

⁴¹³ Römorkörler veya diğer isimleriyle kılavuz tekne ve pilot botlar günümüzde genellikle diğer deniz araçlarının manevralarını kolaylaştırmak veya sağlamak üzere itme ve çekme işlerinde kullanılırken araştırmamızı kapsayan dönemde bir nevi sahil güvenliğini sağlayan içerisinde silahlı askerlerin bulunduğu deniz vasıtalarıydı; <http://tr.wikipedia.org/wiki/R%C3%B6mork%C3%B6r> , (18.01.2015).

⁴¹⁴ **BOA, BEO**, 36/2661-2, 22 Haziran 1892.

⁴¹⁵ **BOA, BEO**, 29/2106, 1 Haziran 1892.

vapurlarından ve diğer ilgililerden istenmiş ve bu durum *Kastamonu ile Trabzon Vilayetlerine* bir telgrafla bildirilmişti.⁴¹⁶

Osmanlı Devleti, kaçakçılığın önünü almak ve koleranın yayılmasını önlemek maksadıyla da bazı tedbirler almaya çalışmıştı. Kolera görülmeyen bazı limanların da karantina altına alınması bu önlemlerden biriydi. Fakat Avrupa menşeyli gemilerin ticaretlerine olan ziyandan dolayı bu tedbire karşı geldikleri anlaşılmaktadır. Kolera görülmeyen limanlara karantina uygulanmaması için *Meclis-i Sıhhiye*'deki Avrupalı üyelerin ittifak etmeleri üzerine hâlihazırda uygulanan nizamnamede değişikliğe gidilerek yolcu gemilerine daha çok, yolcusuz ticari gemilere daha az karantina bekletilmesi kararlaştırılmıştı.⁴¹⁷ Bu dönemde *Trabzon Vilayeti* iskelelerinde dört yüzü aşkın sayıda bir-iki tonilota büyüklüğünde küçük sandal ve kayık bulunduğu; bunların ekserisinin kaçak tuz, tütün getirmek ve bazılarının da yolcu ve eşya nakletmek üzere, *Batum* civarına gidip gelmekte olduğu aktarılmaktadır.⁴¹⁸ Bu denli fazla sayıda irili ufaklı deniz vasıtasının kontrol altında tutulması oldukça güçtü. *Bakü*'de ortaya çıkan koleradan dolayı, *Trabzon Vilayeti* yetkilileri, *Kastamonu Vilayeti* sahilinde görevli olan, *Yalı Köşkü Vapuru*'nu kendi sahillerinin sıhhi muhafazası için talep etmişlerdi. Ancak koleraya karşı ihtiyaçta eşit olduklarını belirten *Kastamonu Vilayeti* yetkilileri, bunun kendileri açısından uygun olmadığını ifade ederek kendi mıntıkları için bu gemiye ihtiyaçları olduğunu bildirmişlerdi. Ayrıca Trabzon sahilinde bulunan Mesut Vapuru ile diğer bazı deniz vasıtalarıyla ihtiyacın karşılanması gerektiği *Kastamonu Vilayeti*'nden, *Bahriye Nezareti*'ne çekilen ilgili telgrafla bildirilmişti.⁴¹⁹

Karadeniz sahillerinin muhafazası için Kastamonu ve Trabzon vilayetleri emrine verilmiş olan Sinop, Yalı Köşkü, Kefken ve Trabzon isimli vapurlar vilayetlerden verilecek emre göre civar sahilleri kontrol edecek ve gerekli engellemeleri yapacaklardı. Bu bilgiler vapur süvarilerine ve ıslahat römorkörü süvarisine telgrafla bildirilmişti.⁴²⁰

3.1.8. Liman Reislerinin Uyarılmaları

Alınan önlemlerin başarıya ulaşması herkesin üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmesiyle mümkün olabilirdi. Koleraya karşı alınan önlemlerin de hiç şüphesiz başarılı olabilmesi, kararları uygulayıcıların işlerini titizlikle yapmalarına bağlıydı. Bu anlamda

⁴¹⁶ BOA, BEO, 36/2661-3, 22 Haziran 1892

⁴¹⁷ BOA, BEO, 258/19344, 18 Ağustos 1893.

⁴¹⁸ Ayar, a.g.e., s. 62.

⁴¹⁹ BOA, DH. MKT, 1969/24, 4 Temmuz 1892.

⁴²⁰ BOA, BEO, 36/2661-4, 22 Temmuz 1892.

Karadeniz limanlarının yönetimiyle görevli liman reislerinin kendi görev sahalarında kaçakçılara karşı görevlerini layıkıyla yapmamalarının tespit edilmesi üzerine bu reisler ciddi anlamda uyarılmışlardı.⁴²¹ Rusya sahillerinden Batum yoluyla Karadeniz sahillerine kaçak surette getirilen tuzların men edilmesine ve derdestine (yakalamak) bu sahillerde görevli liman reisleri ve bazı memurlar tarafından cidden itina edilmediği tespit edilmişti. Bu konuda kaçakçıların tüm Karadeniz sahillerine rahatça çıkıp ahali ile irtibata geçtikleri yapılan tahkikatla anlaşılmıştı. Bu hal, koleranın sirayetine ve yayılmasına sebep olabildiğinden azami derecede dikkat edilmesi konusunda icap edenlere tebliğ olunması maksadıyla bir *irade-i seniye*⁴²² çıkarılmıştı.⁴²³ Konumuzu teşkil eden salgından yaklaşık 18 yıl sonra Trabzon’da yayınlanan *Hekim Dergisi’nde*⁴²⁴ çıkan bir yazıda suistimallerin ve menfaatperestliklerin halen devam ettiği şu şekilde aktarılıyordu.

Karanlık gecelerin fırtınalı zamanlarında istifadesini arayan, şahsi menfaatlerini umumun zararına tercih eden vicdansız bazı reislerin gemi zincirini alıp, pupa yelken ederek gecenin ortasında Rize ve Sürmene civarının gayrı meskûn ve ücra mahallerinden birine yanaşarak kaçak yolcularını çıkaran bir sandaldan ne vecihle malumat alacağız? Kara hududumuz daha emniyet altında mıdır? Hiçbir kaçak yolcu geçemiyor mu? Nöbetçi vazifesini hakkıyla ifa ediyor mu? Uykusunu terk ve canını vatani uğruna feda ederek her zahmet ve meşakkate katlanıyor mu? Bu gibi zamanlarda kordon memurları hiçbir atıyyeye arz-ı ihtiyaç etmeyecek derecede dolgun maaşlı, kendisine emniyet edilir, vatandaşların canını kendi hayatı gibi sever namuslu kimselerden olmalı...”dır. Bu yazıda 1892 kolera pandemisinde bahsedilerek, “on sekiz sene evvel de görevini hakkıyla yerine getirmeyen, suistimal eden kendi çıkarını umumun çıkarından önde tutan kimseler vardı, ifadesiyle 1892 pandemisiyle mücadelede suistimallerin varlığına dikkat çekiliyordu.

3.1.9. Bazı Reislerin Devlet Hizmetine Alınması

Yukarıda ifade edildiği üzere, Osmanlı Devleti yetkililerinin Karadeniz’de koleraya karşı aldıkları önlemlerden birisi de vapurlar görevlendirerek kaçakçılığı önlemek ve bu şekilde koleranın yayılmasını engellemeye çalışmaktı. Nitekim *Trabzon Vilayeti* iskelelerinde dört yüzü aşkın sayıda, bir-iki tonilota büyüklüğünde küçük sandal ve kayıkların çoğunluğunun kaçakçılıkla irtibatlı olarak *Batum’a* gidip geldiği belirtilmişti. Dolayısıyla üç

⁴²¹ BOA, BEO, 29/2106, 1 Temmuz 1892.

⁴²² Arapça bir kelime olan *irade*, “dileme, isteme, meram, emir, ferman” manaları taşır. *İrâde-i seniyye* ise padişah emri manasına gelmekte ve sözlü ve yazılı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994, s. 183.

⁴²³ BOA, BEO, 30/2215, 1 Temmuz 1892.

⁴²⁴ Hekim Dergisi, XIX. yüzyıl başlarında Trabzon’da tıp alanında yayınlanmış bir dergidir. Hekimde çıkan bu yazıdan da anlaşılacağı gibi 1910-1911 yıllarında bir kolera salgını daha Trabzon’a ulaşmıştı; Bkz; Numan, a.g.e., s. 245.

beş vapurun bunları engellemek için görevlendirilmesi yetersiz kalmıştı. Bununla birlikte, devlet başka çareler de arıyordu. Bölgede bulunan kayıklardan bazıları devlet hizmetine alınarak içlerine iyi maaşlarla dirayetli ve namuslu birer jandarma ve bunların yanına birer de gardiyan tahsis edilerek⁴²⁵ diğer kayıkların izinsiz gidiş gelişleri engellenmeye çalışıldı. Ayrıca bu görevlilere iyi hizmet ederlerse “*Tahlisiye Madalyası*” ile ödüllendirilecekleri de söylendi.⁴²⁶ *Osmanlı Devleti’nde* kolera ile mücadelede fayda sağlayan sivillere ilk defa 1865’te *Sultan Abdulaziz* tarafından “*Kolera Madalyası*” verilmişti.⁴²⁷ Bu uygulamanın araştırmamızı kapsayan dönemde de “*Tahlisiye Madalyası*” adı ile devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle koleranın yaygın olduğu dönemlerde istihdam edilen karakol filikalarının reislerine “*Tahlisiye Madalyası*” ihsan edilerek taltif edilmişlerdi. Aynı şekilde hastalıkla mücadelede yararı görülen onlarca kişiye de bu anlamda taltif maksadıyla birer “*Tahlisiye Madalyası*” verildiği anlaşılmaktadır.⁴²⁸

3.1.10. Posta Hizmetlerindeki Aksamalar

3.1.10.1. Trabzon Posta Çantası

Salgın devam ettiği yıllarda posta hizmetleri de kordon ve pratika gibi uygulamalardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu nedenle koleradan dolayı, deniz postasının kesintiye uğraması sonucu haberleşmede yaşanan aksaklığın giderilmesi için yazışmalar yapılarak telgraflar çekilmişti. *Trabzon Vilayeti’ne* ait olan, *Trabzon Posta Çantası*, *Erzurum*, *Sivas* ve *Gümüşhane* postalarının toplanmasıyla oluşmaktaydı. *Gümüşhane Belediye Tabibinin* görevi, çevre illerden gelen posta çantalarını birleştirerek *Zigana Kordonuna* karantina usulünün uygulanması için teslim etmektir. *Zigana Kordonu’nda* lazım gelen sıhhi muamelelerin icrasından sonra posta çantası orada hazır bekleyen *tatar*⁴²⁹ teslim edilecekti. Daha sonra kordonda görevli *tatar* bu çantayı Trabzon’dan gelen *tatar sürücü ve muhafıza* teslim ederek *Trabzon Vilayet merkezine* ulaşmasını sağlayacaktı. *Tatarın*, *Trabzon’a* getirip yetkiliye teslim ettiği çantaya *Trabzon Postası* da eklenmek suretiyle, *Trabzon Posta Çantası* adını alan

⁴²⁵ BOA, BEO, 35/2560, 20 Temmuz 1892.

⁴²⁶ Ayar, a.g.e., s. 62.

⁴²⁷ Necdet Sakaoğlu, “Osmanlı’da Salgınlar”, *Toplumsal Tarih*, S. 122, İstanbul, 1995, s. 23.

⁴²⁸ BOA, DH. MKT, 62/38, 24 Kasım 1892.

⁴²⁹ Tatar veya ulak denen görevliler, menziller arasındaki posta ulaşımını sağlıyorlardı. Ulaklara gereken kolaylık gösterilmekte, böylece karşılıklı anlayışla devlet işlerinin hızla yürütülmesi amaç edinilmişti, Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 75.

çanta, *Posta Vapurunun* gelmesiyle İstanbul'a ulaştırılmak üzere yola çıkarılmaktaydı.⁴³⁰ Bu sistemin tersi istikamette de aynı şekilde işlediği söylenebilir

3.1.10.2. Posta Vapurları

Kolera salgınının hüküm sürdüğü yıllarda deniz yoluyla yapılan yolculuklar, ticaret ve nakliye işleri uygulanan karantina nedeniyle aksamaktaydı. Özellikle deniz yoluyla gelip-giden posta sistemi bu durumdan olumsuz yönde etkilenmişti. Nitekim koleradan dolayı deniz postasının kesintiye uğraması, konu ile ilgili belgelerde üzerinde sıklıkla durulan bir husus olmuştur.⁴³¹ Batum'dan Trabzon'a gelecek olan Yunan Posta Vapuruna uygulanacak muamele konusunda bazı yazışmalar yapılmıştı. Bu yazışmaların nedeni Batum mevaridatının bulaşık kabul edilmiş olmasıydı. Bu gemiye geleceği yere bakıldığından pratika verilmemesi gerekiyordu. İstanbul'dan Trabzon'a gönderilen telgrafta "*Yunan Posta Vapuruna pratika verilmemesi muvafık hal ve maslahat alamayacağından ve mamafih mezkûr vapurdan Trabzon Vilayeti sahilleriyle irtibat kurdurulmayarak içindeki personelin tabip marifetiyle muayene olunması ve ahvali sıhhiyeleri yolunda olduğu tespit edildikten sonra pratika ita kılınacağı*" cevaben arz olunmuştu.⁴³² Yunan Posta Vapuruna uygulanacak muamelenin söz konusu olmasının bir diğer nedeni de, Batum'un kuzeyinde bulunan Poti şehrinde koleradan bazı vefatların olması idi. Yolcu, nakliye ve ticaret maksadıyla gelenlere hâlihazırda karantina uygulanmaktaydı. Ancak *Yunan Posta Vapuru'nun* hem taşıdığı yük hem de gerekli muayeneleri geçer ise pratika verilerek yoluna devam ettirileceği kararı *Sıhhiye Nezareti'nden* de bildirilmişti.⁴³³ Bu yazışmalar neticesinde *Trabzon Valisi Kadri Bey'in* İstanbul'a kendi imzasıyla çekti telgrafta: "*Yarın sabah Batum'dan buraya (Trabzon) gelecek Yunan Posta Vapuruna temiz pratika vereceğini karantina tabibi ifade eyledi*" diyerek, sergilenecek davranışın *Sıhhiye Nezareti Celilesi'nin* verdiği emirlere muvafakat içereceğini, İstanbul'a

⁴³⁰ BOA, BEO, 43/3182, 15 Ağustos 1891.

⁴³¹ "Koleradan dolayı deniz postasının inkıta-i azimeti, Trabzon postasının berren Gümüşhane ve Erzincan'a Erzurum'dan Sivas tarikiyle (2.satır) Dersaadet'e sevk olunacak olan Trabzon posta çantasında Gümüşhane Belediye Tabibinin, Zigana Kordonuna celben orada (3) karantina usul-ü vukuatını tetkiken lazım gelen muamelatın icrasından sonra mezkûr çantanın beri taraftan mezkûr kordonda (4) bulundurulacak tatar'a bit'teslim Trabzon'dan gelecek tatar, sürürcü ve muhafızları ile Trabzon'a Erzincan postası (5) dahil olunacağı halde celbi askeriyeye teşkil olunan encümen taht-ı karara alınacağı Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiriyeti Celilesinden (6) alınan telgrafname sureti iktizasına havi Taraf-ı Valay-ı Ser-Askeriye'ye mürasele (haberleşme, mektuplaşma) marifetiyle beraber irsal-i nev-i devletler (7) ebnasına ve mezkûr şefinesine iadesine hay (8) buyrulmasına." Bkz. BOA, BEO, 43/3182, 3 Ağustos 1892.

⁴³² BOA, BEO, 258/19293-1, 16 Ağustos 1893.

⁴³³ BOA, BEO, 258/19293-2, 16 Ağustos 1893.

aktarıyordu. *Mehmet Kadri Bey*, bu telgrafında ayrıca, Batum'a mülhak⁴³⁴ olan Poti'den karayoluyla gelecek yolcuların kabul olunmayacaklarını da İstanbul'a bildirilmişti.⁴³⁵

3.1.11. Dördüncü Ordu-yu Hümayun'un Korunması

Trabzon Vilayeti ve özellikle Trabzon Limanı, merkezi Erzincan'da bulunan IV. Ordu için hayati bir öneme sahipti. Koleranın, *IV. Ordu-yu Hümayun*⁴³⁶ mıntikasını Karadeniz sahilinden tehdit eylemeye başladığı anlaşılmıştı. Oralardan zabitan ve *efradı askeriyei şahane*, ahali ile yolcuları, eşya ve *mühimmatı askeriye* ve ticari eşyalar ve *zahirei mütenevviaları* süratle ve gecikmeden, kesintiye uğramadan tevarüd (birikme) eylediği anlaşılarmktaydı. Bu durumda sadece sahil karantina hatlarının yetmediğinden de bahsediliyordu. Bu yetersizliğin önlenmesi için *Samsun*, *Polathane* ve *Hopa* mevkilerinin arkalarından yani daha güney bir hat üzerinde ve en mühim geçitlerde bir ikinci kordon hattı kurulması *Meclis-i Umuri Sıhhiyece* kararlaştırılmıştı. Bu karar alınırken de *Karantina Nezareti'nin* önceleri aldığı bir karar hatırlatılarak Trabzon Vilayeti sahillerinde tahaffuz tedbirlerinin olmadığı mevkilere, denizden sahillere asla yolcu çıkarılmamasına vurgu yapılmıştı.⁴³⁷ Çünkü kaçak kabul edilen bu tip kimseler hem yöreyi hem de *IV. Orduyu Hümayun*'u tehdit edebilirdi. Verilen karar doğrultusunda adımlar atıldığını görmekteyiz. Trabzon Valisi Mehmet Kadri Bey bu amaçla *IV.Orduyu Hümayun Erkanı*'ndan bir kişi ile bir tabibin bir araya gelerek yeni kurulacak kordonlar hakkında müzakere eylediklerini ve *Gümüşhane Mutasarrıflığı*'na bu konuda bir yazı yazdığını bir telgrafla İstanbul'a bildirmişti. Gümüşhane Sancağı sınırlarında kurulacak bu kordon ve karantinaların sürelerini *Daire-i Sıhhiye*'nin daha sonra bildireceği de verilen bilgiler arasındaydı. Bu yeni kurulacak karantina kordonlar öncelikle Ordu-yu Hümayun merkezinin ehemmiyetle muhafazasını amaçlarken, Erzurum'a bağlı Bayburt ve Kelkit civarında hastalığın görülmüş olması da bu ikinci hat kordon uygulamalarına hız ve ehemmiyet verilmesine neden olmuştu.⁴³⁸

Trabzon Limanı'nın *Dördüncü Ordu* için belki de en can alıcı önemi ise asker tedariki noktasındaydı. Asker celp dönemlerinde *Dördüncü Ordu* için görevlendirilen asker adayları *Trabzon Limanında* toplanıyorlardı. Celp edilen yeni askerler arasında kolera hastalığı ortaya çıkmıştı. Trabzon Valisi Mehmet Kadri Bey, "*mevcudu dört yüzü aşkın bu asker namzetleri*

⁴³⁴ Mülhak: İlhak edilmiş, Sonradan takılmış, katılmış; Devellioğlu, a.g.e., s. 720.

⁴³⁵ BOA, BEO, 258/1929333, 16 Ağustos 1893.

⁴³⁶ 1892 senesinde Erzincan'da ilk görülen kolera vakası, Dördüncü Orduya bağlı Seyyar Topçu Alayı'nda görülmüştür; Gül, a.g.m., s.247; Bkz. EK-15.

⁴³⁷ BOA, Y. PRK. ASK, 84/12, 29 Temmuz 1892.

⁴³⁸ BOA, BEO, 562/14, 25 Ekim 1893.

daire-i askeriye bulaşık olduğu için Ayasofya Camii (Trabzon'da) mevkiine ve sıhhiyeye çıkarılmışlar ise de ne cami ne de çadır altında tutulmaları münasip olamayacağı askeri doktorlarca açıkça söylendiğini” aktarmıştı.” Kadri Bey beyanına devam ederek,

...başka mahal olmadığı cihetle sevklerine kadar Maarif Nezaretinden izin alınarak muvakkaten Kavak Meydanı'nda bulunan Mekteb-i İdadiye (lise)'nin bir katına ikame olundular, tabur ve alayların noksanını ikmal edecek bu efrattan, seraskeriyeden işar buyrulduğu üzere sevke tabi ise de arkası bir taraftan gelmekte olduğundan, ikamelerine münasip mahal bulunmamakta olmasına göre bulaşıklık intifasına kadar bakiyenin tehiri kabil olup olmayacağını...⁴³⁹

İstanbul'dan sormaktaydı. Mehmet Kadri Bey'in bu telgrafına cevap gecikmemiş ve hayli ilginç bilgiler içeren bir telgraf gönderilmişti. *Mehmet Kadri Bey'in* verdiği bilgiler ve talep ettiği istekler tekrar edildikten sonra

... efrad-ı merkumenin Dördüncü Orduyu Hümayun Hicaz ve Yemen mürettebatları ve mürettebat-ı hariciye-i sairesine sevk olunacak efrad olup peyderpey Trabzon iskelesine indirilmekte olduğu anlaşılmasına ve Trabzon'daki efrad-ı mesabinde hastalık zuhur eylesine binaen oradan asker sevkine münasip olmayacağı derkar bulunmakla beraber efrad-ı mürettebatın sevklerinin tehirinin de caiz olamayacağı, sevk olunacak efrattan Trabzon iskelesinden başka sair iskelelere indirilmek suretiyle Trabzon limanının yükünün bir nebze hafifletilmeye çalışılacağı...

belirtiliyordu. Ancak yine aynı belgede başka iskelelere indirilseler dahi sevkin mutlaka Trabzon'dan vapur ile yapılacağı da bildirilmişti. Ayrıca bu sevkiyatın olması için hastalığın sönmesinin veya karantina sürelerinin tamamlanmasının gerektiğine işaret edilmişti.⁴⁴⁰

3.1.12. Mal Sandıkları

3.1.12.1. Garibanın Defni Meselesi:

Maliye Nazırı imzasıyla çıkan bir belgeye göre Trabzon Vilayeti'nde koleradan vefat eden garibanın (kimsesiz kişiler ya da yolcular) defin işlemleri için *Heyet-i Sıhhiye* tarafından gösterilen lüzum üzerine *Meclis-i İdare-i Vilayet* kararıyla mebalîğ (masraf) olunan dört dönüm arazinin bedeli olan dört bin kuruşun *mal sandığından* tesviye edildiği *Trabzon Vilayeti Defterdarlığı'ndan*, 18 Şubat 1893 tarihli tahriratta bildirilmişti. Hastalık görülen mahallerde harcanmasına gerek görülecek ücretlerin mal sandığından tesviyesine hazine

⁴³⁹ BOA, A. MKT. MHM, 562/14, 25 Ekim 1892.

⁴⁴⁰ BOA, A. MKT. MHM, 562/14-1, 25 Ekim 1892.

tarafından vilayete yetki verilmişti. Bilhassa bu gibi sıhhiye masraflarının Maliye Nezareti'nin 1309 (1893) senesi tahsisatına ilaveten icray-ı mahsubuna, Bab-ı Ali'den *izin istenilmiş* ise de o güne kadar masraf yapılmış olmasına rağmen artık masraf vuku bulmadığından bunun sair sıhhi masrafların *mal sandığından* karşılanması için hazine vilayete verdiği yetkiyi hatırlatmaktaydı. Lazım gelen harcamaların artık mahallinde yapılabileceği *Muhasebe-i Umumiye-i Maliye'den* ifade edilmişti.⁴⁴¹ Ayrıca başka bir belgede “...*vilayet-i ulviye'de tesis olunan tahaffuzhanelerin varidat ve mesarifin mal sandıklarına ait olduğu...*” belirtilmekteydi.⁴⁴²

Trabzon'da, koleradan vefat eden kişilerin, belgelerdeki tabiriyle “*garibanların*”, defni problemi ortaya çıkmıştı. Yapılan araştırma sonucu yer tespiti yapılmıştı. Bu yer Polathane sakinlerinden *Hacı Ağazade Rasim Efendi*'nin toprağıydı. Dört dönüm arazi ondan satın alınmış fakat birkaç ay geçmesine rağmen ücretinin ödenmediği anlaşılmıştı. *Rasim Efendi* de ücretinin ödenmesini istemişti. “*Trabzon Valisi Esseyit Mehmet Kadri*” mührüyle İstanbul'a bu konuyla alakalı bir telgraf çekerek, bir an önce gerekli ödeme emrinin verilmesini ve *meblağ-ı mezkûrun* muhasebeden ödenebilmesini istemişti.⁴⁴³

3.1.12.2. Çadır Tedarikinin Sağlanması

Koleradan dolayı *Trabzon ve Erzurum Vilayetleri* dâhilinde tahaffuzhane kurulan mahallerde, karantina bekleyecek ahaliyi barındırmak için gerekli olan çadırların *Osmanlı Bankası*⁴⁴⁴ ve mahalli mal sandıklarından karşılanması *Sıhhiye Nezareti* tarafından bildirilmişti.

⁴⁴¹ BOA, DH. MKT, 173/41, 4 Temmuz 1894.

⁴⁴² BOA, DH. MKT, 173/411-1, 4 Temmuz 1894.

⁴⁴³ BOA, DH. MKT, 173/41-2, 4 Temmuz 1894; BOA, DH. MKT, 173/41-3, 4 Temmuz 1894.

⁴⁴⁴ Osmanlı Bankası: 1856' da kurulan İngiliz sermayeli Bank-ı Osmani (Ottoman Bank) ile 1862 istikrazını üstlenen bir Fransız mali grubunun (Mayer Amschel Rotschild) eşit ortaklığıyla, 1863' te İstanbul'da Bank-ı Osmani-i Şahane adıyla kurulan banka 2001 yılında Garanti Bankası'na katılmasıyla varlığı sona ermiştir. Banka, Osmanlı Devleti'ne borç kaynağı yaratacak, borçlanmalarda aracı rolü üstlenecek ve devlet bankalarının en önemli imtiyazlarından biri olan para basma hakkını 30 yıl boyunca kullanacaktı. 17 Şubat 1875' te imzalanan yeni bir sözleşme ile banka devletin hazinedarı konumuna getirildi. Böylece, artan mali desteğine karşılık, bütçenin hazırlanmasında ve uygulanmasında söz sahibi olarak hazine işlemlerinde de tekel durumuna geldi. Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin 1881' deki kuruluşunda önemli rol oynadı. Bank-ı Osmani-i Şahane I. Dünya Savaşından sonra 10 Mart 1924 tarihinde imzalanan bir sözleşme ile para basma imtiyazını Türkiye Cumhuriyeti'ne devrettiyse de Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar (1931) hazine işlemlerini sürdürmeye ve Devlet Bankası statüsünü korumaya devam etti. Bkz: http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı%C4%B1_Bankası,(10.01.2015).

3.1.13. Belediye Tabipliği ve Trabzon Belediyesi

Vilayetlerde sağlık alanındaki gelişmeler 1867 yılında il belediyelerinin örgütlenmesiyle hızlanmıştır. Özellikle vilayet salnamelerinin yayınlanmaya başlaması daha sağlıklı verilere ulaşmamızı sağlar. Örneğin 1869 yılından itibaren Trabzon Belediyesi örgütü içinde karantina teşkilatının mevcut olduğu görülmektedir. Başlangıçta memurluk olarak çalışan teşkilat, 1872 yılından itibaren müdürlüğe dönüştürülmüş ve mevkisi kuvvetlendirilmiştir. Yine *Osmanlı Devleti'nin* merkezden aldığı karar gereğince vilayetlerin genel sağlık hizmetlerinde görev yapmak üzere 1871 yılından itibaren kurduğu *memleket tabipliği sistemi*, sağlık hizmetlerinin koordinasyonunda yaşanan boşluğun giderilmesi için açılan *Vilayet Sıhhiye Müfettişliği*⁴⁴⁵, *askeri amaçlı hastaneler*, fakirler için “*gureba hastaneleri*” bu alanda sayılabilecek diğer önemli hizmetlerdi.⁴⁴⁶ Kuşkusuz bu gelişmeler *Trabzon Vilayeti* için de geçerliydi.

Trabzon Vilayetinde de belediye teşkilatının kurulmasıyla birlikte belediye tabipliği de kurulmuştu. Bu kurumun, toplum sağlığı alanında olduğu kadar özellikle koleranın görüldüğü dönemlerde de çok önemli işlevler icra ettiği açıktır. 1890'lı yılların başında vilayette kolera görülmesi üzerine, merkez sancağı etrafında kordon teşkili hakkında tebligatlar yapılmış, gerekli yerlere kordonlar uygulanmıştı. Bu çalışmalarını organize etmek ve başarıya ulaştırmak için vilayetten sorumlu ve belediye teşkilatı kapsamında çalıştığı anlaşılan *sıhhiye müfettişine* ve *karantina tabibine* her saatte bir diğer ilgililer ve bilirkişiler ile toplanarak müzakere etme zorunluluğu getirilmişti.⁴⁴⁷

Dönemin Sıhhiye Umum Müfettişi olan Bonkowski Paşa, hazırladığı bir raporda; belediye doktorlarının mensup oldukları dairelerin sınırları içinde her gün en az ikişer saat gezerek, buraları teftiş ve muayene etmeleri ve bu teftişleri sırasında karşılaştıkları durumları da raporla bildirmelerini belirtiyordu. Aynı raporda, *Maarif Nezareti*, yeni doktorlar tayin edilinceye kadar, belediye doktorlarının güzergâhları üzerindeki okullardan her gün birkaç tanesini muayene etmelerini, görülen aksaklıklar hakkında gereken tedbirlere başvurmalarını, öğretmenlere de bu hususta gerekli tavsiyelerde bulunmalarını istiyordu. Paşanın raporunu müteakiben, belediye dairelerine tayin edilen doktorların görevli oldukları dairelerde geceleri

---

⁴⁴⁵ Edirne, Van, Trabzon vilayetlerinde mevcut Sıhhiye Müfettişleri koleraya karşı mücadele de önemli görevler üstlenmişlerdi. Gerekli görülen bölgelerin kordon altına alınması da bunlardan biriydi. Ayrıca gerçekleşen vukuatın ve çalışmaların, İstanbul'a Daire-i Sıhhiyeye rapor etmekle de görevliyidiler; **Sabah**, no: 1114, 26 Eylül 1892.

⁴⁴⁶ Aksoy, a.g.m, s. 234.

⁴⁴⁷ **BOA, BEO**, 72/5368, 28 Ağustos 1892.

de nöbette kalmaları ve bir müracaat halinde, muayene ve tedavi yapmak üzere hastanın yanına gitmeleri usulü getirildi.⁴⁴⁸ 1892-1895 yılları arasında *Trabzon Vilayeti'nde* kolera salgınından yaklaşık 18 yıl sonra Trabzon'da başka bir kolera salgını görülecekti. Bu dönemde Trabzon'da yayınlanan *Feyz Gazetesi'nde* belediye tabipleri için şöyle denilmekteydi. “...belediye etibbası sadece nasihatle yetinmemeli, nasihat-i fenniye icraatını takip etmelidir. Hep birlikte çalışalım ki, koleranın çoğu zaman Osmanlı yoluyla ve Osmanlı eliyle Batıya girmekte olduğu iddia edilen ecanibin de muahedatına maruz olmayalım.”⁴⁴⁹

Trabzon Belediyesi'nin o dönemde vereceği hizmetlerin hiç kuşkusuz maddi bir karşılığı olmalıydı. Bu konunun ele alındığı bir belge bizlere çok önemli fikirler vermiştir. Bab-ı Ali'ye yazılan bu belgede Trabzon Belediyesinin gelir ve giderleri irdelenmişti. Belgede “...geçen sene kolera illetinin devam eylediği sırada memleketin tebhir ve tanzifi emrine ihtiyar edilen mesarif-i fevkaladeden dolayı, belediyenin muvazene-i hesabiyesi bütünüyle bozulduğundan...” bahsedilerek, içinde bulunulan yıl için “...mevsim-i seyfi hasebiyle etibba zuhuruna gösterilen lüzum üzerine memleketin tedabiri ve sıhhati umumiyenin muhafazası için yeniden bir hayli mesarif-i ihtiyari taht-ı mecburiyet bulunduğundan bahisle varidat ve mesarifatça hastalığın sonuna değin Hazine-i Celileye irca olan kezar vezahire ve kile ve civan rusumu iki seneye mahsus olarak daire-i mezkureye (Trabzon Belediyesine) terki⁴⁵⁰” istenmişti.

3.1.14. Reddetme Uygulaması

Koleranın önlenmesi konusunda başvurulmuş yöntemlerden birisi de belgelerde “muamele-i reddiye” olarak karşımıza çıkan reddetme uygulamasıdır. Bu uygulamada prensip bulaşık kabul edilen yerlerden gelenlerin geri gönderilmelerine dayanıyordu. “Erzurum Vilayeti mevaridatı hakkında icra olunan muamele-i reddiyenin, Trabzon Vilayeti mevaridatı için dahi berren ifası” hakkında *Meclis-i Umur-ı Sıhhiyenin* aldığı karar gerekli yerlere bildirilmişti.⁴⁵¹ Erzurum cihetinden geleceklere uygulanan reddin devamı konusunda başka bir belgede de bilgiler verilmişti.⁴⁵² Bunun yanı sıra bir başka belge Trabzon'da görülen kolera vakasında, Erzurum Vilayeti'nden geldikleri anlaşılan kolera hastası üç kişiden sonra buradan gelecek hem yolcu hem de yüklerin kesinlikle reddedilmesi uygulamasını

⁴⁴⁸ Ayar, a.g.e., s. 277.

⁴⁴⁹ Aksoy, a.g.t., s. 237-238.

⁴⁵⁰ BOA, BEO, 255/19103, 12 Ağustos 1893.

⁴⁵¹ BOA, BEO, 100/7491, 3 Kasım 1892.

⁴⁵² BOA, BEO, 100/7495, 6 Kasım 1892.

göstermekteydi.⁴⁵³ Buraya kadar red uygulamasının sadece *Erzurum Vilayeti* cihetinden gelenlere karşı uygulandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu uygulama deniz yoluyla gelenler içinde uygulanmıştı. *Trabzon* şehrinde koleranın ortaya çıkmasından dolayı, şehrin etrafına karadan bir kordon uygulaması ile şehirden çıkıp gidecek olanların bir iki mevkide on gün karantinalarının icrası ve Trabzon civarıyla karışması ve karşılaşp görüşmesi men edilerek, kayık ve gemilerin dahi *Hopa'dan Ordu'ya* kadar hiçbir sahilde kabul edilmeyip red edilmeleri uygulamaya konulmuştu.⁴⁵⁴ Böylece red uygulamasının ihtiyaca göre hem karada hem denizde uygulandığını rahatça söyleyebiliriz.

3.1.15. Bulaşık İlan Etme Uygulamaları

“*Bulaşık addetme*” olarak belgelerde karşılaştığımız uygulamada, hastalık görülen mahaller bulaşık olarak ifade ediliyordu. Bu mahal karantinaya ya da kordan altına alınarak diğer uygulamalara geçiliyordu. 17 Mayıs 1894 tarihinde Samsun'da kolera görülmesi üzerine *Canik Sancağı'nın* tamamının bulaşık kabul edilmesiyle, denizden *Fatsa'dan Bafra'ya* kadar bu iki bölgede dâhil, gelecek yolculu-yolcusuz gemilerin *Sinop Tahaffuzhanesi'nde* on gün karantinaya tabi tutulması istenmişti.⁴⁵⁵ Bu örnekte olduğu gibi ülke sınırlarının dışında kalan ancak ticari ve sair nedenlerle gidip gelinen mahallerde de bulaşık kabul etme uygulamasına rastlıyoruz. *Batum'a* yakın olan *Poti İskelesi* bulaşık olarak adlandırılarak buradan geleceklerin kabul olunmayıp, vapurların dahi geri gönderilmesi uygulamasına geçilmişti.⁴⁵⁶ *Trabzon'da* kolera görülmesi üzerine, *Trabzon'dan Ordu'ya* kadar sahiller hakkında eskiden olduğu gibi *Sinop Tahaffuzhanesi'nde* on gün karantina icrası ve *Trabzon Vilayeti'nin* bulaşık ilan edilmesiyle, daha önce *Erzurum Vilayeti'nde* uygulanan tedbirlerin burada da uygulanmasına geçilmişti.⁴⁵⁷

3.1.16. Halkı Aydınlatma Çalışmaları

3.1.16.1. Tanzifat, Tebhirat ve Sular Bahsi

Trabzon'da koleranın önüne geçilmesi ancak sağlık kurallarına riayetle mümkün olabilirdi. Bu niyetle koleraya karşı birçok önlemler alınmıştı. Gazeteler vasıtasıyla halkı bilinçlendirmek bunlardan sadece bir tanesiydi. Nitekim Edirne Vilayeti Umum Sıhhiye *Müfettişi Dr. Şerafettin Bey*, gazeteye yazdığı makalenin amacını şöyle ifade etmekteydi;

⁴⁵³ BOA, BEO, 99/7373, 31 Ekim 1892.

⁴⁵⁴ BOA, BEO, 70/5240, 15 Eylül 1892.

⁴⁵⁵ BOA, A.MKT. MHM, 552/5, 16 Mayıs 1894.

⁴⁵⁶ BOA, BEO, 258/19293, 16 Ağustos 1893.

⁴⁵⁷ BOA, İ. HUS, 5/1310. R/53, 3 Kasım 1892.

“...şu sırada Rusya'nın Bakü şehrinde zuhur eden kolera illeti sebebiyle halktan bazılarının kalplerine gelen beyhude korkuları gidermek için hastalığa karşı tüm vatandaşlar tarafından uygulanması ehemmiyetle lazım olan tedbirler ve ihtiyat tedavileri beyan için yazılmıştır.”*Dr. Şerafettin Bey* özellikle aile reislerine de büyük sorumluluk düştüğünü yazarak tavsiyelerine devam etmiştir. Her aile reisi kendi evinde temizliğe dikkat etmeli ve her gün mutlaka biriken süprüntü, sebze ve et artıklarını, kavun ve karpuz kabuklarını bekletmeden elden çıkartmalıdır diyordu. Ayrıca, helaları sıkıca kapatıp mutlaka ilaçlamalı hane halkını haddinden fazla yormamalı, uykusuz bırakmamalı, vücutlarını soğuktan muhafaza ederek mevsime göre elbise giyilmeli, denizde ve nehirde yüzmeye müsaade etmemeli, karın ağrısı olursa kişi sıcak tutulup ayaklarına yün çorap ve terlik giydirilerek yalın ayak yere bastırılmamalı aile bireylerine her daim tembih edilmeli, her kim olursa olsun aç karnına sokağa çıkılmamalıdır. Akşama kadar güneşte dolaşarak çok yorulmamalı, hiçbir gam ve kedere kulak asmayıp hatta hastalığa dair konuşulmamalı, zihne yorgunluk, kalbe durgunluk verecek hüznün, keder ve ümitsizliğe düşürebilecek durumlardan uzak durulmalı, herkes bir iki kere lavanta yerine % 4-5 oranında asit-i fenniye (bir nevi ilaç)'den elbiselerine ve mendiline serpmeli, hastalarla ve hastaya bakanlarla görüşülmemesi, “*filan memlekette hastalık varmış*” diyerek boşuna korkmamalı ve diğerlerini de korkutmamalıdır,⁴⁵⁸ şeklinde tavsiyelerine devam etmişti.

Sabah Gazetesi, ortaya çıkan koleraya karşı Fransa hükümetinin resmi gazetelerinde yayınlandığı “*Tembihnameyi*” halkın bilgilenmesi için aynen yayınlanmıştı. Bu yazıda kolera mikrobu hastanın dışkısında (gazuratında) olduğu, su ve yiyecekler vasıtasıyla sirayet ettiğini beyan etmişti. Tembihnamedeki önerilerde, içilecek suya dikkat edilmesi, suyun kaynatılması, sebzelerin kaynatılmış suyla yıkanması, yemeğe başlamadan evvel ellerin bol ve temiz suyla yıkanması gerektiği ve her türlü aşırıktan kaçınılmasının doğru olacağı bildirilmekteydi. Ayrıca soğuk alınmamalı ve bağırsaklarda bir rahatsızlık olursa derhal doktora başvurulmalı, tüm önlemlere rağmen koleraya tutulan hastaya gazlı meşrubat, kahve ve limonata içirilmeli ve hasta yatırılarak örtülmeli ve etrafına kızgın tuğla konulmalıdır, tarzında tavsiyeler yer almıştı.⁴⁵⁹

“*Kolera tedavisi*” başlığı altında verilen bir diğer makalede *Napoli* Etibbasından *Dr. Kontani'nin* kolerayı tedavi ediş yöntemi tafsilatlı bir şekilde verilmişti. Bu tedavi yönteminde öncelikle koleranın üç dönem halinde seyir ettiği dile getiriliyordu: “*İşhal-i*

⁴⁵⁸ **Sabah**, no: 1057, 30 Temmuz 1892.

⁴⁵⁹ **Sabah**, no: 1091, 4 Eylül 1892.

muhbir. 2.Devr-i celid. 3.Aks-i amel veya tifo kolera devri.”Makalede bu üç dönemin belirtileri sayıldıktan sonra ilaç tedavi yöntemleri ayrıntılı bir tarzda anlatılmaktaydı.⁴⁶⁰ Ayrıca “*Koleraya Karşı İlaç*” başlığı altında halkın kolayca uygulayabileceği ilaç tedavilerinden bahsedilmekte, Avrupa gazetelerindeki mutalalar aktarılmakta ve önceki salgınlarda geliştirilen ilaçların yapılışı ve uygulanışı hakkında tafsilatlı bilgiler verilmekte ve tarifi yapılan bu ilaçları kişinin yanlarında bulundurması tavsiye olunmaktaydı.⁴⁶¹ Sabah Gazetesinde verilen başka bir bilgi de *Avrupa’da yapılan araştırmalarda kolera mikrobunun sulara yaşadığı bu nedenle akarsulardan içmeyip, pınar suları ile kaya aralarından çıkan sular içilmeli böyle su bulunmaz ise mevcut sular kaynatılarak kullanılmalı, çay içilirken de ada çayı tercih edilmeli şeklindeydi.*⁴⁶²Sabah Gazetesindeki tüm bu mütalaalar hiç şüphesiz öncelikle İstanbul halkının konu hakkında aydınlatılmasını hedefliyordu. Ancak bu düşünce, görüş ve ilaç uygulamalarının neredeyse tıpa tıp aynısı resmi yazılarla Trabzon Vilayeti’ne de gönderiliyordu. Trabzon Vilayeti’ne konuyla alakalı olarak gönderilen bir yazıda;

... Avrupaca icra olunan tetkikat ve istihbarat neticesinde anlaşıldığına göre kolera mikrobi sulara yaşayıp en ziyade o vasıta ile sirayet etmekte olduğundan hastalık olan mahallerde ahalinin akarsuları içmeyip kuyu ve pınar sularıyla kaya aralarından çıkan suları içip ve bu nevi sular bulunmadığı halde elde olan su (meyah-ı cariyeye) kaynatıldıktan sonra şerebe (içilmeli) ve isti’mal (kullanılmalı) ve her yerde bulunabilen adaçayının sık sık içilmesi...⁴⁶³

Şeklinde tavsiyelerde bulunuluyordu. Yine aynı belgede bu bilgilerin halka nasıl ulaştırılacağı ve halkın nasıl aydınlatılacağı konusunda da bilgilere rastlıyoruz. Bu bilgiler ahaliye köy imamı ve sair icap edenler vasıtasıyla icray-ı nasihat ve icray-ı tefhimat olunması isteniyordu. Trabzon Vilayeti’ne bu anlamda başka yazılar da gönderilmişti. Bunlar da diğer belgelerle içerik olarak neredeyse aynıydı: akarsuların içilmemesi, pınar ve kaynak sularının tercih edilmesi ve ada çayının tüketilmesi⁴⁶⁴ gibi. Yine Trabzon’a gönderilen bir yazıda Avrupa Etibbasınca tavsiye olduğundan bahsedilerek koleranın devam ettiği yerlerde me’külat ve meşrubatta (yiyecek ve içeceklerde) kaynamış su kullanılması tavsiye edilirken meyvelerin de temiz suyla yıkanarak tüketilmesi isteniyordu. Yine aynı belgede tebhizat ve tanzifat (temizleme) konusunda da tuvaletlerin özellikle özel ilaçlar ile (ta’fiye-i ecza) temizliğine dikkat edilmesi ilgili kişilerden istenmişti. Ayrıca Trabzon şehrinde ahalinin anlayabileceği lisan ile ilan nameler (el ilanları) neşr edilmekle beraber şehirdeki camilerden

⁴⁶⁰ **Sabah**, no: 1190, 12 Aralık 1892.

⁴⁶¹ **Sabah**, no: 1155, 7 Kasım 1892.

⁴⁶² **Sabah**, no: 1182, 4 Aralık 1892.

⁴⁶³ **BOA, BEO**, 112/8345, 26 Aralık 1892.

⁴⁶⁴ **BOA, BEO**, 112/8338, 25 Aralık 1892; **BOA, İ. HUS**, 6/1310. Ca/11, 24 Aralık 1892.

imamlar ve diğer görevliler vasıtasıyla şifaen olsa bile ahaliyi aydınlatma faaliyetleri yapıldığı aktarılmaktaydı.⁴⁶⁵ Bu tip tavsiyelerin ve emirlerin sık sık tekrar edildiği belgelerde de "...şehrin sularıyla helaların sokaklarının sair kalabalık mahallerinin tedhirat ve tanzifat'ı hakkında bu ana değin mükerreren icap edecek tedabiri icra etmek üzere..." şeklinde aktarılmaktaydı.⁴⁶⁶

Burada dikkatimizi çeken durumlardan biri de uygulanmak istenen sıhhi tedbir işleri, suların, sokakların vs. temizlik işlerini takip etmek için görevli personellerin Trabzon'a gönderilmesi idi. Bu anlamda Tefvîk Bey isimli bir kişi seçilip sıhhi tedbirleri gözden geçirmesi maksadıyla, vapurla Trabzon'a yollanmıştı. Bu kişinin maaş bilgileri de bu yazıda belirtiliyordu. Hali hazırda aldığı maaşın üzerine üç bin kuruş ilave edilerek görev süresince bu miktarın ödeneceği açıklanıyordu. Başka bir belge ise, halkı aydınlatmak için el ilanları, camilerde vaaz gibi uygulamalar ele alınarak sıhhiye memurlarınca tedbir-i sıhhiyenin tam icrasına fevkalade dikkat edilip Rize sınırına kadar bu tedbirlerin götürülmesi isteniyordu.⁴⁶⁷

3.1.17.1. Tersane-i Amire Fabrikasında Tebhir / Etüv Makinesi Üretimi

*Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın*⁴⁶⁸ girişimiyle 10 Eylül 1891 tarihinde tebhir/etüv makinesi yapmak için Bab-ı Ali'den iki ihtira beratı alınır ve işe başlanır. Bahriye Merkez Hastahanesi operatörlerinden Dr.Ancelo Bohor ile çarkçı Solkolağası Mehmet Ali, "*Geneste ve Herscher Marma Etüvlerini*" model alarak yerli üretim bir tebhir/etüv makinesi yaparlar. 4 Mayıs 1892 tarihli *Servet-i Fünun*'da "*Tersane-i Amire Mamulatından nev-icat alet yani etüv*" alt yazısıyla fotoğrafı yayınlanarak imal edildiği duyurulur. Bahriye Nazırı'nın gözetiminde ve padişahın huzurunda yapılan deney başarılı oldu. II. Abdülhamid görevlileri kutlar ve Bahriye Nazırı'na başka etüv makineleri yapımı için gerekli emri verir. Böylece Tersane-i Amire Fabrikası'nda etüv üretimi başlamış olur.(1892).⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ BOA, İ. HUS, 5/1310. R/59, 14 Kasım 1892.

⁴⁶⁶ "... Kalem-i maaşları kemakân ita olunmak üzere devam-ı memuriyetleri müdde-i şehri üç bin kuruş maaş ve maaşat-ı kadime-i merhumeleri üzerine bilhesap tahkik eyleyecek miktar-ı cuz-i eklenerek verilmek lazim gelerek...". Bkz. BOA, DH. MKT, 2019/34, 11 Kasım 1892.

⁴⁶⁷ BOA, BEO, 106/7895, 15 Kasım 1892.

⁴⁶⁸ II. Abdülhamid döneminde Bahriye Nazırlığı görevinde bulunmuş amiraldir.1853'te Sinop Baskını'nda şehit olan Bozcaadalı Piyale Hüseyin Paşa'nın oğludur.1867'de miralay 1877'de donanma komutanı, 1880'de Bahriye Nazırı oldu. Bahriye Nazırlığı görevinde en uzun süre bulunmuş kişidir. 1893'te Ertuğrul Faciası'na sebep olduğu söylenmiştir; ki geminin komutanı Osman Paşa damadıdır.Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa 1903'te vefatetmiştir. Bkz.tr.wikipedia.org/wiki/Bozcaadalı_Hasan_Hüsnü_Paşa (26.04.2015).

⁴⁶⁹ Nuran Yıldırım, "Tersane-i Amire Fabrikalarında Tebhir Makinesi/Etüv Üretimi ve Kullanımı", Editör, S.F.Güncüoğlu, **Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 421-431.

SONUÇ

19. yüzyılda ortaya çıkan ve arka arkaya gelen salgınlarla dünyanın büyük bir kısmında binlerce insanın ölümüne neden olan kolera pandemileri dünyada ilk kez sağlık alanında uluslararası işbirliğinin oluşmasına neden olmuştur. Bu işbirliğini zorunlu hale getiren durum hiç kuşkusuz hastalıkla mücadelenin uluslararası işbirliğini zorunlu kılmasıydı. Salgınların vahim boyutlara ulaşması sonucu yeni konferansların toplanması düşüncesi ortaya çıkmış ve bu doğrultuda ilk kez 1851 yılında bulaşıcı hastalıklarla ilgili olarak uluslararası Birinci Paris Sıhhiye Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans sonunda kabul edilen “*Paris Sıhhiye MukaveleNamesi*” ile o zamana kadar aynı hastalığa her devlet tarafından farklı uygulanan karantina süresi, standart hale getirilerek farklı uygulamalara son verilmek istenmiştir. 1865 yılındaki büyük kolera dalgasının ardından 1866 yılında Üçüncü Sıhhiye Konferansı İstanbul’da toplanmıştır. 1865 salgının Avrupa’da ve Osmanlı Devleti’nde, özellikle de Hicaz bölgesinde önemli tahribata neden olması dolayısıyla konferansın gündemini Hicaz’daki salgın oluşturmuştur. 1890’lı yıllarda koleranın büyük salgınlar şeklinde görülmesi nedeniyle uluslararası konferansların sıklaştığını görmekteyiz. 19. ve 20. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde toplam 12 uluslararası sağlık konferansı, kolerayı durdurabilmek için toplanmıştı. I. ve II. Dünya Savaşlarının ardından, Birleşmiş Milletler Teşkilatına bağlı, 7 Nisan 1948’de “*Uluslararası Sağlık Örgütü*” yani “*WHO (World Health Organization)*” kurularak, sağlık alanında uluslararası işbirliği problemi çözümlenmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti’nde koleraya karşı ilk önlemler II.Mahmut’un son dönemlerinde alınmış ve bu amaçla 1838’de Karantina Meclisi (Meclis-i Umur-u Sıhhiye) kurulmuştur. Kurulduğunda tümüyle ulusal bir nitelik taşıyan bu kurum, toplanan konferansların ve bu konferanslarda alınan kararların, Avrupalı siyasetçiler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaları ile gayri müslimlerin eline geçmişti. Böylece bu teşkilat Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale etme konusunda yer yer bir vasıta olarak kullanılmaya başlandı. Çünkü kurumun yapısı zamanla bu amaca uygun hale getirildi. Üyelerinin kahir ekseriyeti gayrimüslim ve Avrupalı üyelerden oluşur hale gelmişti. Avrupalı devletler bu kuruma çıkarları doğrultusunda kararlar aldırabilmekteydiler. Hatta 1890’lı yıllarda, *Babı Ali* ile *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye* arasında bir yetki çatışması da vardı. Bu

durum da Meclis-i *Umur-ı Sıhhiye*'nin Avrupa Devletlerini temsil eden üyelerinden kaynaklanıyordu. Hatta sıhhiye nizamnamesinin ihtiyaca cevap vermediği anlaşılınca birkaç kez tadil edilmesi istenmiş ancak *Meclis-i Sıhhiye* buna karşı çıkmıştı. Bu engellemenin kaldırılabilmesi için Avrupa devletlerinin *Meclisi Sıhhiyedeki* vekillerinin sefaretleri vasıtasıyla icrayı nüfuz edilerek bunlardan üçünün ya da dördünün *Azay-ı Osmaniye* tarafına iştirak ettirilebilmesi ancak bu şekilde yeni nizamnamenin çıkarılabileceği dile getirilmişti.

Bunun sonucu bu meclis Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı kararlar almaya başlamıştır. Örneğin "*İzmir'de kolera var*" bahanesiyle bu bölgeye giriş ve çıkışı yasaklamıştır. Görünürde teknik bir karar gibi görünen bu yasaklamanın asıl nedeni, Osmanlı ekonomisine darbe vurmaktır. Çünkü bölge, Osmanlı Devleti'nin deniz ticaretinin büyük oranda gerçekleştiği bir bölgeydi.

Yine 1866 İstanbul Konferansı'nda alınan bir kararla Hicaz bölgesinde de Osmanlı ekonomisi büyük bir darbe yemiştir. Hicaz bölgesinde özellikle hac dönemlerinde yoğun bir ticari faaliyet gerçekleşmektedir. Bu konferansta alınan karara kadar Avrupa devletlerinin bölgeye girişi yasaktır. İslam hukukuna göre bu kutsal bölgeye gayr-i müslimlerin girişi men edilmiştir. Bu ticaret pastasından pay kapmak isteyen Avrupalılar kolera salgınını bahane göstermişlerdir. Bunun sonucunda 1866 İstanbul konferansından bu doğrultuda bir karar çıkartarak Haçlı Seferleriyle giremedikleri bölgeye böylece girmiş oluyorlardı.

II. Abdülhamit'in uygulamaya çalıştığı İslam Birliği politikasının başarıya ulaşmasında Haccın oynayabileceği etkin rolü büyük güçler, özellikle de İngiltere göz ardı etmemiştir. 1870'lerden sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçen ve imparatorluğu parçalamaya yönelik bir siyaset uygulamaya başlayan İngiltere, özellikle İslam Birliği politikasını başarısız kılabilmek için Hindistan'daki fakir ve aciz Müslümanlarla dilencilerin Hicaz'a gitmelerini zaman zaman teşvik etmişti. Her türlü imkânları kullanarak akın akın onları Hicaz'a göndermiştir. Böylece fakir hacılar ve dilencilerin Hicaz'da sebep oldukları çirkin manzaralarla sefaleti Osmanlı Devleti ve Hilafet aleyhine propaganda unsuru olarak kullanmayı hedeflemişti. Başka bir örnek de Rusya'nın politikalarında yaşanmıştır. Rusya Karadeniz'deki limanları kolerayı bahane ederek Osmanlı gemilerine kapatır. Fakat limanlar diğer devletlerin gemilerine açıktır. Salgının olduğu tek yer Osmanlı sınırları olsaydı bu uygulama anlaşılabilirdi. Hâlbuki böyle değildir. Söz konusu uygulama tümüyle gizlenemez bir çifte standardı içermektedir. Amacın Osmanlı ekonomisine darbe vurmaktır olduğu açıktır.

Birinci Venedik Konferansı(1892)'na kadarki konferanslar sözünü ettiğimiz siyasi mülahazalarla ve gelişmelerle huzursuzluk yaratmıştı. Ayrıca konferanslarda alınan kararlar hastalığın yayılmasını da engelleyememişti. Bunun sonucu olarak Venedik'te toplanacak olan konferansa Roma(1885)'dakinin aksine, siyasetçilerin yanında tıp adamlarının da katılması kararlaştırılmıştı. Avrupa devletleri de salgının ulaştığı vahim sonuçtan dolayı bu kararı onaylamak durumunda kalmışlardı. 1892 Venedik Konferansı ve 1894 yılında Paris Konferansı bu düşüncelerle toplanabilmişti. Salgının ulaştığı boyut, devletleri siyasi ve ekonomik çıkarlarını bir kenara itmeye zorlamış ve alınan tedbirler sonunda salgın durdurulabilmişti.

Tüm bu olumsuzluklara karşın, salgına karşı en etkin önlemleri alan devletlerden biri Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti elinden gelenin en iyisini yaparak, sınırları dâhilindeki bölgeleri özellikle İstanbul'u korumak için yoğun çabalar sarf etmiştir.

Bu arada dikkatimizi çeken bir husus; araştırmamıza konu olan dönemin, diğer dönemlerden daha uzun oluşudur. 19. yüzyıl boyunca kolera, Osmanlı Devleti'nde beş kez görülmüştür. Bu beş dönemde kolera'nın, Trabzon Vilayetinde de görülmüş olduğu muhakkaktır. Bu dönemler: 1831-32, 1846-47, 1865-66, 1871-72 dönemleridir. Görüldüğü gibi ilk dört dönem birer yıl sürmüştür. Araştırdığımız dönem ise 1892 ile 1895 yılları arasında 3 yıl sürmüştür. 1893 yılı sonlarında salgın sönmüş gibi görünse de 1894 Ocak ayında hastalık yeniden salgın halini almış ve yükseliş periyoduna girmiştir. Kanaatimizce bunun nedeni koruyucu çalışmalarındaki gevşeklik olmalıdır.

Trabzon Vilayeti 1890'lı yıllarda kolerayla mücadelede önemli bölgelerden biri olmuştur. Çünkü Trabzon Vilayeti hem kara hem de deniz yönünden kolera'nın yayıldığı yollara yakındı ve hatta bu yollar üzerindeydi. Osmanlı Devleti'nin koleradan korunabilmesi son derece önemli bir bölgeydi. Bu kapsamda Trabzon Vilayeti'ne özel önem verildiğini anlıyoruz. Öncelikle o dönemde padişah olan Sultan II. Abdülhamit, kendisine yakın ve güvendiği devlet adamlarıyla ülkesini yönetme siyaseti gütmüştü. Bu anlamda Trabzon Vilayeti Valiliğine kendisine yakınlığı ile bilinen Mehmet Kadri Paşa'yı atamıştı. Kadri Paşa vefatına kadar Trabzon Valisi olarak kalacaktır. Koleraya karşı vilayette yapılan tüm çalışmalarda onun da imzası olacaktır. Yapılan tüm çalışmaları İstanbul'a sistematik bir şekilde bildirmiştir. Problemlere çözümler ararken sürekli İstanbul'la irtibat halinde olmuştur.

Kolerayla mücadelede *karantinahane* ya da Osmanlıların koyduğu isimle *tahaffuzhaneler* önemli yer işgal ederler. Tahaffuzhanelerin teşkilatlı bir yapıları vardır. Ağırıklı olarak Trabzon Vilayetini araştırdığımız bu çalışmada da tahaffuzhaneler çok

önemli bir yer teşkil etmiştir. Rusya ile işbirliği kapsamında Karadeniz'in Anadolu yakasında kurulmasına karar verilen tahaffuzhanelerden biri Polathane'de diğeri de Hopa'da kurulmuştu. Kuşkusuz Polathane'de kurulan ve çok önemli görevler icra eden bu teşkilatın kurulma amacı sadece Rusya'yla işbirliği değildi. Doğu Karadeniz sahillerinin ve Trabzon Vilayetinin Merkez Sancağının da korunması en önemli kuruluş amaçlarındandı. Osmanlı Devletinin Trabzon'a özel ehemmiyet göstermesinin bir diğeri sebebi de *IV. Orduyu Hümayun*'un koleradan korunmasının yanı sıra yeni namzet askerlerin güvenli bir şekilde orduya ulaştırılması idi. Ayrıca Trabzon Vilayetinin güney kesimlerle özellikle Erzurum Vilayetiyle irtibatını sağlayan yol güzergâhlarından olan Hamsiköy'de de bir tahaffuzhane kurularak salgın boyunca faaliyette tutulmuştu.

Koleraya karşı alınan önlemler sadece mekanik uygulamalar diyebileceğimiz kordon uygulama, karantina bekletme, reddetme, bulaşık sayma gibi uygulamalarla sınırlı kalmamış Mabeyn-i Hümayun (Saray) doktorlarından bazıları hastalığa karşı ilaçlar tertip etmeye ve bunları uygulamaya da çalışmışlardı. Bu babda Mabeyni Hümayun doktorlarından Miralay *Yusuf Zeki Bey* ile Binbaşı *Hilmi Bey*'lerin tertip ettikleri ilaçtan beş yüz şişe imal ettirilerek Trabzon'da Polathane kasabası gibi kolera bulunan mahallere masrafları karşılanarak gönderilmesi Daire-i Bahriye imzalı bir belgede istenmiş olması da dikkate şayan bir uygulamadır. Burada belkide üzerinde ehemmiyetle durulması gereken mevzu ise Mabeyni Hümayun Cerrahlarından Binbaşı *Mustafa Efendi*'nin bu ilaç çalışmasını överek "*gaye-i aliye*" (yüce bir gaye) olarak tasvip etmesi de tedavi için gayret gösteren uzman doktorların taltif edilerek onurlandırılmalarıdır.

Trabzon Vilayetindeki kolera salgını ve uygulanan çalışmaları daima yakından takip etmeye çalışan Sıhhiye Nazırlığı ve Meclis-i Umur-ı Sıhhiye yetkilileri teftiş ve faaliyetleri organize etme yürütme amacıyla şehre doktorlar göndermiştir. Bunlardan Vitalis Efendi ve Charles Bonkowski en önemlileridir. Charles Bonkowski, *Dersaadet ve Bil Umum Vilayati Şahane Hıfzısihha Sermüfettişliği* görevine gelmiş ve 1893'te "Paşa" ünvanı almıştı. Bu iki uzmanın farklı zamanlarda, Trabzon'da birçok faaliyette bulduklarını ve kolerayla mücadeleyi organize ettiklerini gördük. Bu iki önemli doktorun dışında da ihtiyaç hâsıl olduğunda Trabzon Vilayetine başka doktorlar da görevlendirilmişti.

Trabzon Vilayeti kapsamında ele aldığımız ve belgelere dayalı olarak varlığından haberdar olduğumuz birçok tahaffuzhane daha vardı. Bunlar; Ordu, Giresun, Samsun ve Ünye

Tahaffuzhaneleridir. Samsun o dönemde bahsi geçen kazalardan daha canlı bir sosyal ve ticari hayata sahip olmalı ki arşiv belgelerinde diğerlerine nispeten daha çok bahsedilmiştir.

Kastamonu Vilayeti, Trabzon Vilayetinin batı yönünden komşusu idi. Kastamonu Vilayetine bağlı olan Sinop Sancağı ve Sinop Tahaffuzhanesi, hem Dersaadet'in korunması hem de Trabzon Vilayetinin koleradan korunması kapsamında son derecede öneme haizdi. Doğudan Batıya ve Batıdan Doğuya giden yolculu yolcusuz tüm deniz vasıtaları Sinop Tahaffuzhanesine uğramak ve karantina sürelerini icra ederek pratikalarını almak zorundaydılar. Ayrıca belgelerde Paşamezarlığı Tahaffuzhanesi ismiyle de anılan Sinop Tahaffuzhanesinin bu isimlendirmeye kaynaklık eden tarihi sürece ışık tutmaya çalıştık. Gördük ki Sinop'ta birçok Osmanlı paşasının mezarı vardır. Bu medfun paşalara izafeten, Paşamezarlığı Tahaffuzhanesi denildiği kanaatine vardık. Trabzon Vilayetine komşu olan Erzurum Vilayeti, Sivas Vilayetleri ile daha güneyde ancak hastalığa duçar olan Van ve Bağdat Vilayetlerine de kısada olsa temas ettik. Buradaki hedefimiz kolera pandemisinin nüfuz ettiği alanı gözler önüne sermek oldu.

Osmanlı Devleti'nin her şeye rağmen hem uluslararası işbirliğine açık olması hem de elindeki imkânlar çerçevesinde 19. yüzyılın bu son ve en uzun kolera pandemisiyle mücadele etmeye çalışmıştı. Bu çalışmalarını özelde Trabzon Vilayetinde de sonuna kadar uygulamaya ve takip etmeye, yılgınlığa düşmeden başarısızlığı gördüğünde yeni pozisyonlar ve yeni önlemler almak suretiyle mücadeleyi bırakmadığını gördük.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi. (A.MKT. MHM.), 554/57; A.MK T. MHM., 554/5; A.MKT. MHM.,552/5-1; A.MKT. MHM., 552/5-2; A.MKT. MHM., 552/5-3; A.MKT. MHM., 562/14-1; A.MKT. MHM., 552/5; A.MKT. MHM., 558/2; A.MKT. MHM., 552/5-3; A.MKT. MHM., 558/2; A.MKT. MHM., 555/30; A.MKT. MHM., 562/14; A.MKT. MHM., 5652/14-1; A.MKT. MHM., 552/5.

Bab-1 Ali Evrak Odası. (BEO.), 45/1346; BEO, 88/6568; BEO, 50/3696; BEO, 61/4510; BEO, 88/6598; BEO, 41/3002; BEO, 41/3002-1; BEO, 42/3087; BEO, 48/3547; BEO, 58/4315; BEO, 41/3046; BEO, 61/4510; BEO, 61/4510; BEO, 42/3087; BEO, 41/3008; BEO, 69/5109; BEO, 70/5239; BEO, 70/5240; BEO, 163/12210; BEO, 163/12210; BEO, 76/5653; BEO, 48/3547; BEO, 106/7885; BEO, 104/7750; BEO, 103/7705; BEO, 61/4510; BEO, 58/4315; BEO, 61/4315; BEO, 41/3046; BEO, 43/3182; BEO, 99/7379; BEO, 100/7495; BEO, 100/7495-1; BEO, 112/8345; BEO, 112/8345-1; BEO, 48/3551; BEO, 40/2970; BEO, 262/19625; BEO, 410/30731; BEO, 260/19426; BEO, 53/3958; BEO, 259/19422; BEO, 99/7376; BEO, 273/20434; BEO, 273/20434-1; BEO, 95/7073; BEO, 48/3546; BEO, 37/2765; BEO, 258/19344; BEO, 258/19344; BEO, 61/4510; BEO, 58/4315; BEO, 61/4510; BEO, 58/4315; BEO, 72/5368; BEO, 81/6061; BEO, 41/3046; BEO, 61/4520; BEO, 36/2661-1; BEO, 36/2661-2; BEO, 36/2661-3; BEO, 29/2106; BEO, 258/19344; BEO, 36/26661-4; BEO, 29/2106; BEO, 35/2560; BEO, 43/3182; BEO, 258/19293-1; BEO, 258/19293-2; BEO, 258/19293-3; BEO, 562/14; BEO, 72/5368; BEO, 255/19103; BEO, 100/7491; BEO, 100/7495; BEO, 99/7373; BEO, 70/5240; BEO, 258/19293; BEO, 112/8345; BEO, 112/8338; BEO, 106/7895.

Dahiliye Mektubi Kalemi. (DH.MKT.), 412/47; DH.MKT, 1987/78; DH.MKT, 1987/49; DH.MKT, 1984/49; DH.MKT, 1984/77; DH.MKT, 1998/25; DH.MKT, 1984/77; DH.MKT, 61/32; DH.MKT, 1993/69; DH.MKT, 173/41; DH.MKT, 1998/25; DH.MKT, 141/15; DH.MKT, 2019/114; DH.MKT, 2019/34; DH.MKT, 1993/69; DH.MKT, 1987/49; DH.MKT, 1987/78; DH.MKT, 2018/107; DH.MKT, 113/51; DH.MKT, 164/65; DH.MKT, 155/30; DH.MKT, 113/15; DH.MKT, 113/15-1; DH.MKT, 2020/78110; DH.MKT, 2006/64; DH.MKT, 61/32; DH.MKT, 173/41; DH.MKT, 2007/114; DH.MKT, 86/6-1; DH.MKT, 86/6-2; DH.MKT, 86/6-3; DH.MKT, 86/6-4; DH.MKT, 86/6-5; DH.MKT, 86/6-6; DH.MKT, 86/6-7; DH.MKT, 62/38; DH.MKT, 173/41; DH.MKT, 173/41-1; DH.MKT, 173/41-2; DH.MKT, 173/41-3; DH.MKT, 2019/34.

İrade-i Hususi. (İ.HUS.),1/1310 M-8; İ.HUS, 6/1310 Ca-11; İ.HUS, 6/12210; İ.HUS, 5/1310 R-46; İ.HUS, 5/1310 R-57; İ.HUS, 5/1310 R-46; İ.HUS, 5/1310 R-53; İ.HUS, 5/1310 R-56; İ.HUS, 5/1310 R-61.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.), 266/120; Y.A.HUS,266/120-1.

Yıldız Parakende Askeri. (Y.PRK. ASK.), 84/28; Y.PRK.ASK, 84/28-1; Y.PRK.ASK, 84/28-2; Y.PRK.ASK, 84/12; Y.PRK.ASK, 84/12-1; Y.PRK.ASK, 84/28.

Yıldız Mütenevvia Maruzat Evrakı. (Y. MTV.), 65/50.

Yıldız Parakende Umumi. (Y.PRK.UM.), 25/70; Y.PRK.UM, 25/70-1.

TTK Kütüphanesi

Süleyman Numan (1326), **Kolera**, Kostantiniyye: Matba-i EbuZZiya, (Kayıt No:29021, Yer No:A II/1551).

Gazete ve Dergi

- a. Sabah Gazetesi (1890,1891,1892,1894,1895 Yıllarına ait tüm nüshalar.)
- b. Tercüman-ı Hakikat (1890 yılına ait nüshalar.)
- c. Hekim Dergisi.

Elektronik Kaynaklar

URL, “Buda, Budha”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Gotama_Buda (15.02.2015)
_____ “Şirketi Hayriye”, http://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eirket-i_Hayriye . (18.01.2015).
_____ “Bağdat Vilayeti”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%9Fdat_Vilayeti. (19.01.2015).
_____ “Şehir hatları”, <http://www.sehirhatlari.com.tr/tr/kurumsal.html> (29.01.2015)
_____ “Römorkör”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/R%C3%B6mork%C3%B6r> , (18.01.2015).
_____ “Kefken”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Kefken,_Kand%C4%B1ra (29.01.2015)
_____ “Osmanlı Bankası”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanl%C4%B1_Bankas%C4%B1,
(10.01.2015).

B. Araştırma ve İncelemeler

Albayrak, Hüseyin (2008), **Tarih İçinde Trabzon Valileri (1461-2008)**, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Alper, Ömer Mahir (1999), “İbn Sina”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 20, (319-322), İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aksoy, Volkan (2014), **II. Meşrutiyet Dönemi’nde Trabzon**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyıldız, Ali (1993), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul: Eren Yayınları.

Arslan, Firdevs (2014), **Trabzon Valisi Kadri Paşa Döneminde (1892-1903) Trabzon**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayar, Mesut (2007), **Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892-1895)**, İstanbul: Kitabevi.

Barau, Dhiman ve B.Greenough, William (1992), **Current Topics in Infectious Disease Cholera**, New York: Plenum Medical Book Company.

Devellioğlu, Ferit (1993), **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 11. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Eren, İsmail (1992), “Bulgaristan ve Romanya’daki Türk Sağlık Kuruluşları.”, **I. Türk Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, 73-81, Ankara: TTK Yayınları.

Gül, Abdülkadir (2009), “XIX. yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar. Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık.”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (41), 239-270.

- Günergün, Feza (1988), "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, 229-252, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Halaçoğlu, Ahmet (2003), "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", **Bellekten**, C. LXVII, (250), 1-26.
- İpek, Nedim (2002), "Trabzon'da Kolera (1892-1895)", Haz: Mithat Kerim Aslan - Hikmet Öksüz, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, 399-411, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1995). **Hicaz Demiryolu,(1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu, Çağını Yakalayan Osmanlı, İstanbul: IRCICA.**
- Köksal, Ahmet (2014), "Akçaabat'ta Salgın Hastalıklarla Mücadele (1890-1914)", **Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu**, Trabzon: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 183-189.
- Kütükoğlu, Mübahat (1994), **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Lermioğlu, Muzaffer (1949), **Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları. Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş, Hicret Hatıraları**, İstanbul: Kardeşler Basımevi.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: MEB Yayınları.
- Redhouse, Sır James, (2000), **Türkçe/Osmanlıca - İngilizce Redhouse Sözlüğü**, 18. Baskı, İstanbul: Sev Matbaacılık.
- Rosenberg, Charles E. (1962), **The Cholera Years With a New Afterword The United States in 1832, 1849 and 1866**, Chicago: The University of Chicago Press.
- Sakaoğlu, Necdet (1995), "Osmanlıda Salgınlar", **Toplumsal Tarih**, (122), 23-32.
- Sarıyıldız, Gülден(1994), "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Bellekten**, LVIII, (222), 329-375.
- _____,(1996), **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Ankara: TTK.
- Uğurluel, Talha ve Karatekin, B. Muammer (2014), **Tarih Tıbbı Konuşturdu**, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ülman, Yeşim Işıl (2007), “Yaşamın Başlangıcı ile ilgili Tıp Etiği Sorunları”, **Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı, İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 40. Yılda 40 Kitap Serisi**, 175-186.

Yıldırım, Nuran (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 5, 1320-1338.

_____, (1996), “1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri”, **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, (150), 51.

_____,(2004), “Tersane-i Amire Fabrikalarında Tebhir / Etüv Üretimi ve Kullanımı.” Ed. S. F. Göncüoğlu, **Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri**, (421-431) İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları.

_____, "Karantina", **İstanbul Ansiklopedisi**, Yurt Yayınları, C. IV, 460-468.

EKLER

EK-1: Sabah Gazetesinin, çalışmayı konu alan dönemde neredeyse tüm nüshalarında kolera hakkında çeşitli başlıklar altında bilgiler vermişti. Bu başlık ve bilgilere bazı örnekler.

قولرائك روشى خستنه اجمال معلومات	قولرايه دائر معلومات و تسميلات	قولرا تداوىسى و تدابير مقضيه
<p>مماك مهاييده — الحالة هذه اوج ولاينده قولرا خست لىكى موجوددوك بونزده وان، ارضروم و طررزون ولاينلر بدير.</p> <p>وان ايله حوالينده رسمى ايستاتستيقلرده اكلانلار بئنه كوره نخبيا اوج هنده نورو پيش قهر وفيات وقوعه كوش و خست لىكى لها نده مستولى اولدنى كورلش اولدنيقندن بئنده شدت شنا حكنى اجرايه باشلادنى كي مرض مذكورك كيايندفع اوله جنى مأمول بولمشدر.</p> <p>ارضروم ولاينده اوتوز فرق كوندنبرو دوت بوز طقسايله بئين و طررزون ولاينده ايسه تشرين اول انرئيندك بندن تشرين تاينك يكرى التيسنه قندر بوز اوتوز پدى وفيات ونوعبولدنى اكلانلشمشدر.</p> <p>خست لىكى اسبابنه كلنجه مقدما بيان اولدنى وجهله درسيه و ايراندن سرايت ماددى اولدنى دركار بولنوب طررزونه كلنجه اورايله بوسفرارزئيجاندن سرايت ايتش اولدنى نخبين ايديلبور.</p> <p>وان وارضروم ولاينلر نده شدت سرمايك دغى تاثيريله خست لىكى واصل سدن مهاييه</p>	<p>بئرون ۱۳ ابلول بحرالقطعه بولان المان ليجانارينك كافى بولاشيق اعلان اولمشدر.</p> <p>نوروز ۱۳ ابلول هامبورغدن كلان (ساندى) واپورينك دروننده قولرايه طولمش بر خيل اشخاص واردور. انئاي سفرده اوتوز ايكي كنى ترك حيات ائمشدر.</p> <p>بئريورغ ۱۳ ابلول اولوتز ونوعورود حكومتلرى داخلنده ايلوك سكرتنده ايكي كنى وفات ائمشدر.</p> <p>سامارا، ساراتوف، سيبيرسكده قولرا ايتشك اوزره ايسده تورپده ترايد ايلبور. با كوده كاملا مندفع اولمشدر.</p> <p>پارس ۱۳ ابلول دون پارس ايله واروشلر نده فرق بش مصاب يكرى اتى وفات، هاورده اون مصاب سكر وفات وقوعبولمشدر.</p> <p>هامبورغ ۱۳ ابلول دون بوراده ۳۳۳ كنى قولرايه طولمش ۱۴۸ كنى وفات ائمشدر. هامبورغ جسخانه سده طقسان كئنيك قولرادن وفات ايتدكلرى شايه سنك اسلى بوقدر.</p>	<p>۴ ۱</p> <p>ايميه سوي — قولرا ميقرولى ايله منين اولش بر سوي قابل شرب ايتك ايجون نيايتلر ...؟</p> <p>—</p> <p>قولرا تداوىسى ايله اولايده اقتضاي ايدن تدابير صديه دائر اولدقبه تكمل بر ايني مقصده يازيق ندرنجه بولديش شوسيرده نظر كا. مسالمله ايساب ايدن كوزل برارك منويال ايله دغى استفاره عوميه به خدمت ايتك ترؤسته بر در او مقاومت ايدمدم.</p> <p>ايشه اساس اوزرينه ليله كئش اولديش بومفاله ايله تعاقب ايدم بئلكر كال دقت و اهميته مطالعه سنى نوسيه ايدم.</p> <p>قولرا ايلرك فذورالى ايله يا خود بو خست لره مائد چانورورك غسل ايله يئساش اولان سويك اكلرا ايتش مرض ايجون بر عامل مؤثر ايدوكئين ائمشدر.</p> <p>فقد بويه بر سوي كليا تاثير سز بر افه جنى بر چوق وسائط دغى موجود ايدوكئسندن بو كوشى كونده بروجسه آت تدابير مقضيه نخبينه صورت مكلهده اجرا اولنه بئلكده در.</p> <p>اولا — سوزمك.</p> <p>تايا — قايناق يا خود ۱۱۰ درجه حرارته نغم (*) ايتك</p> <p>(*) برسوي ۱۱۰ و دغا زاده بر درجه حرارته قندر نغنين ايتك سورتيه دروندى ميغروبلرى كاملا تلف ايتك حليانه فرانسجه Sterilisation كئنه مقابل لسان طب مهاييره * نغم * نخبه ايتدكده در.</p>

EK-2: Sabah Gazetesi'nin 15 Aralık 1891 tarihli ve 849 numaralı nüshasında, koleranın Osmanlı topraklarına kaç kez sirayet ettiği, toplanan uluslararası sağlık konferansları ve bu konferanslarda öne çıkan ticari kaygıların, konferansların istenen etkiyi gösterememesi sonucunu doğurduğunu okurlarına aktarmaktaydı.

ایجنسہ

آسیای جنوبیہ ظہور ایدرک مواردت
بحرہ ایلہ آردہ سرہ اوروپا ممالکنہ دخی
سرایت ایجنسہ بولنان قولرا علت مدہشہ
سنک منع سراچی اسبابی استحصال ایجنک
اوزرہ قریباً وندیک شہرندہ عموم دولتہ
مرخصلرندن مرکب بر قوتفرانس تشکل
ایدہجکی معلومدر.

علل ساریہ وسببوتیک اک مدہشی
بولنان قولرا سبیلہ ہر عصرہ ملیونلرجه
انسان اقتادہ خاک قا اولقدہ بولدیئندن نوع
بشری برداہیہ فلاکت باہرہنک نتیجہ سراچیئندن
تخلیس ایجنک وھیج اولنز ایہہ دائرہ خساری
محدید ایلمک لازمہ مدیت وشمار المساکیت
مقتضاسندن اولقلہ مذکور قوتفرانسی عقد
ایجنک اوزرہ اوروپا دول تمدنہ سی طرفندن
بودقمہ وقوع بولان تشبات اوروپا صحت عمو
میہ سی قطنہ نظرئندن بالخاصہ جالب تشکرات
ایسہدہ بولندن یکریمی بش سنہ اولنہ ارجاع
نظر ایلیہ جنک اولور ایسہک اوزمانندن شمدی بہ
قدر تواریخ مختلفہ تمام اوج داتہ محتاط صحیہ
قوتفرمہ سی تشکیل قلمش ایکن ایجنک ایجنہ
بر طاقم منافع بحاریہ قارشیدریش اولدیئندن
مذاکرات جاریہنک ہیج بریمی نتیجہ پذیر
موقیبت اولہ ماش و بنا علیہ ہیج برشیہ
قرار وریلہ ماش اولدینی حالہ قوتفرمہ اعضا
سی فصل اجنماع ایئدیلسہ یئہ اولہ جہ طانغلمش
اولدقلمی معلوم بولدیئندن بودقمہ وندیکہ
اجنماع ایدہجک اولان قوتفرمہ اجنماسنک

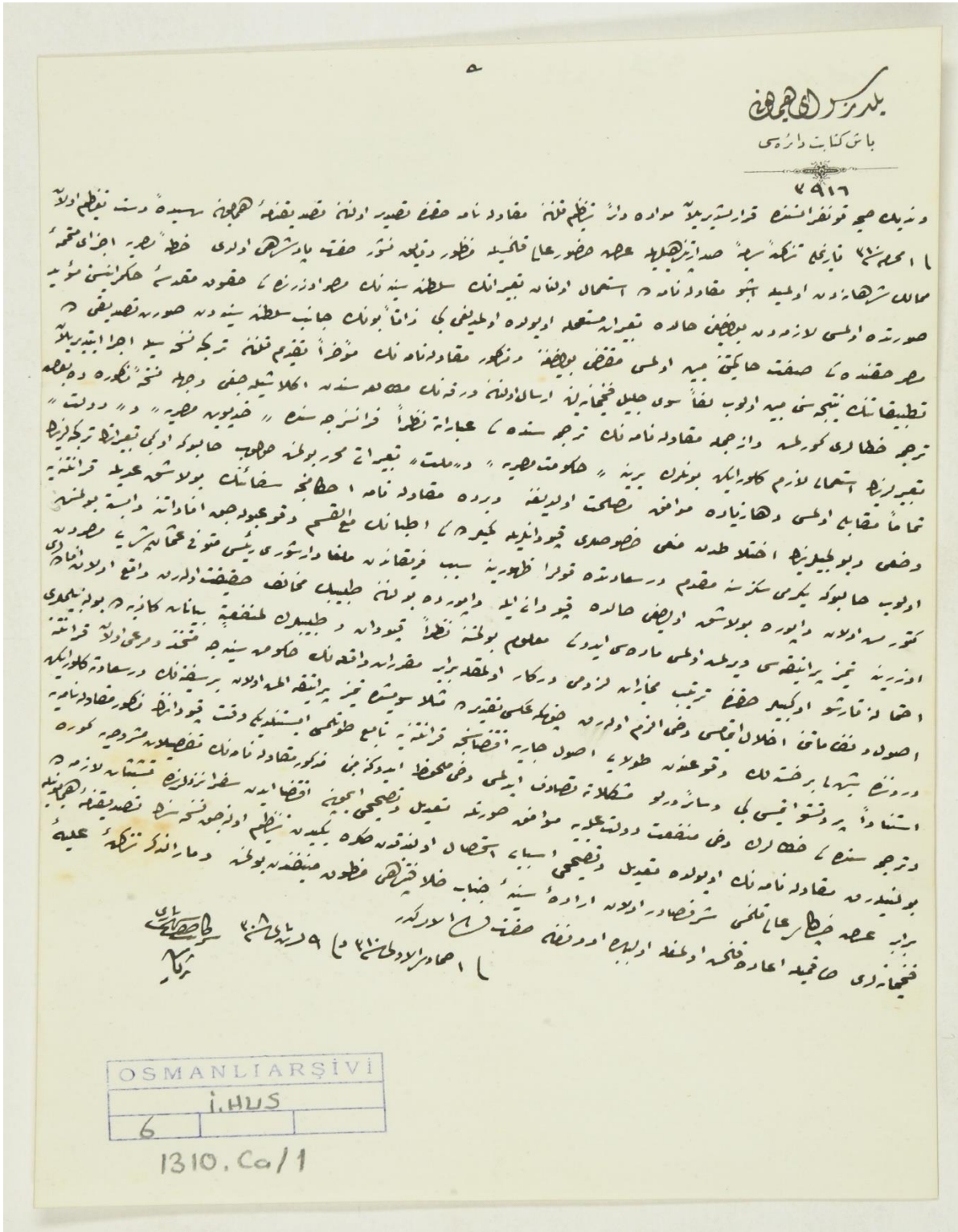
اجنماع ایدہجک اولان قوتفرمہ اجنماسنک
اولکی قوتفرمہ ککی منسوب اولدقلمی
دولتہلرک منافع بحاریہ لرینہ مغلوب اولیبوب
قوتفرمہ مذاکراتی مجرد اوروپا صحت عمومیہ
سی قطنہ نظرئندن بودودہ رک ملیونلرجه نفوس
بشریہنک قولرا ککی برداہیہ دہیناک حکم
تخریبکارانہ سندن تخلیصہ موثق اولمیشی
عن صمیم القلب بمنی ایلرزہ.

یوقاریدہ عرض ایلدیکمز اوج صحیہ
قوتفرمہ سی ۱۸۶۶ و ۱۸۷۴ و ۱۸۸۵ تاریخلرندہ
بعض اوروپا دولتہلرک پائنتلرندہ اجنماع
ایجنس اولوب ۱۸۸۵ سنہ سی روما شہرندہ
انقباد ایدن قوتفرانک مذاکراتی ائناسندہ
منافع بحاریہ سی میدا حرکت اتخاذ ایجنس
اولان بعض حکومتلر مرخصلرینک رأیلری
برا کثرت عظیمہ ایلہ ردایدلہ یکنندن اوتاریخندہ
بعض مقررات محاسن غایبات اتخاذ ایدلش
ایسہدہ مقررات مذکورہنک موقع اجرایہ
وشی قولرانک منع سراچی ایجنون کافی
اولہ مدینی بولنک اوزمانندن بری برقاچ دفعہ
اوروپا قطنہ سنہ ستولی اولسبیلہ تحقیق ایلدیکندن
دولتہلر سالف الیان وندیک قوتفرمہ سنک عقیدتہ
لزوم کورمشلر ووظیفہ سی صرف صحت
عمومیہ بہ عائد اسباب تحفظیہنک مذاکرہ سندن
عبارت اولسی لازم کلان بودقوتفرمہ کوندرہ
ذکاری مرخصلری سیاسیئندن انتخاب ایجنوب
طیبوندن تعین ایلمشلردرکہ بوجہت دخی
بالخاصہ شایان تشکر اجزآت محاسن غایباتدن
بولنمشدر.

والحاصل قولرا علت مدہشہ سنک اوروپا
قطنہ سنہ سراچی ایجناسی وسائیک استکمالی
ایجنون عموم دولتہلر بودقمہ برحسن نیت

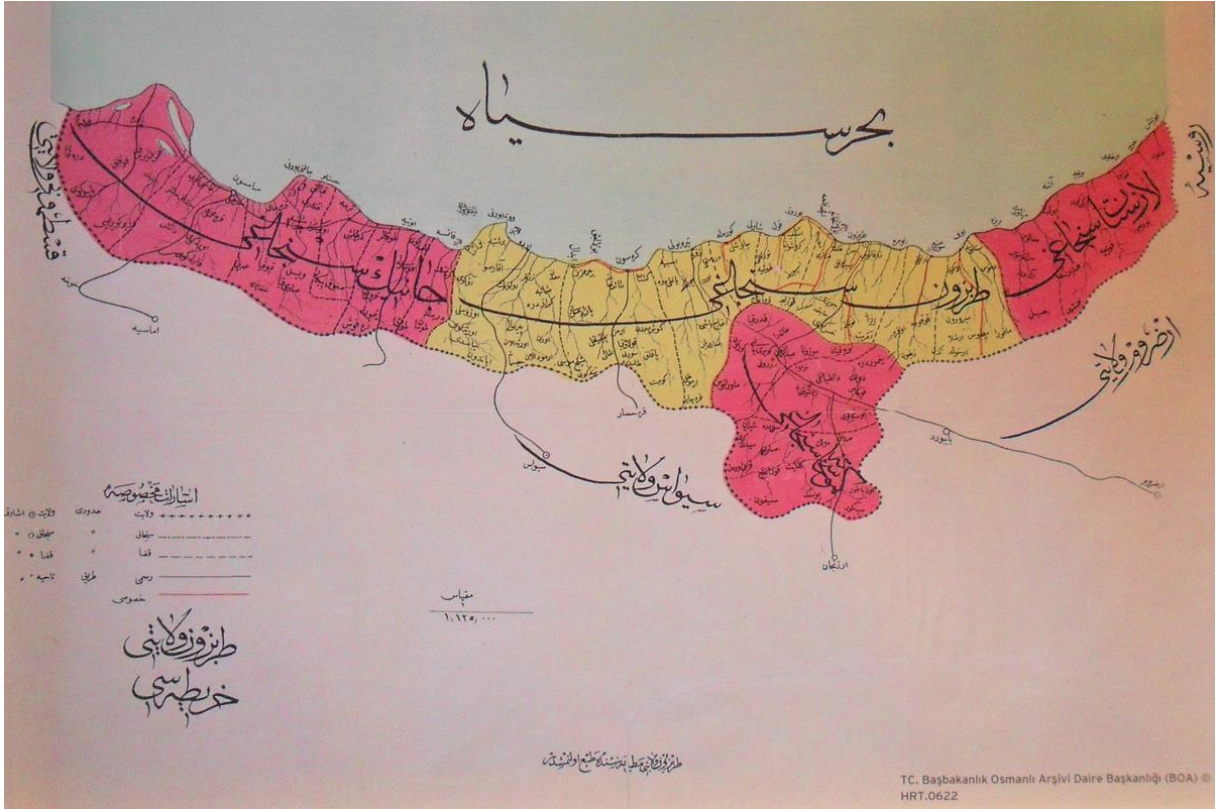
وقوق السادہ برجدیت ایلہ اتخاذ تشبات ایلمش
اولدقلمی جریان ایدہجک مذاکراتک حسن
نتیجہ ایصال اتم مأمولدر.

EK-3: Uluslararası sağlık konferanslarında imzalanan mukavelenamelerin tercümelerinde görülen tercüme hatalarının giderilmesinin istenmesi ile ilgili bir belge.

EK-4: Trabzon Vilayeti Haritası.

تذکره مخلف
شامه

مخلفات تفریحی در ایالت اردلان و دیار همسایه و در کتب مختلفه مندرج بود و اینجاست

موضوع	تاریخ	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع
موضوع	تاریخ	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع
موضوع	تاریخ	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع
موضوع	تاریخ	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع
موضوع	تاریخ	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع
موضوع	تاریخ	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع
موضوع	تاریخ	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع
موضوع	تاریخ	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع	محل	نوع

مقدم معلوم حدیسی

دویدنه بگویند قدر یو کمانه تخطی نسبی قطره سده بولمانه آورد نظام دره ایکی کس قول را به طو یلیوب بری
 و فایه ایکتد بوندنه برته و قولمانه بوند قرانته بکلیه بر التسه ایکی بولجیده و اوده بر قیقله قره بری
 لیا نغه دره عبارتدر هویت تخطی نسبی موهوری اوتوز طهور بولجیده خمس کوی تخطی نسبی موهوره هر
 لطفه ایکی بولجیده بوز قره طهور هجوده عبارتدر هر چه بوندنه قره ایکی بولجیده بوز بکلم بر حیوانه
 امکان مدینه ایدرک بکوهه حیضا جفدر و اجیز تشکیل اولمانه درو تخطی نسبی سده اوده ایکی بولجیده
 و بره حیوانه و کوهه تخطی نسبی سده ایکی بولجیده قره ایکی دره صموده تخطی نسبی سده بوز اوچ بولجیده
 و اوده حیوانه موهوره هجب اونه قرانته نسبی دره معلومه حیجه به مبتدیه تخطی نسبی بوز تخطی نسبی سده
 مایه دیکر تخطی نسبی دره و دلا بولجیده حیوانه سده کوهه علل سده دره ایکی بر اثر اولجوب صحت عمومی
 بر کمال بولجیده موهوره ۱۸

طریقه و ایس
قره

عثمانلی آرشیوی
 BEO
 61 45101 2

EK-6: Ünye, Samsun, Ordu, Giresun, Hamsiköy Karantinaları.

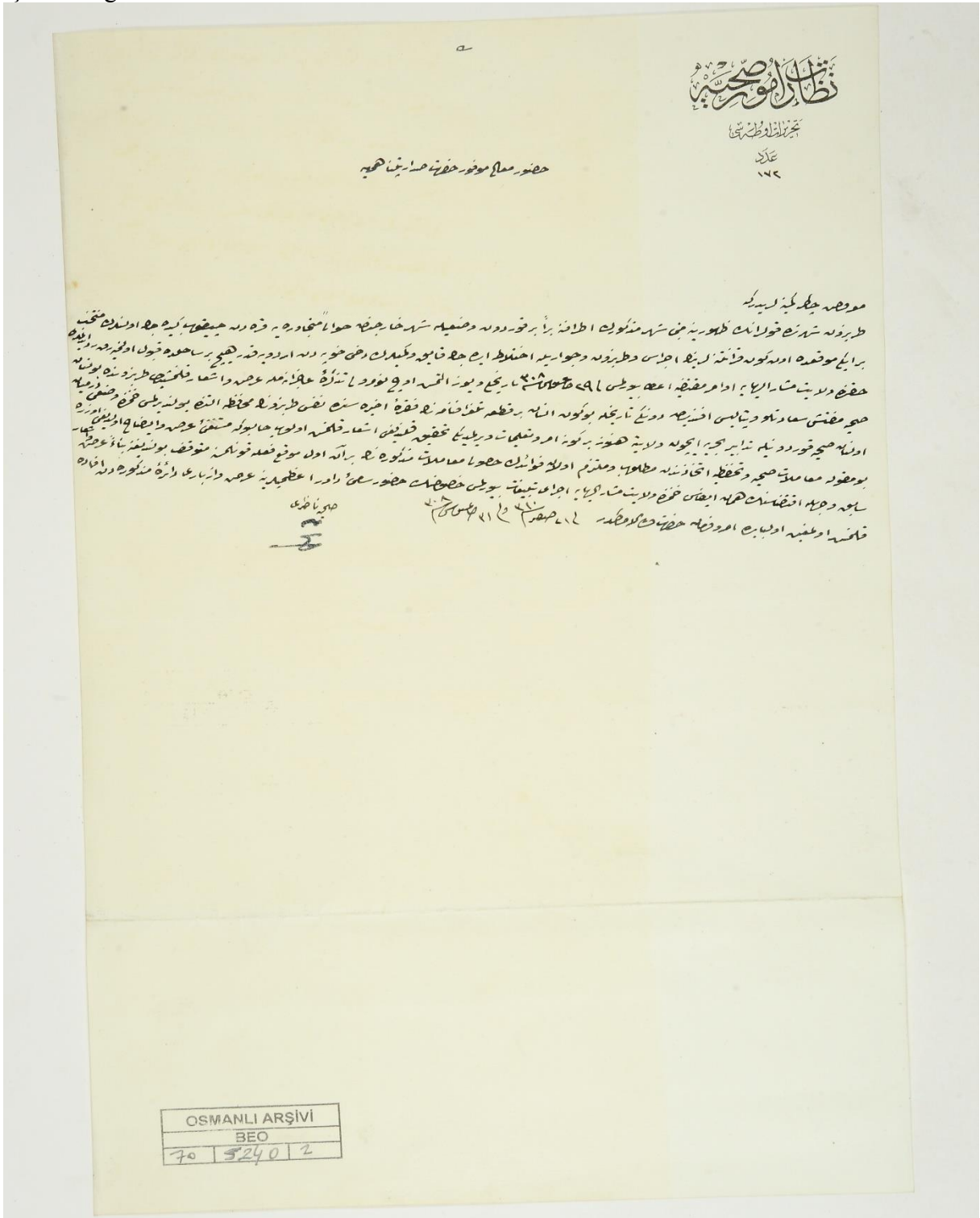
تاریخ	اصناف	فضا و ارض	فصل و ایام	شماره	ملاحظات
۱۵ / ۴ / ۱۲۸۸	اصناف	فضا و ارض	فصل و ایام	شماره	ملاحظات
<p>طریقہ صاف اردو کرہ سوز او دہ درجہ اولیٰ و دومہ ازین وقت شکار نماید به دوقرا علی</p> <p>تجربہ بقدر طبع دھا گوندلا اوزہ لایقہ تجربہ مورا اتواج طبعہ نونقا</p> <p>استخدمه در او تجرہ مفدا گوندلا در بطور طبعہ ارض خور قزانہ خاص واصناف اکبر</p> <p>جوانا و قورچولا اولیٰ حاکم ازین طریقہ اولیٰ مدینہ در اولیٰ در اولیٰ در اولیٰ</p> <p>بیماری صفت با غرض ازین تغذیه مذکور به نفع طبعہ اکثر بر طرز</p> <p>در بر ایام اولیٰ اعداده ایستادی و علاج تجربہ کماله انصار اینها</p> <p>ترتیب علاج اولیٰ در این طبعہ ایستادی و علاج تجربہ کماله انصار اینها</p> <p>و بر این بوم بوم طبعہ خور در دهن با عکس و تفسیر لایقہ اولیٰ اعداده ایستادی و علاج</p> <p>در دخی اردی که برنده ایستادی و علاج تجربہ کماله انصار اینها</p> <p>مستجاب گوندلا ازین طریقہ ایستادی و علاج تجربہ کماله انصار اینها</p>					

اردی صاف اردو کرہ سوز
 قطن کوی قزانہ لرغ
 بولند برید طبعہ بولند

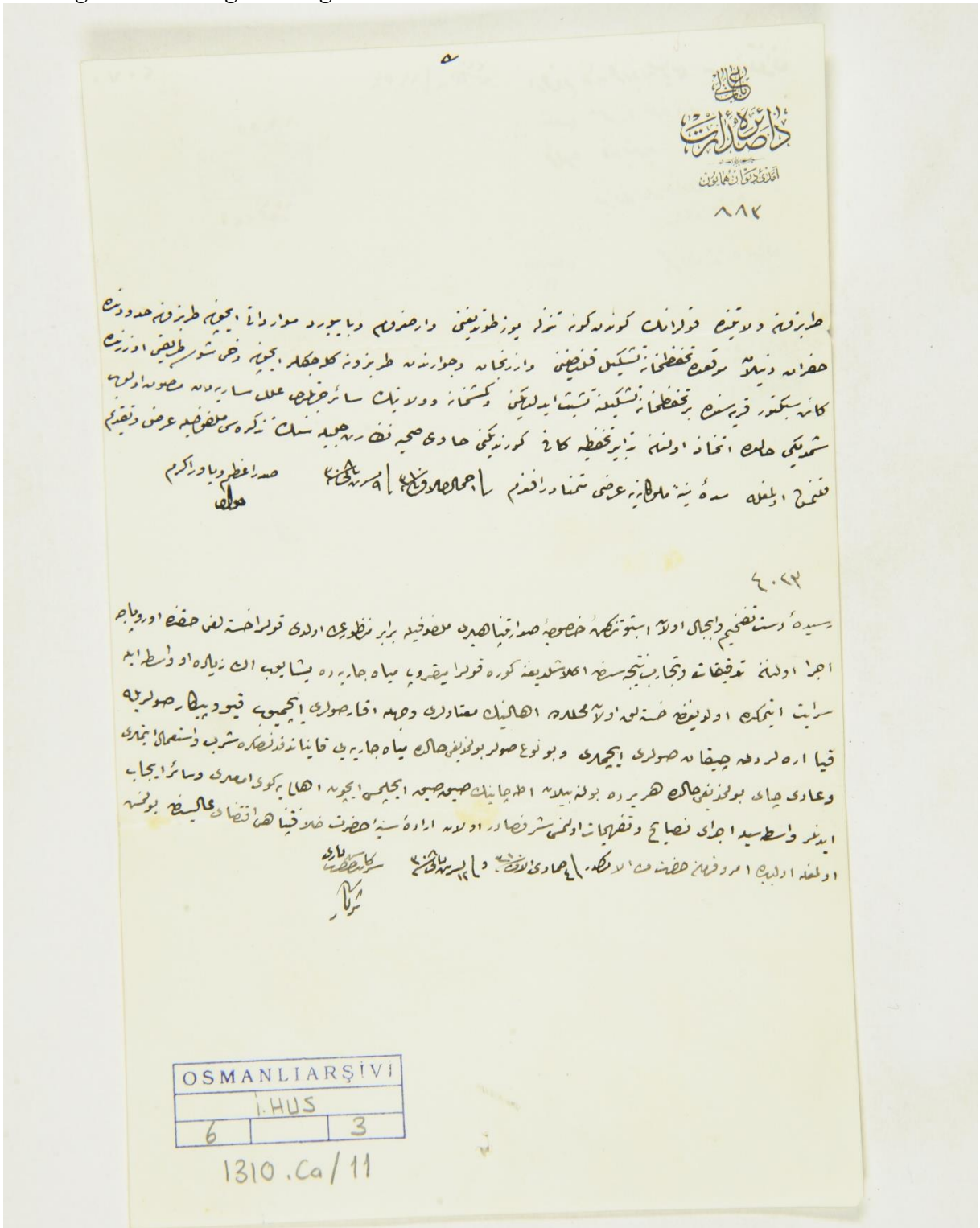
OSMANLI ARŞIVI
 BEO
 52 | 4315 | 1

EK-8: Sıhhiye Nazırı imzalı, Vitalis Efendi'nin Trabzon Vilayeti'nden gönderdiği raporu içeren belge.

EK-9: Hazran denilen mevkide tahaffuzhane teşkili ile Erzincan civarından Trabzon'a gelecekler için şose tariki üzerinde kâin Sipektor karyesinde bir tahaffuzhane teşkil edileceğinin belirtildiği bir belge.

EK-10: Bonkowski Paşa

Res. 1 — Bonkowski, 1884'te miralay rütbesini aldıktan sonra. Bu fotoğrafın arkasında "Cenab-ı mülukâne kimyageri Bonkowski kulları" ibaresi bulunmaktadır: Yıldız Fotoğraf Albümleri, Nr. 91284/2 (IRCICA Arşivi).

Res. 2 — Bonkowski'nin 1897'de T.Rocholls tarafından yapılmış karakalem portresi: Yıldız Fotoğraf Albümleri, Nr. 91161/1 (IRCICA Arşivi).

EK-11: Bonkowski Paşa'nın, Francisko Turanba ve Selim Efendi'yi Samsun'a göndermek için Sadaret'e yazdığı belge. (BOA, A. MKT. MHM, 552/5, 18 Mayıs 1894)

مردود جہانگیر کے
 مسودہ فرزندہ صیغہ تخلصہ شرف الیقین نغز قاریا بالیہ نغز الیہ عسکر الیہ ولایاتہا نہ بعضیہ فوراً بیدہ
 عسکر الیہ شہری دیرک یا تالیب ایدر لکندہ برلیس اقللہ اعلیٰ اکتب نبیاً بر نغز الیہ ہامہ ہونہ برلیس
 نغز قاریا لے برلیس ختم لفظی دغ بلفظ قاریا سبب یاد لکندہ نرسف بیدہ ولایات اور نہ نغز الیہ دغ
 دینا بیدہ اجری لاندہ نغز الیہ قیر ہا اجری اجریہ زافنہ جانیانہ بظاہر و سفا عسکر الیہ احوال
 سدیہ دغی اولہ ہولر نہ فاعلم فرامخو خدانہ بایہ نغز الیہ ہولر نہ سبب لکندہ مسودہ اعراض ممالک
 فدیہ کہولر نہ نغز الیہ نغز الیہ ہولر نہ اولہ قدر نہ خدانہ بک عسکر الیہ برقی و سبب لکندہ دغ
 اتالی تالیب غصہ عاتق و خیر اھدیہ محلی نویہ ایندیر لک اور نہ لکنا بولہ جیبار لک اور خیر اھدیہ
 نغز الیہ اولہ اولیہ اردو لک حضرت و الامکدہ ماسخ

سبب لک حضرت سبب لک و سبب لک
 باجم و ولایاتہا ہا حفظ الیہ
 عسکر الیہ سبب لک

نغز الیہ قیر ہا اجری اجریہ زافنہ جانیانہ بظاہر و سفا عسکر الیہ احوال
 سدیہ دغی اولہ ہولر نہ فاعلم فرامخو خدانہ بایہ نغز الیہ ہولر نہ سبب لکندہ مسودہ اعراض ممالک
 فدیہ کہولر نہ نغز الیہ نغز الیہ ہولر نہ اولہ قدر نہ خدانہ بک عسکر الیہ برقی و سبب لکندہ دغ
 اتالی تالیب غصہ عاتق و خیر اھدیہ محلی نویہ ایندیر لک اور نہ لکنا بولہ جیبار لک اور خیر اھدیہ
 نغز الیہ اولہ اولیہ اردو لک حضرت و الامکدہ ماسخ

سبب لک حضرت سبب لک و سبب لک
 باجم و ولایاتہا ہا حفظ الیہ
 عسکر الیہ سبب لک

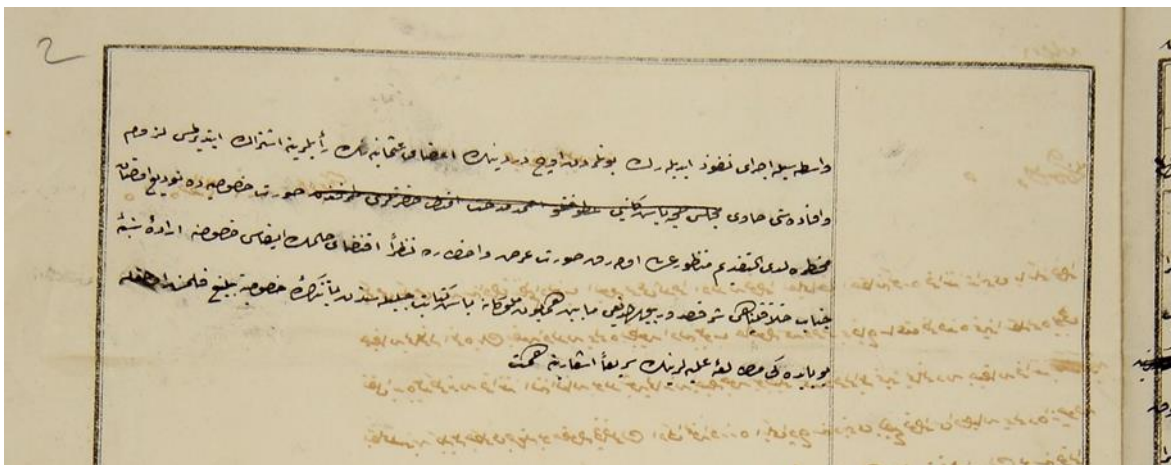
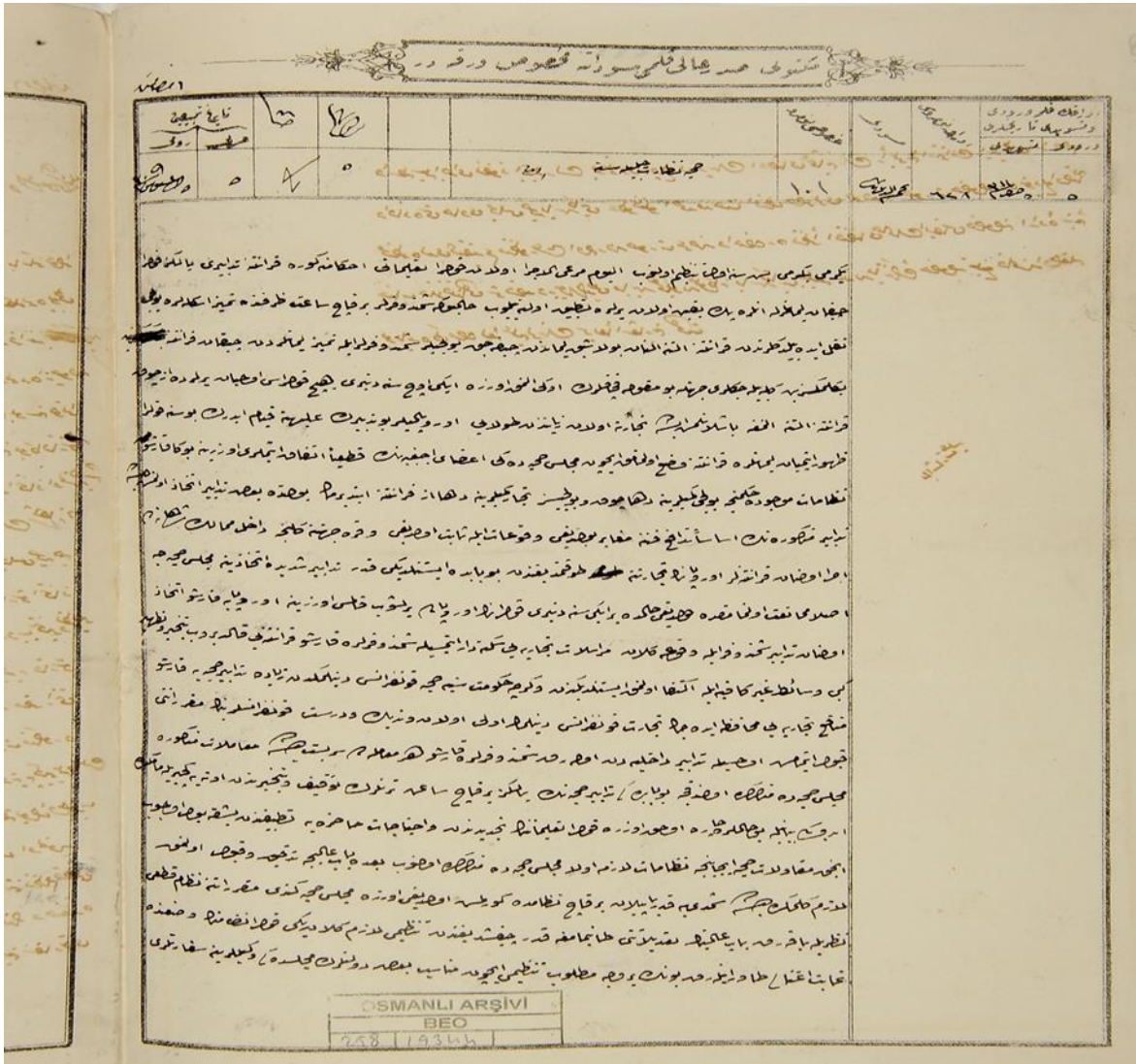
EK-12: Anadolu'nun *bilad-ı berriyesinin* muhafaza maksadıyla tesis muktezası *irade-i seniyye-i hilafetpenahi* olan kordon hattı için tesis edilecek olan beş adet tahaffuzhaneden bahsedilen belge. (Trabzon, Samsun, Ünye, Giresun ve Ordu Tahaffuzhaneleri.). (BOA, DH, MKT, 1993/ 69, 28 Ağustos 1892)

ایطالیف بلاد بریهسی محافظه مقصدیه تاسیس مقرر اراده سنیه جناب کبریا اولدی ایتمه
 قوردر خطی ایچیه نقاط معلومه تاسیس ایدیه جک اولدی لیه عدد تحفظیه نه طریقه تحفظیه
 بکریه خته حایسی الهباندنه صول قول اعلى غیب استیضاح و ماسونه تحفظیه نه یورباشی مصلحتیه
 و اونی تحفظیه نه یورباشی محمد و کره حقه تحفظیه نه بیاج داردر تحفظیه نه یورباشی ایصدیل
 اجای مایوریتدر اولدی اولدی ایله بر بلیقه ترانسیلیمه درین ایله حیب ایصدیه
 و اراده بولمیش ندره معاهده عدلیسی تاسیس تهری لیکور و دیدر لیه دردر یوز عوده معاهده

EK-13: Erzurum Valisi Haydar imzalı, kolerayı Erzurum'a Tiflis'ten gidip gelen ermeni firarilerinin getirdiğini belirttiği belge. (BOA, DH, MKT, 113/15, 19 Eylül 1893)

تقلیبه قولدر ظهر ایلمه کنده اولمور فیه کیمه له حد و ری بخاوند - ایندی رطاس حفره صحتی طارنه
 حلیله نه نه انانه تلفر قناره اولدی نه کیمه حد و مایور لیه و راه ااره نه نه بونانه
 سائر مایورینه آید اکتا - اولنسه ابرم محل نکورد ره ایضرمالی جیل ارضی اولوب باکیه نه
 خنلفی بونلرک فرایس ارض و کتورسه اولد قاننده و مایورین بره صوره - بالکنز بلغانله
 انفاقا - هنجسه اولدیه جفته نه کیمه محالیه محافظه صحتیه کیمه نه نه لزومی قدر صوقت ضطیقه و کیمه
 و باعا کره ها: ابله بوللرک سه در محافظه اولنم هر صده و ایستانه اولنور - ایله
 ایض و مایور
 حیدر

EK-14: Meclis-i Umur-ı Sıhhiye üyelerinin dağılımı ve eskiyen talimatnamenin değiştirilebilmesi için bazı Avrupa devletlerini üyelerinin ikna edilmelerinin gerektiği konusunda belge.

EK-15: “Dördüncü Ordu-yu Hümayun Daire-i Askeriyesi” - Erzincan 1895

ÖZGEÇMİŞ

Enver ARSLAN, 20.10.1974'de Trabzon'un Tonya ilçesi, Kozluca Köyü'nde doğdu. İlköğrenimini Necati Bey İlkokulunda, ortaöğrenimini İmam-Hatip Ortaokulunda ve lise eğitimini, Atakum Teknik Lisesi Bilgisayar Bölümünde bitirdi. 1993 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nü kazandı. 1997 yılında buradan mezun oldu. Böylece, ilk, orta, lise ve lisans eğitimini Samsun'da tamamladı. 1997-1998 Eğitim - Öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Eğitimine başladı. 1998 yılında tarih öğretmeni olarak Trabzon'a atandı.

Enver ARSLAN'ın, yerel tarih araştırmalarının önemini içeren bir bildirisi yayınlanmış olup, 2015 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde "*Trabzon Vilayeti'nde Kolera (1892-1895)*" adlı tezini de tamamlamıştır.

Enver ARSLAN, evli ve iki çocuk babasıdır.